

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ**

ЗБІРКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЧИСЛО 24

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА ГЕРАЛЬДИКА

КИЇВ – 2014

УДК 930-2
ББК Т 2

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України.
Протокол № 8 від 30 жовтня 2014 р.

Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г.В. Боряк; Упорядник: В.В. Томазов. — К.: НАН України, Інститут історії України, 2014. — Число 24. — 223 с.

Збірка наукових праць розрахована на фахівців у галузі спеціальних знань історичної науки, архівних, бібліотечних, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Редакційна рада: д.і.н., проф., акад. НАН України В.А. Смолій (голова), д.і.н., проф., член-кор. НАН України Г.В. Боряк (відп. ред.), д.і.н. Я.В. Верменич, д.і.н., проф. І.Н. Войцехівська, д.і.н., проф. М.Ф. Дмитрієнко, д.і.н., проф., член-кор. НАН України Л.А. Дубровіна, д.і.н., член-кор. НАН України М.Ф. Котляр, д.і.н. Ю.В. Легун, д.і.н., проф. Г.В. Папакін, д.і.н., проф., член-кор. НАН України О.П. Реєнт, д.і.н., проф. О.С. Рубльов.

Редакційна колегія: д.і.н., проф. Г.В. Боряк (відп. ред.), к.і.н. В.В. Томазов (заст. відп. ред.), к.і.н. О.А. Алфьоров (відп. секретар).

Упорядник: к.і.н. В.В. Томазов.

Рецензенти:

- доктор історичних наук, проф. Г.Д. Казьмирчук;
- доктор історичних наук, проф. І.Б. Матяш;
- доктор історичних наук, проф. Я.С. Калакура.

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють власну думку, що не обов'язково співпадає з поглядами членів редколегії, і несуть відповідальність за дотримання наукової етики та достовірність наведених фактів.

У разі передруку статей із даної збірки узгодження з редколегією обов'язкове.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку наукових фахових видань зі спеціальності «історичні науки» (постанова президії ВАК України від 6.10.2010, № 1–05/6).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 6934 від 04.02.2003 р. видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

До Вашої уваги пропонується черговий випуск збірки, присвячений проблемам генеалогії, геральдики та суміжних спеціальних історичних дисциплін — просопографії, сфрагістики, символіки. Такі тематичні випуски стали вже традиційними та завжди викликають зацікавленість наукової громадськості. Наше видання користується певним авторитетом серед фахівців та стало своєрідним барометром розвитку спеціальних галузей історичної науки, чим ми не можемо не пишатися.

На сторінках збірки друкуються розвідки як вже досвідчених учених, так і молодих науковців, котрі ще тільки починають свій професійний шлях. Більшість із оприлюднених досліджень має значний науковий рівень, ґрунтується на широкій джерельній базі, висвітлює актуальні, а нерідко й дискусійні питання.

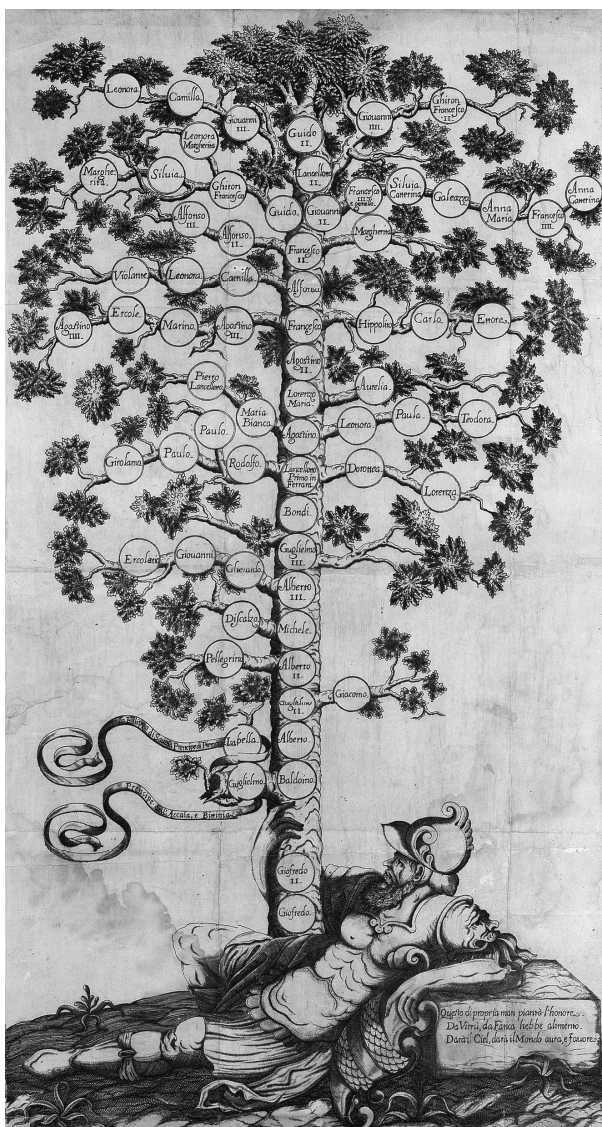
Ми намагаємося всіляко розширювати коло авторів, запрошуючи до співпраці науковців із різних регіонів нашої країни та іноземців. У цьому випуску — праці істориків Києва, Сум, Дрогобича, Львова, Глухова, Польщі та Греції.

Ми запроваджуємо також нову рубрику — повідомлення, в якій плануємо публікувати невеликі за обсягом матеріали, але такі, що містять цікаві факти та огляди джерел. Такі дрібнички, як правило, десятиліттями накопичуються в архівах науковців у процесі дослідницької роботи, але переважно так і не доходять до читача.

Редакційна колегія традиційно залишає авторам право на висловлення власних оригінальних думок, навіть якщо вона не поділяє їх. Запрошуємо всіх до обговорень, дискусій, рецензування наукових праць, які обов'язково знайдуть місце на сторінках нашого видання.

Статті, відгуки й побажання просимо надсилати на адресу: *01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4, Інститут історії України НАН України, кім. 505.*

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА ПРОСОПОГРАФІЯ

ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ ХАНЕНКО ТА ЙОГО РІД

Серед родів української козацької старшини, які зробили значний внесок у суспільно-політичне й культурне життя України, вагоме місце належить Ханенкам. Яскравим представником цієї родини являється Олександр Іванович Ханенко.

Історія цього роду завжди привертала увагу дослідників. Життя та діяльність його представників, а насамперед, генерального хорунжого Української козацької держави Миколи Даниловича Ханенка, дослідив у передмові до видання щоденника останнього відомий історик і археограф О.М. Бодянський¹. Він згадав і про О.І. Ханенка, зазначивши лише, що в той час останній проживав у своєму маєтку в Чернігівській губернії і служив, імовірно, «по дворянськимъ выборамъ»².

Цим відомим родом цікавився також і О.М. Лазаревський. 1884 р. в передмові до видання щоденника М.Д. Ханенка за 1727–1753 рр. він дослідив родовід Ханенків, акцентуючи найбільшу увагу на історії життя й діяльності М.Д. Ханенка. Про Олександра Івановича він зазначив лише, що в нього зберігався оригінал щоденника його прадіда — Миколи Даниловича³.

Відомості про життя, службову й наукову діяльність О.І. Ханенка О.М. Лазаревський зазначив також у некролозі, опублікованому з приводу смерті Олександра Івановича, яка сталася 4 липня 1895 р. Учений не обмежився власними документами й матеріалами для його написання. У листі до відомого історика Г.О. Милорадовича від 21 липня 1895 р. він просив надіслати йому відомості «для подробного некролога» про О.І. Ханенка⁴.

Некролог учений опублікував того ж року в журналі «Киевская старина»⁵. У ньому йшлося про рід Ханенків і про прадіда О.І. Ханенка — Миколу Даниловича. О.М. Лазаревський коротко охарактеризував основні етапи життя та службової діяльності О.І. Ханенка, зазначивши також опубліковані ним історичні праці⁶.

О.М. Лазаревський не оминув увагою в некролозі й зібрану впродовж довгого життя бібліотеку О.І. Ханенка, в якій переважали богословські та історичні праці. Учений розумів їхню цінність і наголошував на необхідності збереження цього зібрання⁷.

Історію роду Ханенків досліджував також відомий історик і генеалог В.Л. Модзалевський. Проте видати підготовлені ним матеріали за життя

він не зміг. Вони були впорядковані В.В. Томазовим і вийшли друком 2004 р.⁸

У матеріалах В.Л. Модзалевського йдеться і про О.І. Ханенка, насамперед про його службову діяльність⁹. Вони далеко неповні й потребують значних уточнень. Так, у них не згадуються, наприклад, його служба в Чернігівській межовій палаті, а також дата смерті, наведені в опублікованому О.М. Лазаревським некролозі.

Історії роду Ханенків присвячені дві розвідки О.П. Оглоблина¹⁰. В одній із них зазначено, що О.І. Ханенко (1816–1895) — суразький повітовий маршал (1846–1849), один із діячів селянської реформи на Чернігівщині, великий аматор української старовини, який опублікував низку мемуарних матеріалів і власних історичних праць. Назви деяких із них О.П. Оглоблин навів у примітці¹¹.

Життю й діяльності відомих представників роду Ханенків присвячена стаття О.І. Путро, опублікована 1992 р. в матеріалах читань «Українська козацька держава» і передрукована в 2005 р., та стаття Т.В. Чухліба про Михайла Ханенка¹². Проте про О.І. Ханенка вони не згадують.

Про Олександра Івановича як відомого аматора й збирача української старовини йдеться в передмові Б.М. Шевелева до публікації листів О.М. Лазаревського до О.І. Ханенка¹³. У ній наведені відомості про рід Ханенків, про походження Олександра Івановича, про його прадіда, відомого своєю освіченістю генерального хорунжого М.Д. Ханенка. Також тут зазначено деякі праці О.І. Ханенка та наведено інформацію про його службову діяльність¹⁴.

2009 р. були опубліковані листи О.І. Ханенка до О.М. Лазаревського з авторською передмовою й коментарями. У передмові досліджено життя, наукова, службова й громадська діяльність Олександра Івановича¹⁵.

Отже, перелічені дослідження свідчать, що життя, службова й наукова діяльність Олександра Івановича Ханенка як одного з відомих представників роду Ханенків заслуговують на увагу вчених і потребують більш ретельного вивчення.

Одним із джерел нашої розвідки є документи фамільного архіву Ханенків. До їхнього збереження доклали зусиль покоління українських істориків і аматорів старовини. Про це турбувався в ХІХ ст. відомий історик О.М. Лазаревський, про що й написав батькові М.І. Лазаревському.

9 січня 1856 р. Матвій Ілліч відповів сину: «О архиве Ханенко и я жалею, но ничего не придумаю». На той час архів зберігався, імовірно, у вдови Михайла Івановича Ханенка (1818–1852), новгород-сіверського повітового маршала, почесного попечителя Новгород-Сіверської гімназії, автора статей з історії України, який опублікував змістовні документи з

фамільного архіву Ханенків. Проте його вдова, на думку М.І. Лазаревського, «далека от того, чтоб архивой заниматься, по крайней мере сохранить ее»¹⁶.

Пізніше архів Ханенків знаходився, вірогідно, у О.І. Ханенка, а після його смерті перейшов до його сина — Олександра Олександровича (1850–1901), відомого громадського діяча, чернігівського міського голови. 1897 р. члени новоствореної Чернігівської губернської архівної комісії на засіданні 15 червня прийняли рішення звернутися до О.О. Ханенка з проханням про дозвіл оглянути архів і бібліотеку, а також невидані праці його батька. Проте цей задум, як і проект комісії скласти опис цього архіву, залишився не здійсненим¹⁷.

Потім архів перейшов до онука Олександра Івановича — Василя Олександровича Ханенка. До 1918 р. він знаходився в с. Городище Стародубського повіту, згодом потрапив до м. Стародуба, а звідти 1926 р. був перевезений до Гомельського обласного архіву, де й був знайдений напередодні Другої світової війни¹⁸. Частина архіву Ханенків зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ф. 983).

Отже, О.М. Лазаревському й наступним дослідникам історії та архівістам вдалося зберегти цю збірку й зробити її доступною для вивчення, використання, а також дослідження роду Ханенків.

Джерелом для дослідження життя й діяльності О.І. Ханенка стали також його листи до відомого українського історика О.М. Лазаревського, оригінали яких зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського¹⁹.

Олександр Іванович Ханенко народився 12 липня 1816 р. в с. Городище Стародубського повіту. Він був прямим нащадком Лаврентія, брата правобережного гетьмана Михайла Стефановича Ханенка. Їхній батько, Стефан Ханенко, відомий своєю боротьбою з кримськотатарським і турецьким військом, відбив від татарського полону Ганну Домашевську, «старостянку Лукомську», і одружився з нею. У них народилися троє синів: Лаврентій, Сергій і Михайло. Як і батько, вони з молодих років служили в Запорозькому війську²⁰.

9 вересня 1661 р. разом із братом Сергієм Лаврентій Ханенко отримав від польського короля Яна-Казимира жалувану грамоту²¹ на шляхетство за службу в правобережному козацькому війську. У ній зазначено, що рідні брати Сергій і Лаврентій Ханенки свою молодість присвятили службі в Запорозькому війську й військовим вправам, брали участь у багатьох битвах, проявивши високу відвагу й хоробрість. Тому, відповідно до Гадяцького й Чуднівського договорів і на особливе прохання їхнього брата Михайла Ханенка, їм надане польське шляхетство й герб.

У грамоті наведено опис і зображення герба Ханенків: «Башта червона на голубому полі, над нею золота зірка на військовому шлемі й така ж зірка над шлемом»²².

17 березня 1674 р. Михайло Ханенко (з 1669 р. гетьман Правобережної України, якого підтримувала Річ Посполита) перейшов під протекцію Росії й під час обрання гетьманом І.С. Самойловича передав йому військові клейноди: булаву, бунчук, печатку, надані йому польським королем. 10 квітня того ж року він отримав царську грамоту про підданство московському царю й оселився на Лівобережній Україні — спочатку в м. Києві, а згодом у м. Лохвиці Лубенського полку — разом із своїм сином Яковом і дружиною Ганною Ліщанкою²³.

З ним перейшли на Лівобережну Україну його брати Сергій і Лаврентій. Перший не мав дітей і помер «безь наследія». Лаврентій мав, за одними даними, трьох синів — Данила, Федора й Прокопа, за іншими, двох — Данила й Федора. Обидва брати, Данило й Федір, служили в козацькому війську. Федір Лаврентійович 1705 р. — козелецький сотник, полковий осавул, 1722–1737 рр. — київський полковий обозний. Помер 1744 р., похований у м. Козельці в Спаському соборі²⁴.

Данило Лаврентійович, наказний лубенський полковник, був одружений з дочкою Івана Ломиківського, який був генеральним писарем у правобережного гетьмана М.С. Ханенка. Коли Ханенки перейшли на Лівобережну Україну, до них приєднався й І.В. Ломиківський. 1697 р., або 1698 р., Д.Л. Ханенко загинув, за одними даними, у битві за фортецю Тамань, за іншими — за Казикермен²⁵.

І.В. Ломиківський зробив на Лівобережжі, де продовжувала існувати Українська козацька держава як автономія у складі Росії, блискучу кар'єру, ставши 1700 р. при гетьмані І.С. Мазепі генеральним обозним. Дружина Д.Л. Ханенка, дочка І.В. Ломиківського, померла раніше чоловіка. Тому їхній син, Микола Данилович, залишившись сиротою, виховувався в сім'ї діда, І.В. Ломиківського, та бабки, удови Лаврентія Ханенка²⁶.

М.Д. Ханенко був високоосвіченою людиною. Він навчався в Київській і Львівській академіях. Закінчивши навчання в останній, повернувся в Українську козацьку державу приблизно 1710 р. й довідався, що його дід, І.В. Ломиківський, разом із гетьманом І.С. Мазепою перейшов на бік шведів. Після поразки в Полтавській битві І.В. Ломиківський разом із гетьманом відбув до Туреччини, а після його смерті оселився в м. Ясси. Його старший син — Іван Ломиківський — отримав пробачення російського імператора Петра I завдяки клопотанню миргородського полковника Д. Апостола, з дочкою якого він був одружений²⁷.

Микола Данилович зробив блискучу кар'єру в Українській козацькій державі. Він, як видно з його «Сказок о службах», розпочав свою діяльність 1710 р. спочатку в козацькому війську, а 1717 р. перейшов у Генеральну військову канцелярію, де його здібності були помічені й відзначені гетьманом І. Скоропадським, а після смерті останнього 1722 р. — наказним гетьманом П. Полуботком. 1723 р., разом із П.Л. Полуботком та іншими козацькими старшинами, М.Д. Ханенко був заарештований і ув'язнений. Їх було звільнено лише після смерті Петра І. За царським указом від 8 лютого 1725 р. вони мали жити в Петербурзі, а М.Д. Ханенко, крім того, як людина високоосвічена, навчати в гарнізонній школі офіцерських і солдатських дітей²⁸.

1726 р. його відпустили в Україну, надавши дозвіл на повернення відібраних у нього маєтків і підтримавши клопотання обраного 1727 р. гетьмана Д.П. Апостола про призначення Миколи стародубським полковим суддею. 1728 р. він одружився з дочкою бунчукового товариша Петра Корецького — Уляною, завдяки чому породичався з впливовою старшиною Стародубського полку: Миклашевськими, Скорупами, Галецькими, Максимовичами та ін. Згодом він отримав і підвищення по службі: 1738 р. уряд стародубського полкового обозного, 1741 р. — генерального бунчужного²⁹.

У шлюбі Ханенки мали трьох синів і п'ятеро дочок. Молодший із синів Іван, дід О.І. Ханенка, розпочав службу 1763 р. бунчуковим товаришем³⁰.

Із скасуванням 1764 р. гетьманства й ліквідацією наприкінці XVIII ст. української держави, котра майже століття проіснувала на території Лівобережної України як політична автономія, та інкорпорацією її до складу Російської імперії сталися зміни у всіх сферах суспільного життя українців, зокрема в козацькому війську. 1784 р. російський уряд ліквідував полковий устрій України. Замість 10 козацьких полків було сформовано 10 карабінерних. Із них склався окремий корпус — «Малоросійська кіннота». У російській армії карабінерні полки мали майже автономну організацію, зберегли багато рис козацького війська, а також здебільшого колишній рядовий і командний склад. 1788 р. їх було поділено на важкий легкокінні.

Глухівський полк, у якому служив І.М. Ханенко, було залишено як важкокінний. Тут він дослужився до військового звання підполковника. Під час російсько-турецької війни його призначено флігель-ад'ютантом генерал-фельдмаршала П.О. Румянцева. 1790 р. Іван Миколайович брав участь у штурмі Ізмаїла. У лютому 1793 р. подав прохання про звільнення від військової служби за станом здоров'я³¹.

Відомо також, що Іван Миколайович був обраний першим маршалом (предводителем дворянства) Погарського повіту. Він володів значними

маєтностями, які отримав за заповітом від батька. Це були села Городище, Чубарів, Курів і хутір Василівка, в яких 1783 р. проживало близько 1322 селян. У шлюбі з Софією Григорівною, дочкою надвірного радника Г.А. Горленка, у І.М. Ханенка було декілька синів, серед них — батько Олександра Івановича — Іван Іванович Ханенко³².

Він теж був військовим, брав участь у битвах під Аустерліцом (1805), Пултуском (1806), Прейсіш-Ейлау (1807), Смоленськом і Бородінім (1812) під час антинаполеонівських кампаній. За відвагу, проявлену в боях, його було нагороджено орденом св. Володимира 4 ст. з бантом. 30 травня 1816 р. він вийшов у відставку в чині штабс-ротмістра. У І.І. Ханенка було троє синів — Олександр, Іван, Михайло та три дочки³³.

Отже, О.І. Ханенко виріс у шляхетній родині козацького походження, де панувала атмосфера любові до української старовини, історії України та власного роду з давніми козацькими військовими традиціями, де цінувалися мужність і відвага, що справило значний вплив на формування його світогляду.

Відомості про освіту, яку здобув Олександр Іванович, та про його службу діяльність — неповні й суперечливі. Так, за даними О.М. Лазаревського, він навчався, імовірно, у Московському благородному пансіоні, а В.Л. Модзалевський вважав, що О.І. Ханенко був студентом Московського університету, але не закінчив його. У 1835–1836 рр., тобто в 19 років, він уже працював канцеляристом у канцелярії чернігівського цивільного губернатора. У 1836–1837 рр. — у Головному архіві Колегії іноземних справ. 1838 р. отримав чин колезького регістратора, 1839 р. його було призначено помічником столоначальника архіву³⁴.

1841 р. Олександра Івановича обрано депутатом від дворянства Стародубського повіту й почесним попечителем повітових училищ у м. Погарі. 1843 р. він отримав чин губернського, а 1846 р. — колезького секретаря. 1846 р. обраний на триріччя суразьким повітовим маршалом, а 1858 р. — членом Чернігівського губернського комітету з поліпшення побуту селянства. Він одразу ж заявив про себе як прихильника реформи, яка мала на меті скасування кріпацтва³⁵.

1860 р. утворено Чернігівську межову палату й О.І. Ханенка обрано її членом. Під час роботи він познайомився з історією межової справи в Україні й 1864 р. опублікував ґрунтовну розвідку про історію заснування й функціонування межових установ на українських землях у XIV–XVIII ст., а також проаналізував законодавчу базу з цього питання. Це була одна з перших спроб дослідити стан межової справи в Україні. Значну увагу в праці приділено українським одиницям виміру земельних площ, описано найбільш поширені на Лівобережній Україні земельні міри та визначено їхній розмір. Через шість років автор перевидав її під тією ж назвою, доповнивши новими документальними матеріалами³⁶.

Праця була позитивно оцінена в тогочасних наукових колах, наприклад, відомим ученим О.Ф. Кистяківським. У листі від 20 грудня 1876 р. О.І. Ханенко дякував йому за «лестный отзыв», який «ободряет меня въ моихъ занятяхъ по изследованію нашей родной старины, которой я не могу назвать себя знатокѣмъ, а только страстнымъ любителемъ»³⁷.

1866 р. О.І. Ханенко опублікував у журналі «Русский архив» записані ним розповіді генерал-лейтенанта, колишнього ад'ютанта імператора Павла I М.О. Кутлубицького, який проживав на хуторі Нікольському, недалеко від м. Городні Чернігівської губернії, і помер 15 липня 1849 р. У них ідеться про роки правління імператора Павла I та особисті враження генерала і його оцінки цього державного діяча³⁸.

1868 р. Олександр Іванович видав доповнення до розповідей генерала М.О. Котлубицького (так у даній публікації зазначено прізвище генерала). Крім власне розповідей генерала, у публікації наведено перекази його сучасників про відомих діячів XVIII ст., які за походженням були з Лівобережної України³⁹.

Того ж року О.І. Ханенко опублікував у «Черниговских епархиальных известиях» розвідку про Феодосія Углицького, архієпископа чернігівського. Автор подав опис його життя, діяльності та смерті, яка сталася 5 лютого 1696 р., і поховання в чернігівському Борисоглібському соборі. Він навів також приклади чудес, які за життя здійснив архієпископ Феодосій⁴⁰.

Праця О.І. Ханенка про Феодосія Углицького користувалася великим попитом у віруючих, які приходили до місця поховання архієпископа для зцілення від хвороб. Тому 1871 й 1878 рр. вийшло доповнене видання цієї розвідки. Автор додав нові матеріали, опублікував листи архієпископа до рідних і близьких⁴¹.

1871 р. у «Черниговских губернских ведомостях» була надрукована розвідка Олександра Івановича про м. Погар, яка вийшла й окремою відбиткою. У ній ішлося про історію міста та наведено статистичні відомості про його тогочасних жителів⁴².

1883 р. в журналі «Киевская старина» О.І. Ханенко опублікував замітку про археологічні знахідки в м. Чернігові⁴³. У ній повідомлялося, що під час поховання в Борисоглібському соборі м. Чернігова соборного протоієрея Євфимія Пучковського, який помер 24 січня 1883 р., були розкриті давні поховання, де знайдено золоті медальйони, прикрашені перлами, срібні ланцюжки зі зміїними головами, сережки й вісім золотих кілець. Автор статті вважав, що ці речі мали характерні ознаки візантійського стилю⁴⁴.

У замітці він охарактеризував знайдені прикраси. Так, срібні ланцюги зі зміїними головами О.І. Ханенко вважав символом мудрості, зігнуто

кільцем змію, яка тримала в роті хвіст, — емблемою вічності та перемогою християнства над язичництвом. Автор зазначив також, що чернігівський Борисоглібський собор був побудований 1120 р. чернігівським князем Давидом Святославичем, батьком преподобного Миколи Святоши. Давид похований там зі своїм сином — великим князем Ізяславом. Тому О.І. Ханенко був переконаний, що ці давні поховання могли належати лише знатним особам, імовірно, чернігівській боярині та її дочці, які померли в період князювання Давида Святославовича або його сина⁴⁵.

9 жовтня 1887 р. київська цензура дала дозвіл О.І. Ханенку на публікацію його праці «Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии», яка того ж року побачила світ⁴⁶.

Для її написання автор використав ґрунтовну джерельну базу: Іпатіївський літопис, Литовську метрику, Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, книгу актів новгород-сіверського Спаського монастиря та інші. У праці описано населені пункти Новгород-Сіверського повіту. У вступі наведено стислі відомості про його географічні особливості, про історію повітового міста та навколишніх сіл. При описі населених пунктів автор зазначив, коли й ким вони засновані, кому належали раніше та їхніх тогочасних власників. Він описав також церкви та інші пам'ятки, які знаходилися в той час у цій місцевості⁴⁷.

1888 р. О.І. Ханенко готував до публікації «Фамильные документы из рода Ханенков». Про це йшлося в листі до О.М. Лазаревського від 10 березня 1888 р. У ньому зазначено, що документи будуть опубліковані в «Черниговских губернских ведомостях» і з них будуть віддруковані окремі відбитки. Один із них він обіцяв надіслати Олександрю Матвійовичу. Проте в переліку праць, зазначених О.М. Лазаревським у некролозі на смерть О.І. Ханенка, ця розвідка не наведена⁴⁸. Отже, питання про публікацію цих документів потребує подальшого дослідження.

О.І. Ханенко зібрав за життя велику бібліотеку, переважно з історичних і богословських книг. До неї увійшла також збірка, яка належала бунчуковому товаришу А.В. Дуніну-Борковському, сину генерального обозного. Олександр Іванович знайшов її в одному із придбаних ним маєтків. Він щедро ділився книгами зі своєї бібліотеки, а також документами з фамільного архіву, які знаходилися в с. Городище Стародубського повіту, з дослідниками історії України. Так, на прохання О.Ф. Кистяківського, який досліджував зведення малоросійських законів «Права, по которым судится малоросийский народ», Олександр Іванович направив йому рукопис свого прадіда М.Д. Ханенка, котрий той готував свого часу для друку під назвою «Екскерпть зъ правъ Малоросійскихъ», а також книгу, в якій опубліковані дослідження з правових питань. Крім того, він надіслав видання, в яких розкривалася діяльність М.Д. Ханенка з підготовки у XVIII ст. кодексу законів Української козацької держави⁴⁹.

Великою заслугою Олександра Івановича є участь у підготовці до публікації рукописів щоденника свого прадіда М.Д. Ханенка, які він передав для видання О.М. Бодянському й О.М. Лазаревському. Перша частина щоденника за 1722 р. була видана О.М. Бодянським⁵⁰.

Другу частину щоденника О.І. Ханенко передав спочатку для друку в журналі «Русский архив». Вона пролежала в редакції років із десять і не була опублікована через небажання редактора друкувати щоденник мовою оригіналу. 1882 р. розпочалося видання українського громадсько-політичного та літературного часопису «Киевская старина», який О.І. Ханенко зустрів схвально й одразу ж став постійно підписуватися на нього. Один із організаторів цього видання — О.М. Лазаревський — запропонував Олександрові Івановичу видати щоденник М.Д. Ханенка в оригінальному вигляді⁵¹. 1884 р. щоденник генерального хорунжого М.Д. Ханенка побачив світ. Тут були описані події, які відбулися в Українській козацькій державі за 26-річну (1727–1753 рр.) історію її існування. Щоденник було видано як додаток до журналу «Киевская старина». Передмову та коментарі до нього підготував О.М. Лазаревський⁵².

Про наступні роки життя О.І. Ханенка відомостей дуже мало. Він продовжував листуватися з О.М. Лазаревським, який 1888 р. надіслав йому щойно опублікований у м. Києві перший том своєї праці «Описание старой Малороссии. Полк Стародубский»⁵³.

Помер О.І. Ханенко 4 липня 1895 р. на 80-му році життя.

---

¹ Бодянський О. Историческое сведение о генеральном хоружем Николае Даниловиче Ханенке // Диариуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости, пана Иоанна Скоропадского, войск пресветлейшого его императорского величества, запорожских обоих сторон Днепра гетмана ... наченшийся 1722 году и оконченный в том же году Николаем Ханенком. — М., 1858. — С. I–XXI.

² Там же. — С. I–XXI.

³ Лазаревский А. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. 1727–1753. Приложение к журналу «Киевская старина». — 1884. — С. I–XV.

⁴ Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. 2. — С. 351.

⁵ Л[азаревский] А. Александр Иванович Ханенко (Некролог) // Киевская старина. — 1895. — № 9. — С. 367–368.

⁶ Там же. — С. 367–368.

⁷ Там же. — С. 368.

⁸ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Упоряд. В. Томазов. — К.-СПб., 2004. — Т. 5. — Вып. 3. — С. 46–55.

⁹ Там же. — С. 51.

¹⁰ *Оглоблин О.* Ханенки. Сторінка з історії українського автономізму XVIII ст. — Кіль, 1949; *Його ж.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Люди старої України та інші праці. — Острог-Нью-Йорк, 2000. — С. 245–260.

¹¹ *Його ж.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Вказ. пр. — С. 257.

¹² *Путро О.І.* Славний рід Ханенків (до питання про джерела і авторство «Історії русів») // *Путро О.І.* Сторінки політичної історії України XVIII ст.: навч. посібник. — К., 2005. — С. 98–101; *Чухліб Т.* Михайло Ханенко // *Володарі гетьманської булави.* — К., 1995. — С. 312–345.

¹³ *Шевелів Б.* Листи О.М. Лазаревського до О.І. Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. — К., 1928. — Частина історико-літературна. — С. 969–981.

¹⁴ Там само. — С. 969–970.

¹⁵ *Герасименко Н.О.* Невідані листи О.І. Ханенка до О.М. Лазаревського // Український історичний журнал. — 2009. — № 3. — С. 92–108.

¹⁶ Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи // Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. 2. — С. 177–178.

¹⁷ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1897/1898. — С. 28, 32; *Оглоблин О.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Вказ. пр. — С. 258.

¹⁸ *Оглоблин О.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Вказ. пр. — С. 258.

¹⁹ Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. І, спр. 68306, арк. 1–2 зв; спр. 68307, арк. 3–4; спр. 68308, арк. 5–6 зв.; спр. 68309, арк. 7–8 зв.; спр. 68310, арк. 9–10.

²⁰ *Бодянский О.* Указ. соч. — С. 1; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 46.

²¹ Оригінал грамоти польського короля Сергію і Лаврентію Ханенкам зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі — ЦДІАК України): ф. 983, оп. 1, спр. 1а, арк. 1.

²² ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 1а, арк. 1.

²³ *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 46; *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. — С. IV.

²⁴ *Бодянский О.* Указ. соч. — С. IV; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 46.

²⁵ *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. — С. IV; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 46.

²⁶ *Бодянский О.* Указ. соч. — С. V; *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. — С. V.

²⁷ *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. — С. V, VI.

²⁸ Там же. — С. VI–VIII.

²⁹ Там же. — С. IX–X.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 983, оп. 1, спр. 53, арк. 1–1 зв.

³¹ Там само.

³² *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 48.

³³ Там же. — С. 49–52.

³⁴ *Л[азаревский] А.* Александр Иванович Ханенко. — С. 367; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. — С. 51.

³⁵ *Оглоблин О.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Вказ. пр. — С. 257.

³⁶ *Ханенко А.И.* Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии. — Чернигов, 1864. — 108 с.; Чернигов, 1870. — 126 с.

³⁷ ІР НБУВ, ф. 61, спр. 686, арк. 2 зв.

³⁸ *Ханенко А.* Рассказы генерала Кутлубицкого о временах императора Павла I // Русский архив. — 1866. — С. 1301–1331.

³⁹ *Его же*. Рассказы о старине // Русский архив. — 1868. — С. 1070–1079.

⁴⁰ *Его же*. Святитель Феодосий Углицкий // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная. — 1868. — С. 516–534, 551–577.

⁴¹ *Его же*. Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ черниговский и новгородский. Историко-биографический очерк // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная. — 1871. — № 11–14. — С. 227–247, 249–270, 386–401, 415–424; 1878. — № 13. — С. 185–208; № 19. — С. 239–242; № 23. — С. 253–272; № 29. — С. 309–322; № 35. — С. 347–368; № 39. — С. 383–406.

⁴² *Его же*. Город Погар. Историко-статистический очерк. — Чернигов, 1871.

⁴³ *Его же*. Археологическая находка в Чернигове // Киевская старина. — 1883. — № 5. — С. 174–178.

⁴⁴ Там же. — С. 175–176.

⁴⁵ Там же. — С. 176–178.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 294, оп. 1, спр. 183, арк. 18; *Ханенко А.И.* Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии. — Чернигов, 1887.

⁴⁷ *Ханенко А.И.* Указ. соч. — С. 1–19, 24.

⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 68310, арк. 9–10.

⁴⁹ Там само, ф. 61, спр. 686, арк. 1–2 зв; спр. 687, арк. 1–2 зв.

⁵⁰ Диариуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости, пана Иоанна Скоропадского, войск пресветлейшого его императорского величества, запорожских обоих сторон Днепра гетмана ... наченшийся 1722 году и оконченный в том же году Николаем Ханенком. — М., 1858.

⁵¹ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 68306, арк. 1–2 зв.; спр. 68309, арк. 7–8 зв.; ф. 112, спр. 265, арк. 1.

⁵² *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка.

⁵³ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 68310, арк. 9–10.

ПРО КОРИСТЬ ВІД ЧИТАННЯ НАДГРОБНИХ ІНСКРИПЦІЙ*

Серед багатьох полоніків, які знаходяться в замку в Монтрезорі, зберігся образ, написаний олією (автор невідомий), на якому зображено пам'ятну дошку з костелу кармелітів у Львові Пьотрові Браницькому герба Корчак. Ця пам'ятка є особливою. Вона знаходиться в Тюрінгії, у замку, що належав із першої половини ХІХ ст. графам Браницьким, а нині — графам Реям. Образ не був знайдений у частині для відвідувачів. Дивом Анджей Ришквіч, який видав каталог образів із замкових зібрань, даного об'єкта не віднотував. Не будучи істориками мистецтва, не намагатимемося навіть міркувати щодо художніх цінностей такого малюнка. Натомість, він містить для нас важливу інформацію про пам'ятку, яка знаходиться у Львові. У місцевому костелі кармелітів, праворуч від презбітерію, у бічній наві — недавно реконструйована дошка з сірого мармуру, з інскрипціями та гербами, та сама, яка представляла образ у Монтрезорі. На жаль, у Львові вона відтворена з помилками, про що свідчить об'єкт, збережений у Монтрезорі.

Львівський надгробок, чи радше епітафій, віддавна знаний у літературі. Інскрипція була частково цитована в історичних творах, хоча ніхто не спокусився на критичне видання цього тексту. Вірогідно, відсутність попередніх видань і, мабуть, поганий стан збереження спричинили те, що під час реставрації текст був відтворений неправильно. Утрачений також портрет померлого. На щастя, збережений образ дозволяє відтворити як текст, так і образ Пьотра Браницького.

Про епітафію в костелі кармелітів також згадано в путівниках пам'яток Львова. Це не видатний витвір, але з упевненістю можна сказати, що зміст інскрипції, а також факт, що вона присвячена батьку однієї з досить знаних постатей історії Польщі, зумовило велику увагу до неї¹.

Нижче наведені порівняння двох іконографічних переказів (перед епохою документальної фотографії), що дозволяють правильно реконструювати інскрипцію.

Опис епітафії у Львові:

---

* Переклад з польської Віталія Перкуна. Оригінал статті опублікований: Генеалогія. Збірник наукових праць. — К.: Видавничий дім «Простір», 2013. — Вип. I / Упор. В. Томазов. — С. 125–134.

Над образом немає пам'ятної дошки померлого. У пустому просторі форми кола має знаходитися представлення голови та легко похилених пліч, відомих з монтезорського образу. Продовгувате обличчя з вусами, торс покритий панцирем із білим полем сорочки-комірця, на плечах — накинений червоний плащ.

Нижче в округлій плиті знаходиться герб Корчак, але без щита. Золоті зруби утворюють псевдощит. На верхньому зрубі міститься забороло, з якого видніється пес у чаші. Усе виконано позолотою, без зазначення барв. Плита увінчана короною дивної форми й оточена декоративними фрагментами озброєнь, гербів, із підвішеним ордерним хрестом на стрічці. Нижче текст інскрипції:

«D.O.M.

TU LEŻE PIOTR BRANICKI CZŁOWIEK ZBYT UŁOMNY
CAŁY CZAS ŻYCIA MEGO DO ROSPUSTY SKŁONNY².

WYZNAIĘ ŻEM ZACIĄGNOŁ NA SIEBIE KARANIE.

KTO PRZECZYTASZ PROŚ BOGA O ULITOWANIE

NIEPRZYSZEDŁ BOWIEM CHRYSSTUS OSPRAWIEDLIWIONYCH³

LECZ PRZYGARNAĆ⁴ DO SIEBIE GRZECHEM OBCIĄŻONYCH

Z TYCH LICZBY IESTEM PANIE NIEPOZWOL Z[E] ŁUPU⁵.

CZARTOM ZNĘDZNEY MEI⁶ DUSZY, SZACUNEK OKUPU

KRWI TWOIEY BY ZAGINOŁ PRZYIMIEY IA⁷ DO SIEBIE

TAK Z CZARTA SZYDZIC BĘDZIE CIEBIE WIELBIC W NIEBIE

CNY KARMELU WSPOCZYNEK WZIOŁES Z[M]A[RŁ]⁸ E CIAŁO

KTÓRE CI ZA ŻYWOTA WPAZ⁹ Z DUSZA SI ZYI ŁO¹⁰.

PRZY BEZ KRWAWYCH O[FIAR]ACH PAM[IE]TAIAC NA NIE

SKŁANIAJ [JA]K NAYSPIESZNIEYSZE PANSKI[E] ZMIŁOWANIE

A. Dni 1762 Die [14] M. [Febr.]»¹¹.

Знизу, після інскрипції, — герб більших розмірів із ідентичним вище-описаним малюнком, уміщений на картуші-щиті з фантазійним обрамленням у стилі рококо. Зруби утворюють основу для насадження забороло, а тому відсутність щита замінено зрубамі! Довкола ряд військових декорацій у порівнянні з вищенаведеним гербом, але з подібним зіставленням символів: штандарти, шаблі, гармати, бубни, стріли, піки. Над щитом на декоративному оздобленні — шляхетська корона. Нижче герба — на стрічці підвішений ордерний хрест¹², який більше нагадує звичайний, аніж відзнаку ордена Білого Орла — рівнораменний хрест із вісьмома кінцями (рицарський хрест).

Композиція обрамлена кантуванням. У тлі, на стіні, помітно шкiц костелу-каплиці, увінчаної високим купольним дахом.

Узагалі, якщо інскрипція на могилі або пам'ятна дошка є більш змістовною, то отримуємо відомості про заслуги померлого, його урядування

та обов'язки, що їх він виконував. Представлена інскрипція має зовсім інший характер. Чи відомо про Браницького щось більше, що могли б підтвердити вірші, які вміщені у знаних переказах?

Біографії в «Польському біографічному словнику» основані переважно на генеалогічно-геральдичній літературі, а також деяких інших переказах і не дають занадто багато інформації. Тому також слід приділити особливу увагу проповіді, виголошеній під час поховання Пьотра Браницького в костелі кармелітів. Її назва — «Троїста Повінь на Трьох Корчака Ріках щедро пролитих сліз»: *від Трьох розжалених сердець Дружини, Сина і Доньки для достатньо неоплаканої століттями смерті Світлої Пам'яті Ясно Вельможного Його Мосці Пана Пьотра Францішка Браницького Брацлавського Каштеляна, Ордеру Білого Орла Кавалера, Ротмістра Панцерної Хоругви Коронних Військ наповнена казаннями на Похованні, що було відправлене у Львівському костелі св. Архангела Михайла оо. Босих Кармелітів ошасливлені благославленством Божим, у пам'яті незгаслій та благородній, Зріднених Сімей в славі не смертільній Батьківщини. Для втіхи тих, хто змагається з осиротінням через смерть Отця, плачів Ясно Вельможному Його Мосці Панові Францішку Ксаверію Браницькому Каштеляну Брацлавському, Барвалдському, Ястжембецькому Старості, Ротмістру Панцерної Хоругви, Полковнику і Генералові Ад'ютанту Його Королівської Мосці і Речі Постолитой. Присвячене. Втамована кс. Гжегожем від Св. Духа Босих Кармелітів у Львівському Колегіумі Св. Теології Лектора. Р.Б. 1762. д. 22 Березня*¹³. На титульній сторінці вміщено герб, про який зазначено нижче.

Поховальне казання розпочинається посиленням на Святе Письмо, яке водночас через свою багатозначність є зверненням до герба померлого¹⁴. Далі автор проповіді, кармеліт о. Гжегож Тжесьневський, порівнює смерть із спровадженням рік (гербових) до пустелі, що означає їхнє осушення. У тексті — кілька досить важливих деталей, які стосуються біографії Пьотра Браницького. По-перше, дізнаємося про його друге ім'я — Францішек¹⁵. Померлий був, як знаємо, кавалером ордена Білого Орла й ротмістром панцирної хоругви коронних військ. За проповідником, він відзначався щедрістю для вбогих і монастирів. Уже на початку зазначено, що померлий буде похований «з Отцями своїми», що складало частину розпорядження, яке здійснив перед смертю¹⁶, зокрема біля батька Юзефа Браницького, галицького каштеляна, і бабусі (матері батька) Лігензини-Мінорової, холмської каштелянової¹⁷. Тут є відмінності в порівнянні з донині пропонованою генеалогією Пьотра, який мав бути сином Терези Іскшанки герба Топач. Та, у свою чергу, мала бути донькою Анни Косінської, а не Лігензини. Тереза, згідно з А. Бонецьким, була донькою Вацлава Іскри, підстоля й буського стольника. Натомість, у генеалогії

Уленицьких С.Й. Дуньчевський, за К. Несецьким¹⁸, згадує Владислава Іскру як буського стольника, поручника хоругви коронного підкоморія Белінського¹⁹, який мав загинути в битві 1691 р. Говорить також про його доньку, на жаль, не називаючи її імені, як про дружину галицького каштеляна Браницького (Юзефа, батька Пьотра Браницького)²⁰. Родинні зв'язки між Браницькими та Іскрами також відомі з гербовника А. Бонецького²¹, але він подає ім'я Іскри як Вацлав. Вказує і його титул, що теж було підставою для вміщення його до списку буських урядників²², однак він не знає деталей, які стосуються цієї особи, відомостей про смерть у битві на Волощині 1691 р. під час спроби возведення на молдавський престол королевича Якуба. Іскра, як видно з робіт К. Несецького та С.Й. Дуньчевського, був поручником у хоругві Белінського²³. С. Уруський проблему невизначеності з ім'ям вирішує означенням Владислава як Вацлава. Дату смерті відносить до 1693 р., що є радше помилкою, оскільки битва відбулася 1691 р. Згідно з автором біографії в «Польському біографічному словнику», матір'ю мала бути донька підстоля, а не буського стольника. У цьому є чергова розбіжність — знову з посиленням на перекази (А. Бонецький²⁴, К. Пуласький²⁵).

Повернімося до питання, хто ж дружина того Іскри? А. Бонецький стверджує, що це Анна, донька Єжи Косінського герба Равіч та його першої дружини Ядвіги Курдвановської герба Пулкозіц. Це виявиться істотним під час аналізу герба, який з'явився друком водночас із похвальними проповідями. Другою дружиною, згідно з А. Бонецьким, була Ядвіга Каліновська²⁶. Анна мала бути спочатку дружиною Вацлава Іскри (Владислава), а потім Станіслава Мінора-Лігензи, холмського каштеляна²⁷. Згідно з о. Г. Тжесьневським, «його бабусею» (Пьотра Браницького. — *С.Г.*), власне, є «Лігензина Мінорова», котра була б, відтак, дружиною Лігензи, але далі вона згадується як «Лігензянка» — донька Лігензи.

Ще раніше у своїх дослідженнях ми звернули увагу (а згодом і П. Стружек) на те, що багатопольові герби вміщувалися, зокрема, на надгробках, не відповідаючи класичним генеалогічним засадам, тоді як вони мають відображати важливі родинні зв'язки. Запропонований нами термін «генеалогічний герб» передає частково його значення. У випадку візерунка, що міститься в згаданій публікації, маємо справу з таким власне генеалогічним гербом, який репрезентує суттєві генеалогічні зв'язки сім'ї Браницьких з іншими шляхетськими родинами. Він не представляє натомість детальну генеалогію померлого, а також його дітей.

Це досить добре виконаний мідьорит зі щитом, оточеним декораціями, подібними до відомих зі збереженого надгробка. Під ним підвішений на смужці орден Білого Орла; на відміну від надгробка, тут ордерні відзнаки

легко читаються та не викликають сумнівів щодо ідентифікації. Щит, який увінчує клейнод герба Корчак, напівпес у мисці, п'ятипольовий із серцевим щитком, кольори не зазначені, лише поле та емблеми є затемнені. У першому полі вміщена емблема герба Корчак родини Браницьких. У другому — емблема герба Шембеків, дружини та матері його дітей. Нею була Меланія Валерія, донька Пьотра, каштеляна освенцимського та Барбари Нелєпцівни герба Прус I. У проповіді о. Тжесьєнєвський звертається до дружини Пьотра Браницького: «Твої гербові три Троянди, при трьох Корчака Ріках посаджені». Він посилається водночас на Святе Письмо, в якому сказано: *quasi Rosa plantate super Rivos aquarum*²⁸. «Нині, — продовжував далі проповідник, — ті троянди мусять мліти, коли ті Ріки, при яких у цілому донині прожитому житті Ти різні мала втіхи та продовження задоволення, Бог впровадив та осушив». Меланія Шембек була дамою ордена Зіркового Хреста (жіночий орден Габсбургів), який отримала 3 травня 1749 р.²⁹

У третьому полі — емблема герба Пулкозіц. З ним пов'язані виражені вище сумніви щодо предкинь померлого. Герб Пулкозіц мали на печатках Лігензови, як «його бабусю» проповідник називає Лігензину (Анну). Чи була вона дружиною або донькою холмського каштеляна — питання, на яке складно відповісти. Згідно з гербом, долученим до проповіді, у третьому полі з'являється Пулкозіц, і хоча відсутній герб матері Топач, то повинен з'явитися герб бабусі, а не прабабки. Нею, за А. Бонєцьким, була Косінська герба Равіч, якого теж немає. Натомість є Пулкозіц. Останній на печатках використовували Курдвановські, а також Лігензови. Якщо ж (як пише о. Тжесьєнєвський) бабусею Пьотра була Мінорівна-Лігензянка, то Пулкозіц є цілковито в цьому місці доречний. Це був би — оминаючи Терезу Іскшанку — генеалогічний вивід дітей Пьотра, оскільки в другому полі знаходиться герб Шембеків. Тому схилиємося до ідеї, яка змінює генеалогію Пьотра Браницького. Вона вказує на Анну Лігензянку (не Лігензину) як бабусю по материнській лінії, доньку Казімежа Мінора-Лігензи, холмського каштеляна.

У четвертому полі знаходиться емблема герба Помян. Безсумнівно, слід її пов'язувати з Петронелою Богатківнею, дружиною діда по батькові, також Пьотра Браницького. Петронела була донькою Вікторина Богатки та Катерини Карчевської герба Ясеньчик. В інформації про батьків галицького каштеляна Юзефа Браницького є розбіжності. Згідно з однією біографією нашого героя, його батьками були Пьотр і Петронела Богатківна. Натомість за А. Бонєцьким, батьком Юзефа мав бути Анджей. Оскільки автор біографії посилається в літературі на А. Бонєцького, складно визначити вірогідність цього факту. Але вміщення герба Помян родини Богатків може бути вирішальним у версії, що саме Петронела була бабусею по лінії батька³⁰.

Останнє, п'яте, поле, на жаль, складно ідентифікувати. Згідно зі знаними генеалогічними переказами, поміж предків Браницького немає Огоньчиків. Зв'язок цього герба зі згаданим у проповіді львівським архієпископом Вацлавом Сераковським є безпідставним, хоча о. Тжесьневський згадує про піднесені гербові руки, а відтак, про клейнод герба Огоньчик у контексті архієпископа Сераковського. Однак, який мав би бути генеалогічний зв'язок між цими двома особами? Не можемо вказати жодних причин, які могли б пояснити розміщення герба і його зв'язок із родиною Сераковських (можна назвати досить далекі, середньовічні контакти між цими родинами, і то через Шембеків).

Про предків Пьотра, або радше його дітей, наприклад, Францішка Ксаверія, ми вже сказали. Подумаємо, що ще важливого знаємо про померлого Пьотра Браницького. Його біографія в «Польському біографічному словнику» дає багато інформації³¹. Він мав бути послом до сейму з 1722 р.³² 1729 р. став, як товариш корогви королевича, галицьким хорунжим. Того ж року був комісаром галицької землі в Радомській скарбовій комісії. Кількома роками пізніше (1732 р.) батько передав йому різні королівщини в Белзькому воєводстві. Був власником дібр у Клодно. 1733 р. для нього написано лист із сентенціями на панцирну корогву. 1736 р. брав участь у галицькому сеймику³³. 1739 р. отримав спільно з дружиною, Меланією Валерією Шембеківною (донькою Пьотра, освенцимського каштеляна, та Барбари з Нелепців герба Прус I) королівський консенс на викуп від її матері Барвалдського староства. Брацлавським каштеляном став 8 вересня 1744 р. Орден Білого Орла йому урочисто вручено 3 серпня 1754 р.³⁴ Належав до французького табору «республіканців». Згідно з розпорядженням короля, виданим в обох випадках у Дрездені, мав брати участь 27 червня 1753 р.³⁵ у розмежуванні дібр Вінницького староства, а 17 листопада 1753 р. — королівських дібр у Рогатинському повіті³⁶. Разом з іншими сенаторами й представниками найбільш впливових магнатських родин брацлавський каштелян Пьотр Браницький брав участь в урочистостях, пов'язаних з Братством Пренайсвятійшої Трійці в Жовківській колегіаті 30 травня 1751 р., де був охарактеризований кс. Шимоном Козловським як «в миру славний з Антенатів Сенатор, для великих заслуг та ніколи не підірваної лояльності супроти Батьківщини, так і тут, у братстві для зразкової відданості перший у Сенаті — та побожністю в *dexteritate summa In rebus gerendis Praeclarissimus*»³⁷.

Яцек Шашевський описує події становлення політичної, а швидше двірської кар'єри, камергера королевича, а пізніше — короля Августа III Пьотра Браницького, коли між ним та великим коронним канцлером, а тоді ще молодим камергером, сталася гостра суперечка³⁸. 1718 р., під час

обіду, який давав королевич для кардинала Християна Августа, між ними дійшло до бійки, яка закінчилася поєдинком на пістолетах. Як наслідок, Пьотр Браницький був поранений у руку. Князь Фридерик заборонив обом шляхтичам продовження служби до часу укладення мирової. Я. Сташевський бачить вину зі сторони Браницького, спираючися на тезу, що той був «рубашкою в старощляхетському, провінційному стилі», хоча для підтвердження подає лише напис на надгробку й те, що був «схильний випити». Тут він посилається на думку Єнджея Кітовіча, який, очевидно, не маючи симпатії до гетьмана Францішка Ксаверія, дав Пьотрові, його батьку, досить негативну характеристику, як і його сину. Отже, Пьотр Браницький мав бути великим «жартівником», який «талантом був знаний з-поміж знаних панів; був самодостатнім»³⁹. Така інформація з'явилася також у «Польському біографічному словнику». На жаль, відсутність актів Коронного трибуналу унеможлиблює підтвердження того факту, що міститься в проповіді — нібито Пьотр Браницький неодноразово був його депутатом (суддею). Помер він у Львові 14 лютого 1762 р., здобувши собі під кінець життя побожністю та праведністю характеру загальну повагу⁴⁰. Мав сина Францішка Ксаверія, пізніше великого коронного гетьмана, та доньку Ельжбету, заміжно вперше за Яном Юзефом Сапегою, воєводичем смоленським, а вдруге — за Яном Сапегою, мстиславським воєводичем. Проповідник згадує про те, що зміст напису на надгробку померлий склав сам, «коли власною своєю рукою для себе на надгробку приготував вірші, які на камені були карбовані, та наказав віддати до місцевого костелу». Священик порівнює цей напис із діянням Ісуса Христа, який наказав намастити сліпого болотом, аби той прозрів. А текст напису пов'язує з передбаченням смерті та постійними розміркованнями про неї.

Проповідник твердить, що померлий полишав цей світ із надією побачити Бога. Із легкістю перед смертю залишив сенаторську посаду, наказав підняти себе з ліжка й у поросі на землі покласти, аби священик, втішаючи духовно, міг його топтати (!). Протягом хвороби він міркував не про ліки, а про приготування до смерті. Дружину та доньку віддалив, звелів зняти з вікон штори, аби останній раз «нікчемність та підлість світу оглянути», а потім попросив подати свічки та хрест і помер. Таке прийняття смерті є ідеалом у католицькій духовності тих часів. Це було результатом внутрішньої зміни нашого героя чи швидше виникало з типової для тієї епохи покори перед маєстатом смерті? Схиляємося до другої інтерпретації. Адже не лише він так поведився. Вистачить тут пригадати, наприклад, Міхала Паца, який наказав поховати себе як грішника перед порогом костелу у Вільно, який він фундував, аби вірні могли його топтати. Тому чи варто відчитувати інскрипції, керуючись саме такими обставинами?

Далі в проповіді — перелік сімей та осіб, які між собою родинно пов'язані. Це є досить типовим для подібного роду літератури. Названі особи часто перебувають між собою в родинних зв'язках, але з головним героєм у досить ілюзорних. Проповідь починається з розповіді про Себастьяна Браницького, коронного референта, холмського біскупа, згодом — познанського, який засідав у сенаті з 1538 р.; далі — Якуб, його племінник — люблінський підстолій; його донька Юстина — дружина Весоловського, ельблгонського каштеляна⁴¹. Коли о. Тжесьнєвський переходить до безпосередніх предків Пьотра Браницького, то вказує Юзефа, зв'язкового маршалка під час Генеральної конфедерації 1717 р., згодом галицького каштеляна, народженого від Богатківни, а одруженого з Терезою Іскшанською (!), буською стольниківною; подає однозначну інформацію, яка стосується її матері. Нею мала бути Лігензянка-Мінорівна, холмська каштелянка. Зазначає, що вона походить із Лігензів, котрих у тексті згадує, починаючи від львівського архієпископа Фелікса, полоцького біскупа Яна, краківського каштеляна Добеслава, лінчицького воєводи Яна, Пьотра, народженого від краківської каштелянки Тарновської⁴². Усе це носить суто пропагандистський характер і майже нічого спільного з предками померлого Браницького не має.

Говорячи про Терезу Іскшанку, о. Тжесьнєвський стверджує, що вона народила сина Пьотра та доньку Софію з Яном Кантим Потоцьким — брацлавським, а згодом київським каштеляном, сином Юзефа (київського каштеляна) і Елеонори Реївни.

Пишучи про предків дружини Пьотра, Шембеках, о. Тжесьнєвський нарахував багато з-поміж них, не переймаючися тим, чи були вони, дійсно, такими (що типово для такого типу текстів).

На закінчення слід ще звернути увагу на той факт, що композиція зовнішніх елементів герба, які знайшлися на видрукованій проповіді, присвяченій Пьотрові Браницькому, подібна до композиції гербових елементів на видрукованій проповіді, присвяченій Станіславу Потоцькому, познанському воєводі, виголошеній із нагоди поховання в Збаражу 7 травня 1760 р. На тих декоративних оздобах знаходяться два щити — обидва з гербами Пилява⁴³.

---

¹ *Chodyncki I. (o. karmelita). Historia stołecznego królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych przez...* — Lwów, 1829. — S. 385–386, де говориться, що нагробок гарний, мармуровий, але без опису; *T. Żychliński* в «*Złotej Księdze Szlachty Polskiej*» (Т. 21. — S. 7), навіть автор біографії Пьотра Браницького в «*Польському біографічному словнику*» цитував інший фрагмент інскрипції (*Hejnosz W. Branicki z Branic Piotr Franciszek h. Korczak // PSB.* — Kraków, 1936. —

Т. 2. — S. 409); *Kaczorowski B. Zabytki starego Lwowa.* — Warszawa, 1990; *Jedynak S. Lwów — na krawędzi nachylonej ku Zachodowi miasto obrzeżone smugą Wschodu* // *Akcent. Literatura i Sztuka.* — 1990. — XI. — № 1–2 (39–40). — S. 134; *Ruszczyc M. Dzieje rodu i fortuny Branickich.* — Warszawa, 1991. — S. 12, nota bene: автор цієї монографії, хоч і покликається на о. Г. Тжесьневського, але, очевидно, не дочитав проповіді до кінця, оскільки не родина, а сам померлий наказав виставити надгробок у костелі кармелітів. Інскрипції також цитує Мар'ян Казімеж Моравський, але з багатьма змінами в тексті: *Dwie rozmowy Stanisława Augusta z Ksawerym Branickim* // *Kwartalnik Historyczny.* — (1910). — XXIV. — S. 121–162. Там уміщено також портрет П. Браницького, який, імовірно, є копією з львівського надгробку, що не зберігся.

² На образі відсутні крапки, які закінчують рядки.

³ На образі правильно: «USPRAWIEDLIWIONYCH».

⁴ На образі: «PRZYGARNIAĆ».

⁵ На образі напис більш правильний: «Z TYCH LICZBY IESTEM PANIE, NIEPOZWÓLŹE ŁUPU», слово «PANIE» передане дещо вищим ступенем письма, аніж інші слова. Також кома після цього слова адекватно передає зміст.

⁶ На образі: «MEY».

⁷ На образі правильно: «IA».

⁸ Відсутність окремих літер зазначено квадратними дужками.

⁹ На образі: «WRAZ».

¹⁰ На образі: «SPRZYIAŁO».

¹¹ Датування було виконано неохайно, без зазначення дати, а назва місяця являє собою незрозумілі знаки, наближені до літери «F».

¹² Пьотр Браницький був кавалером ордена Білого Орла.

¹³ Проповіді були видрукувані у Львові в друкарні І. Філіповича Його Королівської Мосці секретаря та привілейованого типографа, титульна сторінка і с. 13. Екземпляри збережені в Національній бібліотеці, Оссолінеумі та Бібліотеці князів Чарторийських.

¹⁴ «Земля сумує, мліє; Ливан, засоромлений, в'яне; Шарон став, як пустиня; Башан, Кармель гублять листя»: Старий Заповіт. Книга Ісаї, 33, 9 // Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською. — Відень, 1903 (Видання британського товариства, передрук П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, І. Пулюя).

¹⁵ Його син — Францішек Ксаверій.

¹⁶ Священик спочатку наводить поховання в місці спочинку пращурів та порівнює його з похованням, описаним у Святому Письмі, у Книзі Буття, де згадується поховання Патріарха Юзефа (*Sepelite me cum Patribus meis*).

¹⁷ Спочатку називає її Лігензіна, а потім Лігензянка. Вона була дружиною або донькою холмського каштеляна (1699–1704) Станіслава Казімежа Мінор-Лізензи, котрий помер перед 27 жовтня 1709 р. (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku / Spisy, red. A. Gąsiorowski.* — Wrocław i in., 1985–1994. — Т. 3. — З. 2, № 1114), або, мабуть, ідентичного зі згаданим С. Уруським Казімежем Станіславом, дідичем Дольчі, який підписав елекцію 1669 р. зі сандомирським воєводством, суддею-депутатом зі сандомирського воєводства 1678 р., чехановським чесником 1679 р., краківським підвоєводою 1684 р., королівським підполковником і заторським хорунжим 1690 р., одруженим з Анною з Вельокупів (*Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.* — Warszawa, 1904–1931. — Т. 9. — S. 47).

¹⁸ *Niesiecki K. Korona polska.* — Lipsk, 1839. — Т. 4. — S. 406.

¹⁹ Коронним підкоморієм у 1688–1702 рр. був Казімеж Людвік Белінський герба Юноша (*Urzednicy...* — Т. 10. — № 715).

²⁰ *Duńczewski S.J. Herbarz wielu domów Korony Polskiej y W. X. Litewskiego dla niezupełnego opisanія, albo opuszczenia, y wielu odmiennosci nieprzyzwoitych, za dawnych y*

pozniejszych autorów, herby z rodowitością wyrażających, nie mało dotąd ukrzywdzonych, zebraniem wielu familii we dwa tomy, częściami rzeczzone. — Kraków, 1757. — Т. 2. — S. 388.

²¹ *Boniecki A.* Herbarz polski. — Warszawa, 1899–1913. — Т. 2. — S. 107.

²² *Urzędnicy...* — Т. 3. — З. 2, № 634.

²³ *Konopczyński W.* Dzieje Polski nowożytnej. — S. 280 (посилання 31) згадує Вацлава Іскру, поручника гусарської хоругви Людвіка Казімежа Белінського, і окремо Міхала Іскру, буського стольника. Додамо, що в списку, уміщеному в «*Urzędnicy...*», Міхала немає.

²⁴ *Boniecki A.* Op. cit. — Т. 2.

²⁵ *Pułaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. — Brody, 1911. — Т. 1. — S. 17.

²⁶ *Boniecki A.* Op. cit. — Т. 11. — S. 263–274.

²⁷ *Urzędnicy...* — Т. 3. — З. 2, № 1114.

²⁸ Біблія. Мудрість Сираха 39, 17 (в Біблії Тисячоліття, ст. 13).

²⁹ *Dunin-Borkowski J.S.* Panie polskie przy dworze rakuskim. Damy Krzyża Gwiazdzistego. — Damy pałacowe. — Kanoniczki honorowe sabaudzkie i berneński. — Lwów, 1891. — S. 81.

³⁰ На жаль, *К. Пуласький* у своїй «*Kronice Podola, Wołynia i Ukrainy*» не подає раніших поколінь, аніж Юзефа Браницького (Т. 1. — S. 17).

³¹ *PSB.* — Т. 2 — S. 409.

³² За о. *І. Тжесьнєвським*, порівняйте: посилання 13.

³³ *Nad społeczeństwem staropolskim: kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII stuleciu.* — Białystok, 2007. — Т. 1 / Red. *K. Łopatecki, W. Walczak.* — S. 121.

³⁴ Під час тієї самої урочистості ордени також отримали майбутній львівський архієпископ Вацлав Ієронім Сераковський та кілька князів імперії — росіян та поляків: *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008* / Oprac. *M. Męciewska.* — [Warszawa, 2008]. — S. 183–184.

³⁵ У 10 томі «*Archiwum Grodzkiego i Ziemińskiego z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*» (далі — *AGZ*). — Lwów, 1884. — Т. 10. — S. 424 подано помилкову дату — 1653 р.

³⁶ *Ibid.* — S. 425.

³⁷ За *Kozłowski S.* Tron Pana Zastępów Boga w Trojcy SSS. Jedynego na tronie [...] *Sobieskich* niegdy od [...] *Jakoba* krolewica polskiego erygowany a teraz [...] imieniem [...] *Xiążąt Ichmościow Korybuthow, Radziwiłłow* przy doroczney elekcji, [...] na zaszczyt wiekom potomnym wystawiony w zułkiewskiej kollegiacie roku [...] 1751 dnia 30 maja. — Lwów, 1752; *Estreicher K.* Bibliografia polska. — Т. 9 (20). — Cz. 3: Stólecie XV–XVIII w układzie abecadłowym. — S. 193.

³⁸ *Staszewski J.* August III Sas. — Wrocław 1989. — S. 88–89.

³⁹ *Kitowicz J.* Pamiętniki, czyli Historia polska / Wyd. *P. Matuszewska*, komentarz *Z. Lewinówna.* — Warszawa, 2005. — S. 378.

⁴⁰ Це також чітко підтверджує багаторазове наведене казання о. *І. Тжесьнєвського*.

⁴¹ Про нього: *Boniecki A.* Op. cit. — Т. 2. — S. 106, а також: *Urzędnicy...* — Т. 4. — З. 4, № 243, але *А. Бонєцький* не знає про його доньку, дружину *Весьоловського*.

⁴² Напевно, та інформація стосувалася Софії Гарновської, доньки краківського каштеляна *Яна Амора* молодшого (пом. 1500), дружини *Фелікса Лігензи*, краківського урядника.

⁴³ *Znak Na Niebie Tryumfującego Woyska w Którym p. J.W. Jegomosc Pan Stanisław Potocki, Wojewoda Poznański, Kawaler Orła białego, Rothmistrz Znaku Pancernego, niegdys*

Woysk Koronnych Regimentarz Generalny. Kołomyiski. Leżański, Sniatyński &c. Starosta. Po odprawioney życia tego Woynie przysłużywszy sie dobrze Bogu, Kościołowi, y Oyczyźnie z Świętym Stanisławem Szczepanowskim Biskupem Krakowskim, Patronem swoim, ktorego w życiu doskonale naśladował; w Poczet Wybranych pod ieden z Nim Znak Zaciągniony Kazaniem Pogrzebowym. Na konkluzyi Pogrzebu w Wigilią tegoż Patrona S. Dnia 7. Maia Roku Pańskiego 1760. w Zbarazu mianym Ukazany. Przez X. Wenantego Tyszkowskiego Zakonu S. Franciszka Regularney Obserwancyi, Ex Prowincyała Prowincyi Ruskiej, całego Zakonu Deffinitora Generalnego. We Lwowie, w Drukarni Akademickiey Jego Krolewskiej Múi Societatis Jesu (1760), fol., k. tyt. i k. 27 nlb. (*Estreicher K. Op. cit. — T. 31. — S. 498*).

**ПРО НЕВІДОМИХ ДІТЕЙ ПОЛЬСЬКОЇ МАГНАТЕРІЇ У СВІТЛІ
ПАРАФІЯЛЬНИХ МЕТРИК ПОМЕРЛИХ КОСТЕЛУ СВ. ХРЕСТА
У ВАРШАВІ В 1670–1801 рр. ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ***

Реєстрація хрещень, шлюбів і смертей, запроваджена костельною владою після тридентського собору та названа парафіяльними метриками, віддавна цікавила дослідників різних спеціалізацій. Цими джерелами охоче користуються генеалози, демографи, мовознавці, історики церкви. Протягом останнього часу спостерігаємо посилення зацікавленості джерельною цінністю метрик, їх публікаціями та упорядкуванням¹.

У цій статті використано джерела костелу св. Хреста у Варшаві — однієї з найбільших варшавських парафій з точки зору мешканців та території, яку вона охоплює². Святохресний костел також був місцем важливих суспільно-політичних подій. Такий характер святиня зберегла донині³. Слід зазначити, що у верхньому костелі є ряд пам'яток матеріальної культури, зокрема неймовірно цікаві численні меморіальні таблиці ХІХ ст., завдяки яким можна відтворити «пантеон польської інтелігенції»⁴. Окрему групу складають сучасні інскрипції, присвячені учасникам битв Другої світової війни та жертвам комунізму. Привертають увагу також надгробні пам'ятки першого польського настоятеля конгрегації, візитатора й водночас пастора святохресної парафії, а пізніше познанського єпископа Міхала Бартломея Гарло (помер 20 вересня 1715 р.) та примаса Міхала Радзейовського (помер 13 жовтня 1705 р.). Нижній костел зберігає гробові ніші фундаторів, аристократії, зем'янства. Найдавніші поховання найбільш знаних родин давньої Речі Посполитої з'явилися вже під кінець ХVІІ ст. У костелі були поховані «парафіяни», мешканці ряду палаців, насамперед чергові власники палацу Чапських⁵, Блакитного палацу (Чарторийські, Замойські), палацу Гоздських (донині не зберігся, при вул. Динаси), Грибова (Гутаковські, Забіли, Грабовські) та ін.

Це також місце останнього прихистку господарів костелу — Згромадження отців-місіонерів св. Віцентія Пауло, похованого тут стараннями

---

* Переклад з польської **Віталія Перкуна**. Оригінал статті опублікований: Генеалогія. Збірник наукових праць. — К.: Видавничий дім «Простір», 2013. — Вип. I / Упор. В. Томазов. — С. 135–150.

королеви Людвіки Марії Гонзаго 1653 р.⁶ У костелі також поховані сестри милосердя, завданням яких було допомогти отцям місіонерам у службі ближньому, насамперед працею у шпиталях та притулках⁷.

Зміст епітафій та надгробних таблиць, у порівнянні з відомостями, які містяться в парафіяльних метриках, є неоціненним історичним джерелом для генеалогічно-соціологічних досліджень — висвітлення взаємозв'язків та товарисько-родинного кола Варшави XVIII й XIX ст.⁸

Святохресні парафіяльні метрики були вже предметом аналізу Цезарія Куклі, але майже виключно в контексті демографічних досліджень. Авторіві вдалося ідентифікувати близько 2 тис. варшавських родин, встановити, між іншим, вік та цивільний стан подружжя, тривалість шлюбного зв'язку, плідність родини й т.д.⁹ Але вивчення метрик дає набагато більше інформації, ще не використаної в наукових дослідженнях. У зв'язку з підготовкою іншої публікації — видання інскрипцій, які знаходяться в костелі св. Хреста¹⁰, — автор зацікавився змістом метричних книг¹¹. Виявилось, що в гроні варшав'ян, які померли в XVII–XVIII ст., є значна група осіб, маєтності котрих, суспільний статус, позиція та служба в органах влади дозволяє зарахувати їх до суспільної еліти Речі Посполитої. Метрики містять інформацію про осіб та родинний стан померлих, їхню національність, вік, іноді причини смерті та місце останнього спочинку. Незважаючи на це, «*Libri mortuorum*» можуть слугувати для реконструкції службової кар'єри й придворно-клієнтарного кола варшавських палаців, що мали гарні позиції на території парафії. Ці джерела інформують про кількість померлих у парафіяльних шпиталях, про смерть духовних осіб, тобто отців-місіонерів, кліриків із місцевої семінарії та монахинь. Записи з 1794–1795 рр. уміщують багато прізвищ костюшківських «пкінерів» і «косоньєрів»*. Серед іноземців зустрічаємо як представників суспільної еліти «мистецьких професій», так і звичайних ремісників. Решта святохресних парафіяльних книг, які в даній праці використано фрагментарно, а саме — «*Libri baptisatorum*» та «*Libri copulatorum*», демонструють спосіб суспільного функціонування родини.

Нас особливо зацікавила доля малих дітей із родин суспільної еліти Речі Посполитої XVII–XVIII ст., смерть яких, з одного боку, часто нотувалася на сторінках святохресних парафіяльних метрик, а з іншого, про ті події маємо скупі відомості в джерелах. Також місце поховання малих аристократів швидше за все не було відоме, хоча справа стосується знаних родин, зокрема Белінських, Чапських, Чарторійських, Лянцкоронських, Любомирських, Малаховських, Мнішків, Понятовських.

* Польські повстанці, озброєні косами. — *Ред.*

Розуміємо, що дане дослідження не є вичерпним, і не лише тому, що частково використано збережені метричні книги хрещення для встановлення персоналій померлих дітей¹². Для повної реконструкції слід було б також взяти до уваги парафіяльні метрики, що знаходяться у власності родин. Треба при цьому пам'ятати, що більшість із досліджуваних сімей мала кілька головних садиб, тому метричні книги звіди могли не зберегтися або ж дійти до нашого часу в неповному вигляді. Попри це, традиційно перша дитина народжувалася в маєтку батьків молодої дружини. Родини з високим суспільним статусом часто змінювали місце мешкання, залежно від політичних обставин. Тому неможливо дістатися до всіх розпорошених або частково збережених джерел. Однак, як виявляється, навіть побіжне їх вивчення приносить багато нових генеалогічних фактів.

Вивчення святохресних метрик дозволяє досить легко ідентифікувати померлих дітей із родин суспільної еліти. Записи про них та їхніх батьків містять традиційно властиві для їхнього стану латинські визначення: *magnificus dominus, magnificus generosus, illustrissimus dominus, illustrissimus ac magnificus, illustrissima excellentia comitissa*; у випадку княжих родин послідовно використовувано назву *princeps*. Такі записи повідомляли ім'я померлої дитини, імена та прізвища батьків, посади, які вони обіймали; вік померлої дитини, прийняття нею таїнства хрещення, місце поховання, рідше причину смерті (лише від 1798 р.). Не завжди вказано одразу всі інформативні складові формуляра.

Звичайно, ті «формулярні» метричні записи не дозволяють висвітлити емоційні взаємини між батьками та дітьми. Донині в літературі популярним був погляд, згідно з яким народження та смерть дитини не викликало великих емоцій у родинах, а всі акти розпачу слід розглядати в категоріях конвенцій. Останнім часом відходять від такої позиції, яка ставить під сумнів існування в старопольській епоху ближчого зв'язку батьки-діти. Не вдається однозначно визначити, як було насправді. Кожен акт смерті дитини по-різному торкався найближчих, усе залежало від вразливості, зрілості батьків, родинної ситуації та почуття стабілізації в даний історичний момент і т.д. Також у красному письменстві XVIII ст. пропагували різні родинні моделі та способи виховання. Праці, які порушували тему ролі дитини в старопольській культурі, вказують на широкий діапазон взаємин батьки-діти, від крайньої позиції — жорстокості та відсутності зацікавлення, до величезної поблажливості та турботи про виховання¹³.

Як вдалося встановити на підставі метричних та епіграфічних джерел, варшавський святохресний костел був місцем поховань переважно дорослих представників еліти, споріднених між собою родин Чапських, Чар-

торийських, Гоздзьких, Любомирських, Малаховських, Мнішків, Понятовських, Тарлів, Заморських та ін. Хоча й маємо багату літературу на тему політичної, економічної, культурної діяльності найбільш впливових родин давньої Речі Посполитої, але й надалі бракує детальних генеалогічних студій. Померлих дітей ховали з найближчими родичами або біля них. У випадку померлих потомків власне метричні записи мають перевагу над збереженими святохресними епітафіями. Завдяки метрикам знаємо місця, де поховані діти, оскільки інскрипцій, присвячених їм, збереглося не так багато: дві для дітей із родини Чарторійських (див. нижче), одна від 1777 р. — для Юзефа Йоахима (8 років) і Марії (3 роки) Коховських¹⁴, дві з ХІХ ст., які інформують про смерть дівчаток із родини Любомирських (див. нижче), і остання від 1809 р. — про смерть Маріанни Тимовської (8 років)¹⁵.

Белінські

Перша високопоставлена родина, яка привернула нашу увагу через втрату трьох малих дітей, — Казімеж Людвіг Белінський (помер 1713 р.), підкоморій та коронний маршалок¹⁶, і Людвіка Марія (померла 1730 р.) із Морштинів (сестра Ізабелли з Морштинів Чарторійської)¹⁷. Усі діти поховані в нижньому костелі: 13 квітня 1691 р. у катакомбах покладено чотирилітнього Анджея¹⁸, а 28 лютого 1696 р. у підвалі між вежею та каплицею св. Роха поховано другого сина, ім'я котрого невідоме¹⁹. 20 вересня 1700 р. під вежею «cum fratribus» покладено дволітню доньку Анну²⁰. Белінські мали ще шестеро дітей — Францішка (1683?–1766), великого коронного маршалка²¹; Міхала (помер 1746 р.), чашника коронного; Маріанну, видану заміж за Ернеста Денгоффа; Катажину, дружину французького агента Бесенваля; Терезу, дружину Богуслава Лубенського, сандомирського каштеляна; Уршулу (1703–12.09.1753), видану за Яна (Антонія) Чермінського, каштеляна малогоського (помер 1729 р.), благодійницю варшавського шпиталю підкидьків кс. Бодуїна²².

Лянцкоронські

Того ж дня, коли попрощалися з першим сином Белінських, і в тому самому місці був похований Ян Адам Лянцкоронський, народжений 8 березня 1691 р.²³, син Яна Казімежа (помер 1698 р.), згодом радомського каштеляна, і Ядвіги Тарлівни (померла 1705 р.), доньки Кароля, любельського воєводи й коронного підканцлера (помер 1703 р.). А. Бонецький згадує, що це подружжя мало «доньку Анну, попервах заміжно за Анджеєм Фірлеєм, каменським каштеляном, а вдруге — за Юзефом Валентином Калиновським, галицьким хорунжим, та синів: Яна, померлого замолоду, і Станіслава»²⁴. Автор монографії про рід Лянцкоронських приписує їм ще доньку Ядвігу, видану заміж за Героніма Ціковського, однак не згадує про Яна, про якого написано в гербовнику А. Бонець-

кого²⁵. Можливо, згаданий тут Ян ідентифікується з нашим Яном Адамом. Мати дитини була двоюрідною сестрою Міхала Бартоломія Тарло, першого польського пастора костелу св. Хреста (з 1685 р.) і опікуна конгрегації отців-місіонерів. Для родини Тарлів костел став із часом родинним некрополем. Це може пояснювати поховання дитини у святохресних катакомбах.

Чарторийські

Костел св. Хреста був некрополем родини Чарторийських. Тут поховано найвидатніших її представників²⁶, які походять від Міхала Єжи (1621–1692), сандомирського воєводи²⁷, та Йоанни з Олендських (померла 1688 р.), а саме їхнього сина Казімежа (1674–1741), віленського каштеляна²⁸, його дружину Ізабеллу Морштинівну (1671–1758)²⁹, їхніх синів Фридерика Міхала (1696–1775), литовського канцлера, і Августа Александра (1697–1782), руського воєводу, дружину останнього Марію Софію з Сенявських (померла 1771 р.) та їхнього сина Адама Казімежа, генерала подільських земель (1734–1823).

Казімеж і Ізабелла Морштинівна тішилися п'ятидідним потомством; окрім вищезгаданих синів, вони ще мали: сина Теодора (1704–1768), познанського єпископа, доньок Людвіку Ельжбету (бл. 1694–1743), абатису монастиря варшавських візиток, і Констанцію (1695–1759), видану заміж за Станіслава Понятовського. Зі святохресних метрик довідуємося, що подружжя мало ще одну дитину — доньку Ельжбету, народжену 29 серпня 1699 р., котра померла 10 липня 1702 р.³⁰ і похована в катакомбах під каплицею найсвятішої Диви Марії поблизу своєї раніше померлої півторарічної двоюрідної сестри Магдалени Казіміри Антоніни (померла 20 липня 1697 р.)³¹, доньки князя Антонія Домініка Чарторийського, старости лянцкоронського (помер 1695 р. і похований у катакомбах)³², та Людовіки Лосівни³³. У костелі св. Хреста немає жодних інскрипцій, які вказували б на місце поховання обох дівчаток.

Міхал Фридерик, великий литовський канцлер (помер 13 серпня 1775 р., похований у святохресному костелі)³⁴, мав з Елеонорою Монікою фон Вальдштейн трьох доньок: Александрю (1730–1798, по першому чоловікові — Сапежина, по другому — Огінська), Антоніну (померла 1746 р.) і Констанцію (померла 1749 р.) — дружин Яна Єжи Флемінга, великого литовського підскарб'я. Святохресні метрики містять відомості (мабуть) про п'ятеро синів. У актах померлих знаходяться записи, які інформують про смерть 22 серпня 1742 р.³⁵ 16-місячного Яна Непомука і 19 вересня 1744 р. 10-місячного Юзефа Анджея Станіслава Костки. Останній мав бути похований біля брата, імені якого не названо та котрий помер 24 серпня 1743 р.³⁶ Його ідентифікацію унеможливорює відсутність записів про відспівування з серпня 1743 р. Усі діти залишилися поховані

в катакомбах, у неозначеному місці. Спроба визначити дати народження хлопців, відомих на ім'я через метрики охрещених у парафії, не принесла результату. Натомість, з'являються два інші сини: один, імені якого не подано, народжений 14 жовтня 1731 р., та інший, Антоній Діонісій, який побачив світ 8 жовтня 1744 р. о 4.00 год. ранку й був охрещений у помешканні батьків того ж самого дня. Урочистість повторена 9 жовтня за участю хресних батьків: Героніма Саларіуша [auditor nunciaturae] і Марії Антоніни Рудзінської, дружини черського каштеляна³⁷. Як знаємо, Міхал Фридерик не дочекався чоловічих нащадків, які досягнули зрілого віку.

У святохресних катакомбах поховано главу «фамілії» — Августа Александра Чарторийського і його дружину Марію Софію з Сенявських. Знані дорослі нащадки цієї пари: Адам Казімеж, генерал подільських земель, та Ізабелла (Ельжбета, 1736–1816), дружина Станіслава Любомирського. Останнім часом Катажина Курас на основі епістолярних джерел подала інформацію про ще двох синів: Станіслава (1740–1747), який помер від віспи, та ще одного хлопця, котрий народився 1747 р. і невдовзі також помер³⁸. Із парафіяльних архівних документів довідуємося, що перший із них при хрещенні отримав імена Станіслав Францішек Казімеж. Таїнство відбулося 6 лютого 1740 р., проводив його отець Яцек Шлівіцький, а хресними батьками стали: тітка хлопця — Констанція з Чарторийських та її чоловік Станіслав Понятовський³⁹. У катакомбах святохресного костелу збереглася надгробна епітафія Станіслава. Завдяки цьому та на підставі запису в метриці померлих відома точна дата його смерті — 22 лютого 1747 р.⁴⁰

Адам Казімеж Чарторийський та Ізабелла з Флеммінгів були відомі як зразкові батьки, з успіхом ламали старопольські взірці педагогіки, дбали про емоційний розвиток і старанне виховання своїх дітей⁴¹. Їхній син Адам Єжи Чарторийський у своїх «Спогадах» описав потрясіння, яке пережила родина через звістку про смерть 14-літньої Терези (померла 14 січня 1780 р.)⁴², яка зазнала жахливих опіків від вогню з каміну та похована у святохресних катакомбах у Варшаві⁴³. Десятилітнього князя ця подія також сильно вразила. Матері, яка тоді народила доньку Габріелу, не сказали про смерть Терези; коли ж вона довідалася, «була розбита паралічем з одного боку та мусила тривалий час ходити на милицях і лише через електричність відновила владу над ногою», а батько дівчинки не хотів вірити поголосу про її смерть, а коли йому про це сказав Август Чарторийський, «впав на стіну в салоні, і бачили сльози в його очах»⁴⁴. У «Спогадах» повідомлення про народження Габріели є досить лаконічним і не до кінця правдивим: «Моя мама в той же час була слабка й дала життя доньці, яку назвали Габріела, але яка жила лише

кілька днів»⁴⁵. Дівчинка, народжена 1780 р. (метричні книги про хрещення за цей час у святохресному костелі відсутні), померла 28 липня 1781 р. У метриці занотовано, що вона мала тоді півтора року та похована в катакомбах, але надгробна інскрипція не збереглася або ж її ніколи не було⁴⁶.

Окрім померлих у дитинстві Терези та Габрієли, нам вдалося встановити, що князівська родина Чарторійських втратила ще двох дітей. Наступного року після шлюбу, який взято 19 листопада 1761 р. у Волчині⁴⁷, 10 жовтня народився та був охрещений у Варшаві Александр Єжи Казімеж. Урочисту церемонію хрестин, яка відбулася 20 листопада 1762 р., відправив настоятель місіонарів отець Яцек Шлівіцький. Хресними батьками стали найближчі родичі: дідусь та бабуся Чарторійські, Єжи Флеммінг та брати й сестри батька з чоловіками та дружинами⁴⁸. Хлопець помер, вірогідно, 27 грудня 1763 р., хоча в метриці померлих він записаний як Кароль Александр⁴⁹. Дещо раніше, 3 листопада 1763 р., занотовано про смерть незгаданої по імені шеститижневої доньки князя Адама⁵⁰. Нам вдалося віднайти метричний запис дівчинки, народженої 2 вересня 1763 р. та охрещеної «з води» наступного дня на ім'я Софія Марія Елеонора⁵¹. У цьому місці не подано інформацію про народження брата близнюка, отже, слід розуміти, що померлий через місяць після дівчинки Александр — першорідний син Адама Казімежа та Ізабелли, хоча він і названий іншим ім'ям, оскільки між народженням Александра Єжи Казімежа та Софії Марії Елеонори не могла народитися інша дитина. Відомо, що батько дітей на урочистому хрещенні отримав шість імен — Адам Юзеф Казімеж Йоахим Амврозій Марек, а послуговувався лише двома — Адам Казімеж⁵².

Народження дітей після шлюбу Адама Казімежа та Ізабелли заперечує тезу про первинну зимність у взаєминах подружжя та не дозволяє — всупереч загальним думкам — визнати доньку Терезу (народилася 1765 р.) як першу дитину цієї пари⁵³. Таким чином, Адам Казімеж та Ізабелла втратили четверо дітей та дочекалися стільки ж дорослих нащадків: Марію Віртемберську (1768–1854), Адама Єжи (1770–1861), Константа Адама (1773–1860) і Софію Замойську (1779–1837).

Понятовські

Костел св. Хреста виконував функції некрополя також для нащадків Казімежа Чарторійського та Ізабелли Морштинівни — Понятовських і Любомирських.

Так, у ньому поховано двох синів та онуку Констанції Чарторійської і Станіслава Понятовського (1676–1762), мазовецького воєводи та краківського каштеляна⁵⁴. У історіографії закріпився образ Констанції Чарторійської — взірцевої матері, яка цікавилася вихованням та освітою

великої кількості своїх дітей⁵⁵. Донині вважали, що Понятовські мали вісім дітей: Казімеж (1721–1800), коронний підкоморій⁵⁶, Францішек Юзеф (1723–1749), краківський кафедральний пастор, Александр (1725–1744), призначений до військової кар'єри, Людвіка Марія (1728–1781), дружина Яна Якуба Замойського, Ізабелла (1730–1808), дружина Яна Клеменса Браницького, Станіслав Антоній, згодом король Станіслав Август (1732–1798), Анджей (1734–1773), генерал на австрійській службі⁵⁷, та Міхал Єжи (1736–1794 рр.), архієпископ, митрополит гнєзненський⁵⁸.

Кшиштоф Р. Прокоп, досліджуючи волинські метрики, виявив запис про хрещення (від 5 вересня 1728 р.) невідомого донині сина Понятовських Міхала Людвіка, котрий, імовірно, народився 1727 р. (перед Людвікою Марією Маріанною, народженою 30 листопада 1728 р.), а помер близько 1736 р. Оскільки наймолодший син отримав при хрещенні імена Міхал Єжи, то мало бути перше ім'я вже померлого брата⁵⁹.

У досліджуваних нами святохресних архіваліях знайдено запис про смерть ще одного сина цієї пари — 8-річного Теодора (8 липня 1740 р.)⁶⁰. Понятовські, відтак, були батьками щонайменше десяти дітей.

На завершення слід згадати похованого 1810 р. у катакомбах сина Понятовських (рештки перенесено з Яздова) — князя підкоморія Казімежа (1721–1800)⁶¹. Однак раніше, 23 листопада 1765 р., у крипті під вівтарем св. Феліціссими покладено останки 6-річної Єлизавети Понятовської⁶², його доньки, народженої у шлюбі з Аполіною Устжицькою (1736–1813). Ця пара втратила ще 16-річну Катажину (25 серпня 1756 — 17 березня 1772), і лише двоє дітей досягли дорослого віку — Станіслав (1754–1833), великий литовський підскарбій⁶³, і Констанція Тишкевичівна (1759–1830)⁶⁴.

Любомирські

У костелі знаходиться кілька ніш — гробниць представників різних ліній роду Любомирських, у тому числі, звичайно, і дітей.

Подружжя Станіслав Любомирський (бл. 1720–1783), великий коронний стражник, згодом великий коронний маршалок⁶⁵, і Ельжбета (Ізабелла) з Чарторийських (1736–1816, донька Августа Александра руського воєводи, пані на Віланові та Ланьцуті⁶⁶) мало чотири доньки: Ельжбету (Ізабеллу, 1755–1783), видану за Ігнація Потоцького (1750–1809), великого коронного маршалка; Александру (1758/1760–1831), яка вийшла заміж за Станіслава Костку Потоцького (1755–1821), генерала коронної артилерії; Констанцію Малгожату (1761–1840), дружину Северина Жевуського (1744–1811), коронного польного гетьмана; Юлію Терезу (1767–1794), дружину Яна Потоцького (1761–1815), коронного підчашого, письменника та мандрівника⁶⁷. Тим часом завдяки святохресним архіваліям знаємо, що 25 січня 1763 р. народилася й була охрещена ще одна донька,

Анна Тереза, яка померла 2 серпня 1764 р. та похована в катакомбах костелу⁶⁸. Мати дітей, Ізабелла з Чарторийських Любомирська, ніколи не приділяла своїм донькам великої уваги⁶⁹.

Раніше в костелі св. Хреста біля крипти місіонарів поховано новонароджену доньку іншого Любомирського — Александра Якуба (1695–1772), кухаря й коронного мечника⁷⁰. У шлюбі з Кароліною Фридерикою фон Віттум (померла 1743 р.?, згідно з «Польським біографічним словником» — після 1758 р.) він мав три доньки. Фридерика Констанція вийшла заміж за Ролана де Алльора (des Alleurs, французький посол у Стамбулі), а після його смерті — за маркграфа де Ліре (de Lireé); Кароліна Генріка вийшла заміж за Кароля Флеммінга (міністра саського кабінету); Людвіка Амелія — за фельдмаршала Августа Рутовського (позашлюбного сина Августа II)⁷¹. Автор біографії в «Польському біографічному словнику» згадує про четверту доньку, Маріанну Вільгельміну, яка померла дівицею. Охрещена 16 червня 1726 р. та померла на день пізніше Юзефа Вільгельміна, поза збігом імен із вищезгаданою донькою, була, як на нашу думку, п'ятою дитиною Любомирських⁷².

У так званій «крипти монахинь» були поховані споріднені між собою Любомирські, Потоцькі та Замойські. Тут знайшла спочинок однорічна Марія Казіміра Любомирська (4 березня 1851 — 2 березня 1852), про що свідчить збережена інскрипція, яка повідомляла, що то була єдина дитина Євгеніуша (1825–1911) і його дружини Кристини з Любомирських (1825–1851)⁷³.

У «крипти монахинь» збережена ще одна інскрипція, присвячена дитині, зокрема народженій 4 жовтня 1858 р. і померлій 11 серпня наступного року Ельжбеті (Ізабеллі), доньці Єжи Генріка, князя Любомирського (1817–1872), і Цецилії з Замойських (1831–1904)⁷⁴. Ім'я дитини згадує біограф батька, який нотує відомості також про чотирьох дорослих дітей: Терезу (1857–1883), дружину Кароля Радзивілла, Марію (1860–1942), дружину Бенедикта Тишкевича⁷⁵, Анджея (1862–1953), другого пшеварського ордината, політика та літературного куратора Національного закладу імені Оссолінських⁷⁶, та Казімежа (1869–1930), правника та дипломата⁷⁷.

Сапєги

Тимчасово похований у костелі 15-річний мельніцький староста князь Юзеф Казімеж Сапєга, який помер 6 червня 1732 р.⁷⁸, син Міхала Юзефа, підляського воєводи (помер 1738 р.), і Терези Марії Людвіки з Велькопольських (померла 1721 р.), є званою постаттю⁷⁹. Князь наклав на себе руки або, згідно з іншою версією, загинув під час чищення вогнепальної зброї. Згадуємо його з огляду на збережені у святохресному костелі метрики хрещення та смерті. У метриці померлих написано, що це була

випадкова смерть (*morte casuali*), а з метрики хрещення довідуємося, що хлопчик народився в палаці своєї бабусі, канцлерової дружини Велькопольської (Марія де Ла Гранж д'Аркьєн (Maria de La Grange d'Arquien), померла 23 червня 1735 р., її надгробна інскрипція збереглася в костелі св. Хреста), і 10 липня 1717 р. йому надано імена: Юзеф Казімеж Фридерик⁸⁰.

Мнішки

Велика смертність серед дітей панувала в родині великого коронного маршалка Міхала Єжи Мнішка (1742–1806)⁸¹ і королівської племінниці Уршули із Замоїських (бл. 1750 — після 1808)⁸², які уклали шлюб 19 лютого 1781 р. Автори біографій подружжя згадують про трьох дітей цієї пари: сина Кароля Філіппа (1794–1846), дочок Ельжбету (народилася 1792 р.), дружину Домініка Радзівілла, а після розлучення з ним — маркіза Августа де Віль (de Ville), і Пауліну, дружину Антонія Яблоновського⁸³. Згідно зі святохресними метриками, Мнішки втратили чотирьох дітей. Перша донька Людвіка прожила лише чотири місяці, померла 30 березня 1782 р. і похована місяць потому в катакомбах костелу св. Хреста⁸⁴. 1785 р. подружжя втратило двоє дітей: 21 липня помер 7-місячний Міхал Ян, похований під вівтарем св. Алекси⁸⁵, а 25 серпня — 2-річна донька Софія⁸⁶. Наступного року, 12 травня 1786 р., у катакомбах костелу поховано 2-тижневу Марію Пелагію⁸⁷.

Чапські та Малаховські

У костелі св. Хреста були поховані власники палацу, що прилягає до костельних забудов, зокрема Марія з Чапських (померла 1774 р.), у першому шлюбі Потоцька, у другому — Чапська⁸⁸, і її чоловік Томаш Чапський, книшинський староста (помер 19 березня 1784 р.)⁸⁹. З опису поховання, уміщеного в «Газеті Варшавській», дізнаємося, що Чапські мали дванадцятьох дітей⁹⁰, з яких до дорослого віку дожили: Уршула (померла 1782 р.) і Констанція (померла 1791 р.), обидві були дружинами коронного референдаря Станіслава Малаховського (усі поховані в нижньому костелі). Про інших дітей відомо небагато. Із родинної кореспонденції відомо, що 17 січня 1747 р. дружина книшинського старости народила сина; у вересні наступного року була вагітна; ще одна дитина народилася у вересні 1763 р.⁹¹ Завдяки метрикам померлих можемо довідатися про ім'я ще однієї доньки Чапських — 9 серпня 1776 р. під вівтарем св. Кароля поховали 9-річну Терезу⁹².

Слід згадати, що в подружжя Констанції з Чапських, по першому чоловікові Радзівіллової, і Станіслава Малаховського (помер 1809 р.)⁹³ народилася донька на ім'я Констанція (померла 1 травня 1788 р.), яка прожила лише один день; її поховали під вівтарем св. Алекси⁹⁴. С. Малаховський відбувся як батько, виховуючи свою пасербицю Марію Уршулу

Радзивіллівну, якою не цікавився її рідний батько — князь Домінік з бердичівської лінії⁹⁵.

Аналізовані джерела, як загальновідомо, є надзвичайно важливі при встановленні демографічних і генеалогічних фактів, але, на жаль, не повними. Здійснені спостереження стосовно померлих дітей навіть на вибраних прикладах дозволяють детальніше визначити склад найзначніших родин давньої Речі Посполитої та можуть спричинити нові генеалогічні відкриття. Впадає у вічі багатодітність найбагатших та найбільш впливових родин, що колись було ознакою заможності⁹⁶. Результати аналізу генеалогічних та суспільних фактів, у комплексі з іншими відомостями, кореспонденцією та спогадами, сприяли новому розумінню стилю життя, товариських контактів, побуту й мобільності не лише жінок, але часто цілих родин. З лектури метрик бачимо, що представники магнатерії неодноразово були свідками хрещень дітей суспільної еліти, яка служила, а також брали участь у неймовірно урочистих хрещеннях неофітів. Незважаючи на широкий спектр літератури на тему політичної, економічної, культурної діяльності найзаможніших родин давньої Речі Посполитої, актуальним дослідницьким напрямом залишаються генеалогічні дослідження. На цьому шляху ще багато роботи.

---

¹ Про цінність метрик як джерел та стан їх дослідження див.: *Kotecki R.* Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potydenckiego ustawodawstwa kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji chełmińskiej, gnieźnieńskiej, płockiej i wrocławskiej) // *Nasza Przeszłość*. — 2009. — № 112. — S. 35–75; *Liczbńska G.* Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych // *PH*. — 2011. — Т. СІІ. — № 2. — S. 267–282. Див. видання метричних книг з Войніча, опрацьовані в 2006–2008 рр. групою співробітників на чолі з Юзефом Шиманським; *Kukło C.* Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. — Warszawa, 2009. Багато польських і закордонних архівів на своїх інтернет-сторінках публікують покажчики або цифрові фото парafiaльних метрик.

² 1771 р. у склад парафії входило близько 35 вулиць та частина Краківського передмістя від Саського палацу до Нового Світу. Повноту метричних реєстрів високо оцінив Ц. Кукльо, хоч, звісно, зокрема в метриках народжених, ті дані неповні, особливо багато лакун є щодо записів за 1710–1719 рр.: *Kukło C.* Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku // *Przeszłość Demograficzna Polski*. — 1991. — Т. XVIII. — S. 205–227.

³ *Księga Pamiątkowa. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie w trzechsetną rocznicę konsekracji 1696–1996* / Red. T. Chachulski. — Warszawa, 1996; *Serce miasta. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie* / Red. K. Sztarbałło i M. Wardzyński. — Warszawa, 2010.

⁴ *Biernat A.* Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego. — Wrocław, 1987. — S. 140–141.

⁵ *Mielezko J.* Pałac Czapskich. — Warszawa, 1971.

⁶ Конгрегацію отців-місіонерів (Congregatio Missionis — CM) було створено 1625 р. у Франції св. Віцентієм Пауло (помер 1660 р.). Королева Людвіка Марія Гонзага 1651 р. запросила місіонерів до Польщі. Завданням конгрегації була катехизація вірних, виховання духівництва й опіка над хворими. 1772 р. польська частина ордену нараховувала 30 будинків і 252 місіонери, див.: *Rospon S.*, ks. Rola kościoła św. Krzyża w Warszawie w dziejach Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy w XVII i XVIII-wiecznej Polsce // *Księga Pamiątkowa*. — S. 27, 31–32; *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*. I Dzieje / Red. S. Rospond. — Kraków, 2001. — S. 53–57. Історії конгрегації присвячений XI том (1960) часопису «*Nasza Przeszłość*».

⁷ Конгрегація сестер милосердя вбогих служниць св. Віцентія Пауло виникла у Франції 1633 р. Перших сестер 1652 р. запросила до Польщі Людвіка Марія Гонзага. Вони працювали в створених отцями-місіонерами шпиталях: Святохресному, св. Роха і Дитятка Ісуса. 1659 р. отримали власну садибу при вул. Тамка, де донині міститься центральний будинок Варшавського відділення конгрегації, який носить назву Центрального будинку св. Казімежа. Поруч знаходилися новіціат і «будинок спокійної старості» для сестер, заклад для сиріт (до 1944 р.), школа для дівчат (1693–1824) і загальна школа для сиріт (1918–1949), див.: *Jurczak S.H.A.* Siostry Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w parafii św. Krzyża w Warszawie // *Księga pamiątkowa*. — S. 233, 238–243; *Schletz A.* Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce // *Nasza Przeszłość*. — 1960. — Т. XII. — S. 59–168.

⁸ *Dacka-Górzyńska I.M.* Pamięć zaklęta w kamieniach — epitafia w kościele św. Krzyża w Warszawie // *Serce miasta*. — S. 236–247.

⁹ *Kuklo C.* Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie. — Białystok, 1991.

¹⁰ *Dacka-Górzyńska I.M., Górzyński S.* Inskrypcje i herby w kościele św. Krzyża w Warszawie (в друці).

¹¹ У роботі використано книги померлих за 1670–1801 pp., які знаходяться в архіві парафії св. Хреста у Варшаві: *Liber Defunctorum Ecclesiae Parrochialis [sic!] Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno Domini 1670 inclusive* (книга померлих за 1670–1708 pp., далі: LD 1670–1708); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis in suburbio Cracoviensi sitae ab Anno D[omi]ni 1709 die 15 [decem]bris* (книга померлих за 1709–1774 pp., далі: LD 1709–1774); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno D[omi]ni 1709* (книга померлих за 1709–1733 pp., чернетка, далі: LD 1709–1733); *Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis Congregationis Missionis ab Anno Domini 1775* (книга померлих за 1775–1801 pp., далі: LM 1775–1801). Метрики охрещених використовуються вибірково, вони подаються як «LB» із зазначенням граничних дат.

¹² Книги хрещень за 1627–1802 з костелу св. Хреста у своїх працях досліджував Ц. Кукльо. Метриками хрещень зацікавився також *Prokop K.P.* *Varia genealogiczne XVII–XVIII wieku ze staropolskich metryk kościelnych z Warszawy i Wołczyzna* // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. — 2004. — Т. LIV. — S. 153–175.

¹³ *Bartnicka K.* Dziecko w świetle pamiątek i powieści polskiego oświecenia // *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. — 1992. — Т. XXXV. — S. 37–86; *Tazbir J.* Stosunek do dziecka w okresie staropolskim // *Rodzina jej funkcje przystosowawcze i ochronne*. — Warszawa, 1995. — S. 153–166; *Żołądź-Strzelczyk D.* Dziecko w dawnej Polsce. — Poznań, 2001. — Wyd. 1, Poznań, 2006. — Wyd. 2; *Wróbel-Lipowa K.* Relacje dzieci-rodzice w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku // *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne* / Red. K. Jakubiak, W. Jamrozek. — Bydgoszcz, 2002. — S. 101–110; *Żerek-Kleszcz H.* Śmierć dziecka w kulturze staropolskiej // *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*. — Warszawa, 2002. — Cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII / Red.

M. Dąbrowska, A. Klonder. — S. 285–300; *Łysiak-Łątkowska A.* O dzieciństwie w Polsce w XVIII wieku. Zarys problematyki // *Міędzy Barokiem a Oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza / Pod red. A. Achremczyka.* — Olsztyn, 2005. — S. 191–209; *Skrzypietz A.* Dziecko w rodzinie czasów nowożytnych. Studium przypadku Sobieskich / Red. S. Rosik, P. Wiszewski. — Wrocław, 2006. — S. 357–373. — (*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia.* — T. 175); *Boldyrew A.* Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918. — Warszawa, 2008; *Kaczyński P.* Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy — konwencje — poglądy. — Wrocław, 2009.

¹⁴ Діти полковника російських військ Василя Коховського герба Нечуя та Констанції з Бжостовських: Юзеф Йоахим помер 29 серпня 1777 р., а Маріанна — 12 серпня 1777 р.: LM 1775–1801, арк. 17 зв., 18. Дошка знаходиться в нижньому костелі.

¹⁵ Донька Ігнатія Тимовського герба Сас, посла на Великий Сейм із серадського, і Кунегунди з Водзінських (1773–1840). Дошка хоч і в доброму стані, але не експонується в костелі, збережена з-поміж решток у прикостельній кам'яниці.

¹⁶ *Piowski K.* Bieliński Kazimierz Ludwik // PSB. — Kraków, 1936. — Т. II. — S. 53–55.

¹⁷ Людвіка Марія була донькою Яна Анджея Моршина (1621–1693), великого коронного підскарб'я, і Катажини Гордон (померла 1691 р.), див.: *Przyboś A.* за участю *Kukulskiego L.* Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej // PSB. — Т. XXI. — S. 814.

¹⁸ LD 1670–1708, арк. 82 зв.

¹⁹ Ibid., арк. 102.

²⁰ Ibid., арк. 123.

²¹ *Waniczkówna H.* Bieliński Franciszek // PSB. — Т. II. — S. 47–50.

²² Ibid. — S. 47; *Piowski K.* Op.cit. — S. 54; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego.* — Lipsk, 1839. — Т. II. — S. 146; Т. III. — S. 246. К. Несецький згадує малогоського каштеляна Яна Чермінського, а автори «*Spisu Urzędników*» — Антонія Чермінського (каштеляна малогоського в 1706–1729 рр., помер перед 15 червня 1729 р.), див.: *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski.* — Kórnik, 1993. — S. 41, № 165, S. 175. Уршула з Белінських Чермінська, за Й. Барошевичем, може бути співзасновницею разом із кс. Бодуінем варшавського шпиталю підкидьків. Від 1726 р. до кінця життя Чермінська проживала в монастирі варшавських візиток і в їхньому костелі була похована. 1737 р. на потреби шпиталю купила с. Кренчки (Умястів) і інші дрібні шляхетські угіддя в тій околиці, часто анонімно надавала грошові пожертви, а також зробила щедрий заповіт, див.: *Bartoszewicz J.* Historia szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie. — Warszawa, 1870. — S. 26–31.

²³ LD 1670–1708, арк. 82 зв; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego.* — Lipsk, 1841. — Т. VI. — S. 12.

²⁴ *Boniecki A.* Herbarz polski, wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich — Warszawa, 1909. — Т. XIII. — S. 347.

²⁵ *Cynarski S.* Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. — Warszawa–Kraków, 1996. — S. 191–192, генеалогічна таблиця «III. Linia Kurozwęcka», де є більше інформації про Станіслава (помер 1747 р.), мукачівського старосту (1720 р.), одруженого з Францішкою Бідзінською (розлучені 1733 р.) і з Анною Дембінською (1740 р.).

²⁶ Надгробна епітафія родини Чарторійських збереглася в крипті під каплицею Найсвятішої Диви Марії, у нижньому костелі св. Хреста у Варшаві. Нині відреставрована й невдовзі, сподіваємося, буде доступна відвідувачам.

²⁷ *Piowski K.* Czartoryski Michał Jerzy // PSB. — Т. IV. — S. 287–288. Його поховано в катакомбах костелу св. Хреста разом із дружиною Йоанною з Олендзьких, у першому шлюбі — Олесницька (померла 1688 р.).

²⁸ Князь Казімеж Чарторийський помер 31 серпня 1741 р., див.: LD 1709–1774, арк. 79 зв; *Sidorowicz S. Czartoryski Kazimierz* // PSB. — Т. IV. — S. 282–283.

²⁹ *Id. Czartoryska Izabela z Morstinów* // PSB. — Т. IV. — S. 241. Ізабелла була донькою підскарбія Анджея Морштина й Катажини Гордон.

³⁰ LD 1670–1708, арк. 128 зв.

³¹ *Ibid.*, арк. 107, 128 зв.

³² *Ibid.*, арк. 100.

³³ Людвіка Феліціана була донькою Владислава Лося (помер 1694 р.), хелмінського каштеляна, поморського й мальборського воєводи, та Барбари Гульденштерн. Мала трьох чоловіків: Яна Дзялинського, князя Антонія Чарторийського й князя Фридерика Вільгельма фон Хольштайн-Бека, за: *Wimmer J. Łoś Władysław* // PSB. — Т. XVIII. — S. 438.

³⁴ LM 1775–1801, арк. 5.

³⁵ LD 1709–1774, арк. 81 зв.

³⁶ *Ibid.*, арк. 85.

³⁷ Марія Антоніна Рудзінська (померла 10 березня 1753 р.) була донькою лубківського старости Яна Новосельського й Анни з Домашевських. Її першим чоловіком був львівський каштелян Вікторин Феліціан Цешковський, другим — Казімеж Рудзінський (Рудзенський) герба Прус III (бл. 1676–1759), черський каштелян, мазовецький воєвода; була близько пов'язана з «Фамілією», див.: *Majewski W., Rudziński W. Rudziński (Rudziński) Kazimierz* // PSB. — Т. XXXIII. — S. 26.

³⁸ *Kuras K. Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich.* — Kraków, 2010. — S. 24.

³⁹ LB 1729–1750, арк. 101 зв.

⁴⁰ LD 1709–1774, арк. 88 зв.

⁴¹ *Bartnicka K. Op. cit.* — S. 70–71.

⁴² Дівчинка, народжена 30 травня 1765 р., при хрещенні отримала імена: Тереза Марія Анна Петронела: LB 1765–1773, арк. 10, 13 зв; LM 1775–1801, арк. 32 зв.

⁴³ *Gazeta Warszawska.* — 1780, 15 stycznia. — № 5 (повідомлення про смерть Терези Чарторийської); Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki — Lwów, 1887. — Т. I. — S. 206–207. З інскрипції, напевно, пізнішої, випливає, що разом із Терезою у спільну гробницю поклали Софію з Матишевичів Кіцьку (1796–1822), прийомну доньку княгині Ізабелли Чарторийської, див.: *Ibid.* — S. 213–214. У так званій «крипті монашок» у костелі св. Хреста знаходиться ще одна інскрипція, присвячена Софії Кіцькій, виготовлена її чоловіком генералом Людвіком Кіцьким.

⁴⁴ *Czartoryski A.J. Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809 / Wybrał i oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek.* — Warszawa, 1986. — S. 82–83.

⁴⁵ *Ibid.* — S. 83.

⁴⁶ LM 1775–1801, арк. 44 зв.

⁴⁷ Метрику шлюбу з Волчина опублікував: *Prokop K.R. Op. cit.* — S. 171.

⁴⁸ LB 1758–1765, арк. 135 зв, 138.

⁴⁹ LD 1709–1774, арк. 184–184 зв.

⁵⁰ LD 1709–1774, арк. 184.

⁵¹ LB 1758–1765, арк. 160.

⁵² LB 1729–1750, арк. 83 зв.

⁵³ С. Ашкеназі (*Askenazy S. Z korespondencji rodzinnej* // *Studia historyczno-krytyczne.* — Kraków, 1897. — S. 142–144) першою донькою вважав натомість Марію, згодом княгиню Віртемберзьку (народилася 1768 р.). Помилкові твердження про взаємини молодого подружжя та їхніх нащадків повторює: *Michalski A. Książęca para Adam i Izabela*

Czartoryscy — przykładem oświeceniowej rodziny magnackiej // *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze* / Red. C. Kukło. — Warszawa, 2008. — S. 164.

⁵⁴ *Link-Lenczewski A.* Poniatowski (Ciołek Poniatowski) Stanisław // PSB. — T. XXVII. — S. 471–481. Метрика шлюбу цієї пари збереглася в костелі св. Хреста.

⁵⁵ *Id.* Poniatowska z Czartoryskich Konstancja // PSB. — T. XXVII. — S. 409–411; *Wróbel-Lipowa K.* Op. cit. — S. 107.

⁵⁶ *Zielińska Z.* Poniatowski Kazimierz // PSB. — T. XXVII. — S. 444–453.

⁵⁷ *Rostworowski E.* Poniatowski Andrzej // PSB. — T. XXVII. — S. 412–420.

⁵⁸ *Zielińska Z.* Poniatowski Michał Jerzy // PSB. — T. XXVII. — S. 455–471.

⁵⁹ *Prokop K.R.* Op. cit. — S. 155–156.

⁶⁰ LD 1709–1774, арк. 78. Дату народження Теодора нам не вдалося встановити на основі святохресних метрик.

⁶¹ Archiwum m. st. Warszawy, Zbiór Walerego Przyborowskiego, t. VI: W. K. Z., Kościół św. Krzyża, s. 207.

⁶² LD 1709–1774, арк. 193.

⁶³ *Michalski J.* Poniatowski Stanisław // PSB. — T. XXVII. — S. 481–487.

⁶⁴ *Zielińska Z.* Poniatowski Kazimierz. — S. 451.

⁶⁵ *Michalski J.* Lubomirski Stanisław // PSB. — T. XVIII. — S. 53–56.

⁶⁶ *Id.* Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta) // PSB. — T. XVII. — S. 625–629; *Majewska-Maszkowska B.* Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736–1816. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976. — S. 18.

⁶⁷ PSB. — T. XVIII. — S. 56; *Zielińska T.* Poczest polskich rodów arystokratycznych. — Warszawa, 1997. — S. 142–143; *Majewska-Maszkowska B.* Op. cit. — S. 20, 21, 35, III: Tablica sukcesorów Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej.

⁶⁸ LB 1758–1765, арк. 142 зв; LD 1709–1774, арк. 187 зв.

⁶⁹ *Łysiak-Łątkowska A.* Op. cit. — S. 191.

⁷⁰ *Lech M.J.* Lubomirski Aleksander Jakub // PSB. — T. XVIII. — S. 1–2.

⁷¹ *Ibid.* — S. 1; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 145.

⁷² LB 1723–1733, арк. 52 зв; LD 1709–1774, арк. 38 зв; LD 1709–1733, арк. 43.

⁷³ Акти цивільного стану за 1852 р. у Державному архіві Варшави (далі — APW) відсутні, присвячений їй некролог був уміщений через чотири місяці після її смерті; у ньому повідомляється, що її поховали в костелі 6 березня 1852 р. (Nekrologi «Kuriera Warszawskiego» 1821–1939. — Warszawa, 2004. — Т. II: 1846–1852 / Oprac. A.T. Tyszka. — S. 362–363, № 9249). Евгеніуш Адольф Любомірський, син Евгеніуша та Марії з Чапських, політичний і економічний діяч, після смерті першої дружини одружився з Ружею, донькою Анджея та Ружи Замойських, з якою мав шестеро дітей, див.: *Beiersdorf O.* Lubomirski Eugeniusz // PSB. — T. XVIII. — S. 8–9.

⁷⁴ APW, ASC św. Krzyż, 1859, nr aktu 1756, від 17 sierpnia 1859: померла княгиня Ізабелла, донька князя Єжи Генрика й графині Цецилії Замойської, близько 1.00 год. над ранок, у віці дев'яти місяців, народжена в Дрездені. Її батько Єжи Генрик (1817–1872) був галицьким політиком, пшеворським ординатом, сином князя Генрика (1777–1850) і княжни Терези Чарторийської (1758–1868), а мати — графиня Цецилія Замойська (1831–1904), донька Анджея та Ружи Замойських, похованих у тій самій крипті: *Tyrowicz M.* Lubomirski Jerzy Henryk, // PSB. — T. XVIII. — S. 25–26.

⁷⁵ *Ibid.* — S. 26; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154.

⁷⁶ *Tyrowicz M., Zdrada J.* Lubomirski Andrzej // PSB. — T. XVIII. — S. 2–4; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154.

⁷⁷ *Zdrada J.* Lubomirski Kazimierz // PSB. — T. XVIII. — S. 30–31; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154–155.

⁷⁸ LD 1709–1774, арк. 55 зв. Інформацію про самовбивство Юзефа див.: *Rachuba A. Sapięha Michał Józef* // PSB. — Т. XXXV. — S. 110.

⁷⁹ Сапєги мали ще сина Бенедикта Августа (помер 20 червня 1730 р.), старосту мельницького, див.: *Rachuba A. Op. cit.* — S. 110.

⁸⁰ LB 1701–1729, арк. 132 зв.

⁸¹ *Rosner A. Mniszech Michał Jerzy Wandalin* // PSB. — Т. XXI. — S. 480–484.

⁸² Донька Яна Якуба Замойського, любельського воєводи, та Людвіки з Понятовських, сестри короля, у першому шлюбі дружина Вінцентія Потоцького, див.: *Wereszycka H. Mniszchowa z Zamoyskich 1. v. Potocka Urszula* // PSB. — Т. XXI. — S. 457–458.

⁸³ Син народжений 7 січня 1794 р. у Вишнівці, навчався в Кременці, був членом судової освітньої комісії, колекціонером національних пам'яток та бібліофілом, який, вірогідно, залишив рукопис продовження гербовника Каспера Несецького. Помер у травні 1846 р. у Вишнівці, див.: *Rosner A. Op. cit.* — S. 483.

⁸⁴ LM 1775–1801, арк. 52.

⁸⁵ *Ibid.*, арк. 77.

⁸⁶ *Ibid.*, арк. 77 зв.

⁸⁷ *Ibid.*, арк. 83.

⁸⁸ *Petrzyk L. Op. cit.* — S. 133.

⁸⁹ LM 1775–1801, арк. 66 зв. Інформацію про смерть та поховання Томаша Чапського див.: *Gazeta Warszawska.* — 1784, 24 marca. — № 24; 27 marca. — № 25. Відомості про Томаша Чапського та його родину див.: *Walczak E. Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku* // *Rocznik Gdański.* — 1996. — Т. LVI. — Z. 1. — S. 65–85. Монографію Т. Чапського в електронній версії опублікувала: *Bielska M. Buntownik z wyboгу — Tomasz Czapski, starosta knyszyński (1740–1784).* — Białystok, 2007 (машинопис магістерської праці) http://pbc.biaman.pl/Content/3506/martyna_bielska.pdf (вхід 15 вересня 2008 р.).

⁹⁰ *Gazeta Warszawska.* — 1774, 22 czerwca. — № 50. 19 червня того ж року в костелі св. Хреста Томаш Чапський із Бенкова, книшинський староста, організував своїй дружині Марії з Чапських, у першому шлюбі Полоцькій, у другому — Чапській, урочисте поховання.

⁹¹ *Bielska M. Op. cit.* — S. 65.

⁹² LM 1775–1801, арк. 11 зв.

⁹³ Станіслав Малаховський був похований у костелі св. Хреста. З огляду на розміри замовленого в Римі надгробку, він знаходився не в костелі, а на кафедрі св. Яна, див.: *Badach A. O pomniku Stanisława Małachowskiego w katedrze warszawskiej* // *Kronika Warszawy.* — 1999. — № 3–4. — S. 163.

⁹⁴ LM 1775–1801, арк. 98 зв.

⁹⁵ *Bielska M. Op. cit.* — S. 64. Марію Уршулу Радзивиллівну видано 1803 р. заміж за генерала Вінцентія Красінського. Вона була матір'ю поета Зигмунта Красінського.

⁹⁶ Марисенька Собеська була вагітна кільканадцять разів, див.: *Skrzypietz A. Op. cit.* До інших висновків дійшла: *Liedke M. Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku* // *Przeszłość Demograficzna Polski.* — 2010. — Т. XXIX. — S. 7–27. Згідно з авторкою, у XVI–XVIII ст. у родинях Радзивиллів, Сангушків, Ходкевичів кількість усіх народжених дітей складала 321, у середньому 2,8 дитини на пару. Натомість середня кількість дітей, які доживали дорослого віку, складала близько двох дітей (1,98) на родину. Вважаємо, що відповідна джерельна база (спогади, листи, заповіти й генеалогічна література; відсутність парафіяльних метрик) спричинила суттєве заниження демографічних показників.

ЛАВРСЬКЕ СЕЛО ЧОПОВИЧІ: ІСТОРІЯ ФАЛЬШИВОГО ДВОРЯНСТВА

По обидва боки ріки Уші (Ужі), неподалік від Овруча та Коростеня, на території історичного київського Полісся розташовувалася місцевість Заушшя. Унаслідок татарських набігів XV–XVI ст. вона значно обезлюдніла. Відтак, тут з'явилися захисники рідного краю. Серед них — дружинник, зем'янин Василь Миткевич. Він отримав у Заушші на початку 1550-х рр. с. Меленевичі та «вислужену» частину Тупачоловської землі разом із островом Капунний. Василю видали королівській привілей, і вся земля стала його власністю.

1552 р. майже всі безлюдні (пусті) селища на київській землі вже належали панам і боярам. Траплялися й такі, «де, мабуть, сидить одна людина. Але ці люди не селяни, які володіють маленькими наділами, а господарі, котрі мають значну ділянку землі; така ділянка згодом могла обернутися цілим маєтком, який жалували королі зем'янину»¹. Тому в «Описі Київського замку 1552 р.» «у Вовруцькій волості» вказані не конкретні назви сіл, а загальна назва — с. Заушане².

Друга половина Тупачоловської землі належала київському Микільсько-Пустинному монастирю, ченці якого згодом «за 1,5 кадки меду за кожний рік» здавали в оренду свою частину Василю Митковичу. Спочатку він, тепер уже Меленевич-Тупачоловський, платив ченцям «по півтори кадї меду прїсного». Пізніше на його прохання «овруцький отаман Железко» дозволив Василю віддавати замість меду 5 кіп грошей литовських³.

У восьми верстах від с. Меленевичі знаходилося с. Чоповичі, яке належало Києво-Печерському монастирю. Це була єдина власність лаври в Заушші. Поселення, мабуть, там виникло не відразу, бо в «Описі Київського замку 1552 р.» серед сіл Печерського монастиря в київському Поліссі зазначені тільки села «по Тетереви: Вышевичи, именье Шибеное, Забудчи, завоеваны тых часов от татар». Села Чоповичі ще немає⁴. Також і в «Покажчику до видань Тимчасової комісії для розбору стародавніх актів АПЗР*». Імена географічні немає жодної згадки про нього. Покажчик видано 1882 р., його частини (I–VI) охоплюють період від старо-

---

* АПЗР — Архів Південно-Західної Росії.

давніх часів до XVII ст. У той же час у ньому згадуються «Меленевици в Заушской волости, село Радомысльского уезда, при впадении рч. Злобыча в Иршу к з[ападу] от Малина». Тут же вміщено посилання на документи, які мають відношення до цього населеного пункту⁵.

Житомирський науковець В. Мойсієнко опрацював та підготував до видання «Актові книги Житомирського гродського уряду» за 1590, 1611 та 1635 рр. Він стверджує, що в жодному із досліджених документів XVI — першої половини XVII ст. не згадуються ні Чоповські, ні с. Чоповичі. Зважаючи на це, припускаємо, що саме ченці Києво-Печерського монастиря в тому місці, де річка Чоповка колись впадала в Иршу, заснували на своїй землі поселення, яке нарекли Чоповичами. 29 травня 1570 р. король Жигимонт II Август підтвердив наступному архімандриту Печерського монастиря Іларіону привілеї на всі лаврські маєтки та видав йому грамоту, «предоставляющую ему право общинного самоуправления и независимость от воеводов киевских с определением повинностей и платежей в королевскую казну»⁶.

За реєстром 1571 р. зауськими боярами названо 56 осіб із Дидковичів, Ходаків, Меленів, Багринців, Іскорості, Бялощиць, Недашок, Вигова й Скуратів. Із цих сіл у разі потреби озброєні мешканці мали йти на війну. Чоповичі в даному переліку не згадуються, хоча Л. Похилевич писав, що Чоповські «как члены княжеской дружины, получившие поместья, обязаны были являться лично, или доставлять определенное число людей на войну; конно и оружно пхати на службу господарскую при воеводе, как их пошлет. Никаких других повинностей они не несли, не подчинялись даже суду княжеских замков и их державцев, судились, или перед лицом самого князя, или его воеводы»⁷. Твердження про Чоповських як дружинників князя спростовується ще одним документом. У «Реєстрі збору людей на військову службу з Київської волості за 1579 р.» зазначено, що зауські бояри поставляли людей із сіл: Ходаки (8 служб), Дидковичі (23), Недашки (6), Білошиці (10). У Дидковичах оселилося найбільше шляхтичів. У Меленях, Каленському й Багринцях вони не мешкали зовсім, бо проживали в Ходаках, де й були приписані⁸.

У «Руській (Волинській) метриці» від 10 квітня 1579 р. є запис, що архімандриту Печерського монастиря Мелентію Хребтовичу дозволено в с. Чоповичі «збудувати замок на власному ґрунті монастиря Печерського»⁹. Монастир від усіх своїх маєтків мав посилати на службу певну кількість людей: «мает [...] человек на конях у зброях посилати», а значить, люди на службу йшли і від лаврського с. Чоповичі.

Київський замок, незважаючи на вольності зауських зем'ян, примушував їх постійно перебувати на місці та тримати на постої різних посланців воеводи. Зауські бояри мусили боронити свої права. Василь

Меленевич очолив делегацію, яка рушила до Києва. «З'явилися особисто до суду дворяни господарські зауські з Ходаків Василь Меленевич Тупачоловський, Богдан Єскович Каленський, Василь Малкович Ходаківський, Іван Юревич Багриновський, Родіон Василевич та Григорій Стефанов з Бялошиць, Артем Ігнатов з Недашкова, Мартин Ігнатов, Усько Петрович з Дидковичів, а Афанасій Гришкович, Лашук Дем'янович із Недашкова»¹⁰. У складі делегації Чоповських не було.

Заушшя вже майже все було заселене шляхтою. 1613 р. були встановлені межі між маєтками шляхтичів Меленевичів, Дидковичів та інших. Чоповські серед них не згадуються, хоча межа, у першу чергу, мала проводитися між ними й Меленевичами. Привертає увагу той факт, що в архівних документах, зареєстрованих у Житомирському та Овруцькому гродських судах, зафіксовано багато скарг одних шляхтичів на інших. Але до середини XVII ст. від Чоповських не надійшло жодної скарги на сусідів, які теж не скаржилися на них. І це не тому, що Чоповські були безконфліктні. Просто скарги селян розглядали тільки копні суди, а справи шляхтичів — гродські.

Для прикладу розглянемо справу, яка розглядалася в копному суді 2 листопада 1629 р. У ній згадуються прізвища шляхтичів-заушан та зауські села, разом із лаврським маєтком Чоповичі. Цей копний суд зібрався за скаргою селян. «Вирок копного суду» був внесений у документи АПЗР тільки тому, що злодіями виявилися шляхтичі¹¹. У книгах овруцьких за 1632 р. про цей суд сказано, що копа збиралася три рази. Вона розглядала справу про крадіжку меду з бортів селян пана Липлинського та дворян Ходаківських і Каленських. Злодії були невідомі. Для з'ясування всіх обставин викликали свідків. «Мы, Кирик Демидов Ходаковский, [...] Трохим, Кирик Богдановичи, Еско и Василей Трохимовичи Есковичи Каленские, шляхта, земляне его королевской милости воеводства киевского; а мы, з розных сел и местечок подданные их милостей панов своих: з местечка и з громады Хотиновское: Милош войт Хотиновский [...], з села Чопович, з громады Чоповское: Раико Макарович, а Борис, бояре монастыра Святое Пречистое Печерского киевского». І далі: «Подданные его милости пана Липлянского на имя Опанас Омельянович, а Мишко Кононович перед копою, возными и стороною оповедали и жалобу предложили в Залегчизне, Темном бору и Крушниках, где пчолы пана Липлянского поданных выдраны». Опанас недо рахувався шість роїв, а Мишко — «три рои пчол». У процесі дізнання з'ясувалося, що крали вночі кілька дворян Каленських. У документі чітко простежується розподіл людей за суспільним станом: пани, дворяни — зауські шляхтичі, бояри монастиря, піддані панів. Імовірно, прізвище «Чоповські» того часу ще не існувало, тому що бояри-старшини в селі,

вибрані громадою або призначені монахами, мали тільки імена й прізвиська.

Маєток шляхтичів Меленевських-Тупачоловських згадується в «Тарифі подимної податі» від 3 травня 1631 р.: «panowie Mielenscy z maietnosci swey siola Mieleniow» мають сплачувати 12 злотих податку, по три злотих із кожного зі своїх 4 димів¹². У ньому перераховані всі шляхтичі Заушшя. Прізвища Чоповських серед них немає. Але там же, серед містечок і сіл, які належали Києво-Печерському монастирю, вказано с. Чоповичі з 5 димами: «Wielebny ociec Piotr Mohila, arcihmandryt Pieczersky Kyiowsky ze wszystkich maietnosci swych cerkiewnych do manastera Pieczerskiego nalezacych [...] z siola Czopowicz: z dymow pieciu po zlotych trzy, z ogrodnikow dwu po groszy dwadziescia cztyry»¹³. Піддані церкви та землі, які вони обробляли, не підлягали юрисдикції міської влади, а підпорядковувалися лише духовенству. Монастир «заводил собственныя небольшие хозяйства на своих древних пустовавших владениях; там работали его монахи, слуги и крестьяне»¹⁴. Так, для потреб лаврської друкарні архімандрит Плетенецький заклав фабрику паперу в монастирській місцевості в Радомислі на річці Тетерів «коштром немалым на подивене в том краю як реч небывалу»¹⁵. Можливо, тоді ж або трохи пізніше будувався й «залізний завод» у Чоповичах.

Десь 1640 р. боярин-старшина з с. Чоповичі віддав заміж свою дочку Тетяну за Уласа, сина шляхтича Кузьми Стретовича Меленевича-Тупачоловського.

Це був єдиний випадок (до 1683 р.), коли Меленевський брав шлюб із Чоповською. Після 1683 р. Стретовичі, як набагато заможніші, одружувалися з чоповками тільки другим шлюбом. У той же час Меленевські породичалися з усіма зауськими шляхтичами не тільки свого куща, але й з Белзями, Виговськими, Концевичами, Злотницькими, Зубовськими, Пашинськими, Тишкевичами, Сингаївськими, Васьковськими, Кернозицькими, Ущаровськими. Дівчата Меленевські не йшли заміж у сусіднє с. Чоповичі. Це було неможливо, доки Чоповські не отримали шляхетство. Того часу жінка втрачала «честь» і «лишалась права на получение приданого и теряла наследственные имена, когда будучи шляхтянкой, она выходила замуж за человека простого стана»¹⁶. Шляхтич, не втрачаючи свого шляхетства, міг одружитися з селянкою.

Чоповський дав за дочкою грошовий посаг, а не землю. Тоді гроші можна було дістати тільки торгівлею, а зауські селяни могли торгувати. Сплачуючи мито, вони полювали й рибалили, та, маючи борті з бджолами, качали мед. Свої товари продавали в Овручі. Король Жигимонт II Август ще 14 серпня 1571 р. видав привілей на проведення ярмарків і торгів в Овручі: «przywiley na jarmarki i targi w Owruczu»¹⁷. Таким чином,

деякі селяни, а особливо бояри-старшини, могли накопичити достатньо великі кошти.

Від батька Кузьми Улас успадкував частину Меленів, а також закладну на частину с. Липляни; від матері Ганни Дидківської — частину Дидковичів. У новій сім'ї з'явилися «живі» гроші, і Улас із дружиною Тетяною змогли придбати багато нових земель у Меленях. Але ні вони, ні їхні діти землі в Чоповичах не мали. Так, 1753 р. нащадок Уласа заповідав своїм дітям у спадок, крім вищезазначених маєтків, «частину села Ходаки, яку присудили Кузьмі від спадку Яцка Ходаківського, і гроші, які забезпечувалися маєтком в Липлянах»¹⁸.

Улас та його двоюрідний брат Семен Борисович Стретович згадуються в документі 1669 р., коли на коронацію короля Михайла Вишневецького прибули зауські шляхтичі. Чоповських серед них не було, як не було їх у жодній делегації заушан, що ходили до суду відстоювати свої права або їздили присягати на вірність кожному новому польському королю. Підтвердженням цього слугують різні документи. У одному з них зазначено, що 13 лютого 1635 р. королю Владиславу IV Вазі на Генеральному сеймі у Варшаві подали чолобитну Семен Дидківський, Іван Білошицький, Борис Недашківський, Михайло Меленевський, Гнат Каленський, Корній Ходаківський, Мират Багриновський¹⁹.

У березні 1654 р. Україна об'єдналася з Московщиною. У відповідь польські війська здійснили ряд рейдів по південних землях України й спустошили всю південну Київщину. Улітку 1655 р. царські війська вирушили на допомогу Б. Хмельницькому. Вони зайняли майже все Литовське князівство зі столицею Вільно. Вірні своїм зобов'язанням перед Польською Короною, зауські шляхтичі намагалися примирити Б. Хмельницького з польським королем, але марно. Гетьман мав на меті приєднати правобережні землі до української держави. Дійшла черга й до українського Полісся. Полковники, послані ним, поступово брали міста й села та запроваджували там козацький устрій. Зауська шляхта присягла Короні й була на її боці. Козаки кривдили шляхтичів і тим налаштовували їх ще більше проти себе. 1658 р. «проходящие через Полесие, русския и козацкия войська, нашли, спрятаные в бортном дереве, документы Меленевских и унесли их с собою».

Після Андрусівського перемир'я та «Вічного миру» Заушшя залишилося у складі Речі Посполитої, але Київ із прилеглими землями відійшов до Росії. Києво-Печерська лавра та Микільський монастир підпорядковувалися тепер Московській патріархії. 10 травня 1682 р. король Ян III повідомив львівського єпископа Йосипа Шумлянського: «Подана нам челобитная от подданных из маетностей Печерских Киевских, в уезде Полеском и воеводстве Киевском обертающихся, [...] дабы те маетности

монастыря Киевского Печерского: Радомысль, Городок, села Крымская Рудня, Белки, Оранная, Чеповичи, Зимовище и иные названные со всеми принадлежностями и с подданными их, в уезде Полеском, а в воеводстве Киевском лежащие, к последнему разорению и обнищанию не пришли, вручаем честности вашей [...], покамест Киев к государству нашему не придет». Завдячуючи Печерському монастирю, с. Чоповичі досягло значного розвитку. За королівським привілеєм у липні 1682 р. до маєтностей єпископа львівського Йосипа Шумлянського відійшло «село Чеповичи, в нем церковь, мельница о дву жерновах, железный завод, qm (тобто 120. — Л.Д) дворов». У повітовому м. Радомислі, яке Й. Шумлянський також отримав від Києво-Печерської лаври, було 140 дворів²⁰.

На той час Чоповичами керували старшини, яких призначили ще ченці. Багатства, нажиті монастирем, вони не захотіли втрачати. Єпископ був далеко, і старшини, маючи вже достатні статки, не гаючи часу, почали діяти, щоб стати нарешті незалежними й прибрати до своїх рук монастирські землі, завод та млин. Вони знайшли в м. Люблін потрібну людину, котра посміялася над усіма, хто повірив у байку, вигадану нею, про Чопа з його привілеями ще від «русських князів». Цей чоловік був добре обізнаний в історії. Він знав про пожежу 1529 р. в Берестейському замку, де в писаря Івашка Горностаєвича «в доме господаревом» були заховані, а згодом згоріли всі привілеї шляхти землі київської від попередніх королів²¹. Тому неможливо було ні спростувати, ні довести, чи існував насправді Чоп та чи мав він оті привілеї. Про єдину, знищену 1634 р., гродську книгу за 1581 р. можновладець із Любліна теж знав. Саме на неї і списав усі неіснуючі привілеї Чоповських. Він керував кожним їхнім кроком, порадив їм заручитися свідченнями сусідів-шляхтичів, ніби ті бачили втрачені документи. І Чоповські знаходять по одній людині з Ходаківських, Сингаївських, Пашинських, Каленських і Дидківських. Не будемо гадати, чому вони поставили свій підпис під свідоцтвом, можемо тільки сказати, що Семен Борисович Меленевський зробив це на прохання Уласа, свого двоюрідного брата, чоловіка Тетяни Чоповської.

Люблінєць мав широкі зв'язки. Тільки-но 22 грудня 1682 р. Чоповські подали «своє свідоцтво»²², як за його протекцією того ж таки дня з'явилося вже оголошення дворян Чоповських про те, що «во время происходивших смут истреблены были их документы и грамоты, пожалованные от князей русских, литовских и от королей польских»²³. Насправді, це трапилося з їхніми сусідами Меленевськими 1658 р., але Меленевські вже 1663 р. заявили оверуцькому урядові про знищені документи та відновили їх²⁴.

Що це були за «втрачені» документи Чоповських, стає зрозуміло з книги «Краєзнавчі праці» Л. Похилевича. «Кроме грамот Александра и

Сигизмунда I, они имеют грамоты Сигизмунда II 22-го июня 1570 и Яна III 18-го марта 1683 гг., данные наследникам Чопа [...]. Но были грамоты более древние, пожалованные Чоповцам [...] от достославных русских князей еще во время удельного периода Руси, которые они потеряли под час инкурсий неприятельских: татарских, московских и козацких [...]. Во время восстания Хмельницкого, к коему пристало большинство землян, козаки, заняв Овруцкий повет, истребляли все попавшие к ним документы. Замок овруцкий, в котором хранились гродские книги, был сожжен козаками. Таким образом, в числе прочих пропали документы Чоповских. Потому, во время тяжбы со старостою Ф. Потоцким, старавшимся лишить Чоповских шляхетских прав, Чоповские заявили в 1682 г. в актовые книги счет пропавших документов и представили удостоверение, подписанное всеми их соседями, о том, что последние видели означенные документы; и с этим удостоверением Чоповские отправились отыскивать копии своих документов в метрике коронной. Поиски их оказались успешными, и уже на сеймике 1685 г. они представили копии своих документов и, наконец, добились от короля Иоанна III окончательного признания за ними шляхецкого звания и подтверждения прежних великокняжеских грамот. Эта грамота напечатана в арх[иве] ю[го]-з[ападной] Рос[сии], ч. IV, т. 1, с. 182. В ней выражено: Игнат Чоп показывал королям Александру и Сигизмунду документы, по коим Чоповцы владеют землями»²⁵.

Таким чином, Чоповські отримали дозвіл від польського короля «зробити випис із документів, внесених до книг метрики канцелярії Великого князівства Литовського»²⁶. Саме цей «випис» і був сфальсифікований у Любліні. На це побічно вказує «Руська (Волинська) метрика». У ній немає жодного запису за 20–22 червня 1570 р. Також відсутні будь-які відомості про їхні привілеї протягом всього 1570 р. і до 1683 р. включно. Як тільки був зроблений «випис», документи одразу (!) передали на затвердження королю.

З погляду на наступні події, прокоментуємо звернення Чоповських від 22 грудня 1682 р. до короля Яна III про поновлення їхніх привілеїв. Вони посилалися на те, що під час Хмельниччини згоріли всі гродські книги Овруцького повіту. Через 170 років, 1849 р., при розгляді документів Чоповських на дворянство, з'ясується, що в Овручі 1634 р., а не «во время восстания Хмельницкого», згоріла одна (!) гродська книга за 1581 р. — саме та, на яку посилалися Чоповські. У ній нібито була скарга Чоповських від 23 грудня 1581 р. на архімандрита Мелентія Хребтовича, який посягав на їхні землі.

Зазначимо, що 1634 р. жодних козацких заворушень на Овруччині не було. Події 1632–1634 рр., навпаки, сприяли миру та спокою в Заушші.

«Смерть Жигимонта III в квітні 1632 р. і вибір його сина Володислава на польського короля прийняли козаки як облегшення. Причинилися до того симпатії бувшого королевича до козаків», які визволили його з московського полону. Військові дії на той час перемістилися далеко на схід від української землі, під саму Москву. «У московській кампанії 1633 р. козаки перешили перемогу на бік Польщі. 1634 р. вони закріпили за собою білорусько-українські землі, що від польсько-литовської унії осталися під Москвою»²⁷. Тому козаки не могли знищити «архів».

Що стосується сеймику 1685 р., то з АПЗР дізнаємося, що Чоповські «изъявили полную готовность предоставить на сеймике Киевского воеводства доказательства о дворянском происхождении своего рода, но не могли исполнить свое намерение только потому, что сеймик не состоялся». Хоча Л. Похилевич, видно зі слів Чоповських, стверджує, що «на сеймике они в 1685 г. представили копии своих документов и наконец добились от короля Ионна III окончательного признания за ними шляхецкого звания и подтверждения прежних великокняжеских грамот»²⁸. Більше на сеймиках питання про документи Чоповських не ставилося.

Загалом, уся інформація про Чоповських, яку Л. Похилевич 1864 р. використав у своїх працях²⁹, ґрунтувалася на викладенні Чоповськими власної версії про своє походження. Кожний Чоповський вивчив легенду про шляхетство роду «на зубок», і вона передавалася з покоління в покоління. У такому ж вигляді дійшла й до нас. Л. Похилевич не мав жодного сумніву щодо достовірності отриманих даних, тому що Чоповські ще 1857 р. були внесені в «Дворянську книгу Київської губернії». У вступній редакційній статті до першого тому АПЗР³⁰ про українську шляхту (вийшов 1867 р.) були використані матеріали про Чоповських, узяті з праць Л. Похилевича. У самому томі не наведено жодного документа, який би підтверджував шляхетське походження Чоповських, окрім «подтвержденной грамоты» сусідів, яка дійсно існувала.

І пішла гуляти по світу легенда про дворян Чоповських. Згадали її й 1888 р. в «Історико-статистичному описі церков та приходів Волинської єпархії»³¹: «Все дипломы на дворянство околичные шляхтичи получили от великих князей Литовских еще до Люблинской политической унии (след., до 1569 г.) — в XIV, XV и XVI вв. Некоторые из них, напр. Чоповские и Белоцкие, ссылались на грамоты еще более древния, пожалованныя им “от достославных русских князей”, еще во времена удельного периода княжеской Руси».

Спроби підробки документів траплялися в історії Київщини й раніше. Декілька таких випадків зафіксовані І. Новицьким у його «Описі актової книги Київського центрального архіву», яка виходила друком у 1873–1877 рр. Так, до одного випису з книг гродських він робить примітку:

«Последний акт резко отличается от предыдущих и последующих чернилами, более новым почерком и несовременными особенностями изложения. В книге же гродской Луцкой записовой 1664 года, № 2186, где должен бы находиться подлинник его, под 4 числом мая не записано вовсе никакого документа, см. листы 472–475; впрочем и внесен в книги он вовсе не мог быть в этот день, ибо 4 мая 1664 года было воскресенье (dominica jubilata)³².

У «Люстрації подимної податі» Київського воєводства від 25 січня 1683 р. зазначені всі зауські пани: Меленські (Меленевські), Дидківські, Каленські, Ходаківські, Недашківські, Скуратівські, Білошицькі, Виговські, Бехи та інші; також вказана кількість димів, з яких вони сплачували податки³³. Меленевські мали платити податок з дум*. Немає тільки «панів» Чоповських. У цій же «Люстрації» (вона складена рівно через рік після того, як Чоповські в січні 1682 р. звернулися до короля про поновлення своїх привілеїв) записано, що Чоповські — це піддані Києво-Печерського монастиря: «...wies Czopowisze, tegoz monastera, ma dymow dwadziescia, zlotych szesc: futor Radkowski, tegoz monastera, ma dymow trzy, zlotych dwa»³⁴. Із 23 димів, розташованих у Чоповичах і на хуторі Радковський, вони сплачували податок у 8 злотих. За документом 1682 р., після підпорядкування Києво-Печерської лаври Москві, Шумлянському відійшло в Чоповичах 120 дворів (один дим складався приблизно з 5–6). Це село було дуже велике, тільки трохи менше за лаврське місто Радомисль, в якому на той час було 140 дворів.

18 квітня 1683 р. з'явилася «подтвердительная грамота» короля Яна III, яка надавала права Чоповським на володіння землями й визначала межі їхніх володінь³⁵. Ще раз звернімося до документа з «Каталогу колекції документів Київської археографічної комісії» від 4 жовтня 1617 р. і співставимо його з іншим. У першому читаємо: «Архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький припиняє всі судові справи з Федором Єльцем і його братами після встановлення меж лаврського маєтку Чоповичі й с. Головки, що належало Єльцям»³⁶. Між Чоповичами та Меленями було всього 8 верст. Місцевість рівна. Між маєтками не було природних кордонів, окрім маленької річки Рубіжниці. Далі межа йшла «сушено аж на Мохнату лозку і Білий камінь»³⁷. За стародавнім звичаєм, сусіди мали закопати по суходолу межові стовбці, щоб уникнути суперечок надалі, і позначити кордон між маєтками. Так зробив колись Василь Меленевич: купивши в Новака ділянку землі «за Товстою волокою, стародавнє Хотиневське селище», він закопав межові стовбці. Між ним і лаврою, як найближчими сусідами, були дружні стосунки — Василь

---

* Кількість димів деяких шляхтичів на той час ще не була остаточно визначена.

Меленевич навіть подарував Києво-Печерському монастирю свій острів Капунний. Річки Рубіжниці для сусідів було достатньо, щоб визначити межі між Меленями та Чоповичами. Ці кордони не були спірними ані 1613 р., коли встановлювалися межі між Меленями та іншими шляхетськими маєтками, ані 1617 р., коли лавра судилася з Єльцями. Коли ж Чоповські заволоділи 1683 р. Чоповичами, то одразу заходилися розмежовувати свої землі з усіма сусідами.

У другому документі 1683 р. ідеться: «Король Иоанн III-й утверждает за ними (Чоповськими. — Л.Д.) земли в таких пределах: начиная от р. Ирши, мимо грунтов меленевских по-над другою речкою Рубежницею, сушею, на Мохнатую лозку и Белый камень выходящую под самую деревню благородных Войнаровских, называемую Войнаровкою; грунта Скуратовских и деревни Липлян; границы благ[ородных] Ельцов и деревни Головки аж до Ирши реки»³⁸. В обох документах ідеться про одне й те саме зауське село — Головки та про його власників Єльців. Зрозуміло, що й лаврський маєток Чоповичі знаходився в Заушші, а не біля Радомисля, як дехто з Чоповських уже сьогодні, намагаючись спростувати історичні факти, стверджує. Вони переконують, що на Поліссі колись існували два села з однаковою назвою, маючи на увазі села Чоповичі та Мелені. Нібито одні села, що належали шляхтичам Чоповським і Меленевським, знаходилися в районі річки Ірші, інші, які належали лаврі, були на річці Тетерів біля Радомисля, бо в одному історичному документі йдеться, що лаврські села лежали на Тетереві, а не на Ірші. Річка Ірша — це приток Тетерева, тому й виникла плутанина з географією. Усі документи, що є в АПЗР, стосуються зауського села Мелені, котре, як і лаврські Чоповичі, знаходилося на лівому березі Ірші³⁹. Ніякі інші Мелені й Чоповичі на Тетереві не існували⁴⁰.

Чоповські вже мали на руках сфабриковані документи. Тепер вони не бажали платити данину єпископу Шумлянському. Розібратися з ними приїхав подільський чесник Самуїл Шумлянський. 30 червня 1683 р. з'явилася скарга дворян Чоповських на нього про те, що той «собрал дворян и слуг, и, наняв отряд казаков из-за Днепра из полков Черниговского и Киевского, напал на Чоповичи. Чоповских из села выгнал, троих из них изувечил, трое детей раздавил лошадыми, их самих ограбил»⁴¹. Це була перша в житті Чоповських, тепер уже дворян, скарга до Овруцького гродського, а не копного суду. Починаючи з цього часу, у судах зареєстровано багато справ, пов'язаних із ними. Через 20 років у своїй скарзі до суду Меленевські напишуть: «По присоединению же Киева к Речи Посполитой за бытность администрации литовского епископа Шумлянского, от поссессии метрополических имений умершего подольского чесника Шумлянского и из подданства освободившись, вы,

г.г. Чоповские, основываясь на какой-то привилегии, наново присланной, вступили в свободное владение лесов, бортного дерева; сделали истцам (Меленевским. — Л.Д.) на несколько тысяч злотых убытку»⁴².

Одразу після приєднання Київських монастирів до Московського патріархату церковними землями, які zostалися без монастирських управляючих, заволоділи зауські шляхтичі. Вони вважали їх уже своєю власністю. Меленевські забрали собі колись орендовану в Микільського Пустинного монастиря половину Тупачоловської землі й подарований Києво-Печерській лаврі острів Капунний. Чоповські заволоділи землями, які належали лаврі.

У Києві намагалися перерозподілити зауські церковні землі на свою користь. 1688 р. вийшла постанова сеймику Київського воєводства, в якій делегатам від дворян київського воєводства, котрі відправлялися на сейм до Польщі, наказували «хлопотать о раздаче шляхтичам (крім зауських. — Л.Д.) имений, принадлежащих Киево-Печерскому и другим монастырям». Заушани не захотіли ділитися з Києвом численними монастирськими маєтками. Тому й запротестували одностайно Меленевські, Дидківські, Виговські, Ходаківські, Чоповські та інші проти цієї постанови⁴³. Це вперше Чоповські приєдналися до когорти зауських шляхтичів. Урешті-решт, церковні землі так і залишилися за заушанами, котрі на сеймі 1688 р. отримали на них привілеї.

Козацький полковник Семен Палій мріяв про приєднання Правобережжя до Гетьманщини. Він відкрито виступив проти Польщі й закликав на боротьбу з поляками народ усього Правобережжя. Його війська 1687 р. дійшли до Заушшя. І хоча в повсякденному житті зауська шляхта мало чим відрізнялася від звичайних селян, а «їхній побут, обстановка, відносно мала заможність, прихильність до форм життя простого народу, їхня чисельність і відсутність (за малим винятком) підвладного їм закріпаченого народу — усі ці умови надто зближували їх із простими людьми посполитими»⁴⁴, паліївці, знаючи про прихильність шляхтичів до Корони, вважали їх своїми ворогами й боролися з ними. Заушани натерпілися від перебування козаків у своїх домівках і дружно виступили проти них.

4 липня 1703 р. шляхтичі зібралися на свій другий з'їзд для створення ополчення. Цього разу він проходив у маєтку Лучичів-Виговських під Лучинами. Шляхтичі вибрали послів до сейму, короля, гетьманів, до С. Палія; а також начальників ополчення. Із ходаківського куца заушан серед делегатів були: Іван Каленський; Семен, Федір і Лукаш Ходаківські; Федір Недашківський; Костянтин, Василь і Данило Дидківські; Григорій, Федір, Андрій, Роман, Павло та Степан Меленевські. З'їзд постановив: «вимагати притягти до відповідальності старосту овруцького Ф. Потоцького за розрив єдності у воєводстві й за кривди, які він

спричинив тим дворянам, котрі пішли в ополчення»⁴⁵. Чоповських серед делегатів не було, хоча вони мали на руках документи про «дворянство» вже майже 20 років. Знаючи їхнє селянське походження, зауські шляхтичі не вважали їх за справжніх дворян і у своє товариство не прийняли. Тому під час перебування військ С. Палія в Заушші Чоповські не тільки не приєдналися до зауських ополченців, а «некоторые из них находились в козацьем войске; тогда же имущество Меленевских и их самих, в смежности живущих, к разорению приводили». Це відбувалося під керівництвом Регіміана Чоповського, який був на той час овруцьким гродським намісником. Разом із Ф. Потоцьким він підтримав козаків.

Меленевські звернулися до суду із заявою, що Чоповські, «быв долгое время в подданстве Киевского Печерского монастыря, т.е. около 100 лет, как об этом помнят родичи истцов (Меленевских. — Л.Д.), никакое вмешательство к вотчинному имению Мелени не осмеливались делать, только некоторый остров (Капунный. — Л.Д.) помянутому монастырю предками истцов наделенный, с дозволения тех же монахов как господ и протекторатов своих, под присмотром ихним держали, и подать из того острова им отдавали, а теперь насмелились завладеть этим островом». Меленевські, маючи привілей на острів, отриманий на сеймі 1688 р., 1703 р. подали «ходатайство» в Овруч, бажаючи острів «из-под направленного владения (Чоповских. — Л.Д.) высвободить и на другие богоугодные заведения в том же воеводстве расположить»⁴⁶. На той час усі православні єпархії в Польському королівстві вже визнали унію.

Чоловіче населення маєтків Меленевських перебувало в ополченні. Відчуваючи безкарність за свої вчинки, Чоповські ще захопили й ту частину Тупачоловських земель, яку Меленевські колись орендували в Пустинного монастиря, а 1688 р. отримали на неї привілей.

Боротьба в Заушші тривала й надалі. До ополченців приєднувалися все нові шляхтичі, прізвища яких ми не бачили в попередньому документі. Серед них були Бехи, Сингаївські, Левківські, Щеніовські, Макаровичі. Не було тільки овруцьких дворян, які піддалися на вмовляння овруцького старости Франціска Потоцького й не тільки не приєдналися до київського ополчення, «в похід проти козаків не ходили», але й «грабували помешкання дворян, які відправилися в похід», та ще й звинуватили всіх дворян київського воеводства «в причинении общественных бедствий»⁴⁷.

Польща нарощувала свої військові сили. І. Мазепа, втягнутий Петром I у війну зі шведами, не зміг допомогти паліївцям, не кажучи вже про те, щоб відібрати в Польщі Правобережжя. Повстання пішло на спад. Щоб визволити Україну з-під влади московського царя, Іван Мазепа уклав союз із шведським королем. Але 1709 р. Петро I під Полтавою розбив шведські війська. Полтавський розгром і польсько-московсько-турецьке

перемир'я залишили Волинь, Київщину, а з ними й Заушшя під владою Польщі ще на довгі десятиліття.

Меленевські намагалися повернути захоплені Чоповськими землі. Самійло Меленевський у вересні 1709 р. подав скаргу до Київського гродського суду про те, що Чоповські несправедливо заволоділи їхніми землями⁴⁸. Овруцький гродський намісник Роман (Регіміан?) Чоповський використав свої зв'язки в судових колах Любліна, щоб узаконити захоплені землі. Заручившись підтримкою зверху, обминаючи нижчі судові ланки, як того вимагав закон, 9 жовтня 1722 р. він звернувся одразу до Люблінського трибуналу з позовом до Меленевських, нібито саме вони привласнили землі Чоповських. Про це засідання Меленевських навмисно не попередили, ще й звинуватили в неявці, щоб без їхньої присутності, адже вони добре знали подробиці «дворянства» Чоповських, пред'явити підроблені документи на землі сусідів. Вирок Трибуналу був на користь Чоповських.

Меленевські 19 грудня 1722 р. звернулися до Любліна, намагаючись оскаржити несправедливе рішення Трибуналу. У скарзі вони писали, що Чоповські, «приноравливаясь к протекции, [...] ненадлежащее какое-то заочное решение взяли, о чем истцам не было известно, и заочно, без соблюдения законного порядка, без позова, запись реляции исходатайствовали в Любельском коронном трибунале, и там сей же час опубликовали». Трибунал не став розглядати скаргу Меленевських і направив її до нижчої інстанції, у Житомир. За рішенням місцевого гродського суду 23 вересня 1723 р. Чоповським вдалося отримати права на «владение именем Чоповичи и оседлость собственную истцов (Меленевських. — Л.Д.), т.е. грунты, леса засвидетельствовать, и за межи переходя, упоминаемый остров захватить»⁴⁹. Згідно з цим же рішенням, у жовтні 1723 р. відбувся третейський суд, який власність Меленевських присудив Чоповським та розмежував Чоповичі й Мелені⁵⁰. На стороні Чоповських на суді виступили Іван Стретович Меленевський (син Уласа й Тетяни Чоповської) та його діти — Роман і Федір. У Меленях відбулося не розмежування, а узаконене рейдерство.

Меленевські не змирилися з втратою земель, і почалася справжня війна. Із позову Миколи Меленевського до Житомирського гродського суду від 28 березня 1724 р. дізнаємося, що під керівництвом Романа і Якова Чоповських, «самых зачинщиков», було захоплено землі й убито четверо Меленевських⁵¹. На суд до Житомира Чоповські не з'явилися. Вони й надалі продовжували кривдити сусідів, погрожуючи навіть забрати в них Мелені. Меленевські, побачивши, що правосуддя на боці Чоповських, звернулися зі скаргою до самого короля, котрий 13 вересня 1731 р. видав наказ, який подаємо майже дослівно, бо в ньому про-

стежується родовід Чоповських, а також видно, що до старих власників Меленей додалися нові, чи-то за шлюбними посагами дівчат Меленевських, чи-то викуплені:

«Вам, г.г. посессорам, совладельцам и прочим, имеющим какое-либо поместье в Чоповичах, а именно: Леониду и Федору Филоненкам; Роману, Григорию, Ивану, Федору Ярошенкам; Ивану, Власию, Иоахиму, Якову Иваненкам — родным братьям; Антону Шогулу, Григорию Ширченку, Андрею Рузскому, Василию Кириченку, Федору Мирутенку, Павлу Раченку и прочим Чоповским, а также всем имеющим в Чоповичах оседлости, королевскою нашею властью повелеваем, дабы вы перед Любельским трибуналом [...] сами лично явились на предложение г.г. вотчиников и посессоров имения Мелень, в Киевском воеводстве в Житомирском уезде состоящего, и разных того села совладельцев: киевского подстолия Игнатия и мециславского скарбия Иосифа Чаплицов, овручского подстолия Вацлава Борейка; Николая и прочих Меленевских; овручского городничего Михайла Федковича, Анастасии из Мелень Ходаковской [...]. Коль скоро мы узнали, что вы, Г.г., не перестаете причинять прежние насилия и обиды, но напротив, сами, быв низкого происхождения, угнетения делаете не только предшественникам истцов, но и им самим, благородным Меленевским, без позва, каким-то исходатайствованным с Трибунала заочным решением пред всяким хвастаете, завладеть имением Мелени (грозитесь. — *Л.Д.*), как-то уже столь многими грунтами, лесами, островами с покосами неправильно завладели. Вас, Г.г., позывают прежде всего к выслушиванию посредством трибунальского суда не только поименованного его законного решения (1722 р. — *Л.Д.*), полученного без выдачи позва, неизвестно по какому регистру исходатайствованного, но и к выслушиванию кассации всех споровых и местных склок [...], которые какой-либо гродский суд учинил до этого, равно к вводу истцов (Меленевских. — *Л.Д.*) во владение их грунтами, островами и покосами, особенно островом Капунный, от столько лет насильно захваченным; и к возврату доходов, т.е. меду, сколько с тех островов Чоповские насобирали, и вознаграждения убытков на несколько тысяч истцам причиненным. Силою давних законных сроков, т.е. протестов, реляций о разных насилиях, жестокостях и убийствах некоторых предков Меленевских, учиненных вашими предшественниками Чоповскими, повелеваю к переслушиванию в трибунальском суде противозаконий Чоповских наследников. Повелеваю к уничтожению всяких решений, имеющих смысл закона, которые неправильно исходатайствовав оными восхваляться осмеливаетесь»⁵².

Чоповські, дізнавшись про звернення Меленевських до короля, негайно подали свій позов, який розглядався 9 жовтня 1731 р. у Київському

городському суді. Справа ходила по інстанціях, починаючи з 1709 р., два десятиліття. Незважаючи на наказ короля від 1731 р., розгляд її затягувався, навмисно гальмувався та блокувався. Тільки 1735 р. дійшла черга до «дела по арестовому за 1728 год регистру», в якому йшлося про вбивство кількох Меленевських. 12 серпня 1735 р. Люблінський трибунал поставив останню крапку в цій справі, щоб люди «с позваними законом истязанными (Чоповськими. — Л.Д.) как оштрафованными соприкосновения никакого не имели, в домах и имениях своих не держали, но как с изгнанниками, бандитами и законом истязанными обращались»⁵³. Роману Чоповському його бандитська поведінка коштувала кар'єри. Землі повернули Меленевським. Такий остаточний вердикт суду після майже 35-річної війни місцевого значення з образами, кривавими й навіть смертельними бійками. А все почалося з підроблених документів Чоповських про шляхетське походження та їхнього зазіхання на чужі землі.

Після поділів Польщі українські землі дісталися Росії та Австрії. Перехід Київщини з-під польської під московську владу спочатку мало що змінив в суспільно-економічному становищі заушан. Але згодом стара аристократія для зрівняння в правах із російським дворянством мала задокументувати своє право на привілеї, оскільки «дуже багато вскочило в той стан людей, котрі не мали належно удокументованого права»⁵⁴.

Довести своє дворянське походження було не просто забаганкою збіднілих шляхтичів, а жорстокою необхідністю. За рішенням Урядового Сенату, починаючи з 1 січня 1844 р., зауські шляхтичі в трирічний термін мали довести своє дворянство. Уже 17 березня 1847 р. послідував наказ про запис в односторонці тих осіб, які не змогли довести свої права чи пропустили визначений термін. Ці особи мали подати про себе «сказки» на звання громадян або односторонців до 1 червня 1848 р., а після цього строку з 1 червня 1848 р., у протилежному випадку вони мусили записуватися до державних селян. 17 липня 1857 р. Державна Рада Російської імперії затвердила новий 9-річний термін для запису до стану державного селянства тих осіб, котрих не затвердили в дворянстві, інакше вони вважалися бродягами⁵⁵.

Нові порядки вимагали негайної дії. Зауська шляхта довго розгойдувалася. Основна її маса, неписьменна та бідна, зі своїми старовинними звичаями й порядками, проживала в збіднілих родових селах. Але були серед них і ті, хто зміг накопичити достатньо коштів, щоб дати своїм дітям гарну освіту, а вже ті змогли пробитися до верхніх щаблів російської соціальної драбини. Одним із них був Федір Іванович Меленевський, прапраправнук Уласа Стретовича й Тетяни Чоповської.

1838 р. Федір вступив на юридичний факультет Університету св. Володимира, але 16 січня 1839 р. попросив видати йому документи, щоб

перевестися до Харківського університету⁵⁶. З 1848 р. він служив у Міністерстві внутрішніх справ у Петербурзі. Йому, як і іншим, теж треба було доводити своє дворянське походження. Завдяки Федору Івановичу, ми маємо копії привілеїв Меленевських 1570, 1576, 1589 рр.⁵⁷

Щоб довести своє дворянське походження, Прокопенки-Чоповські, набагато заможніші порівняно з іншими гілками Чоповських, найняли для ведення своїх справ повіреного, титулярного радника Желеховського, який 14 березня 1849 р. подав до Київського дворянського депутатського зібрання документи Чоповських. Ці документи повернулися до Києва із зауваженнями, що на протесті до Овруцького суду на дії Шумлянського від 23 грудня 1581 р. овруцький повітовий стряпчий написав: «Запись по случаю истребления актовых книг пожаром не может быть поверена». Також указали, що опис кордонів маєтку Чопів 1622 і 1749 рр. отримано з Овруцького суду, який 1828 р. був занесений до книги Радомисльського суду, «но в каком виде найдены высочайше учрежденной комиссией книги Овручского суда 1622 и 1749 гг., в коих документ первоначально внесен, о том на выписи не внесено никакой надписи». На позові Київського головного кантурового суду від 26 жовтня 1696 р. до дворянина Шумлянського овруцький стряпчий зробив напис, що «книга тамошнего уездного суда, из коей выпись выдана, высочайше учрежденною комиссией не скреплена и шнуром не припечатана, без объяснения тому причин»⁵⁸.

У документах, поданих Прокопенками-Чоповськими 1854 р. на доказ володіння Чоповичами, був випис із духовного заповіту 1518 р. За ним Василь Гнатів Чоповський свій маєток розділив на три рівні частини з 10 селянами й 2 боярами в кожній і заповів трьом своїм синам — Василю, Івану та Макару. Виписом 1520 р. їх ввели у володіння Чоповичами. Також був поданий привілей короля Жигимонта Августа I, даний 20 червня 1570 р. Прокопу та Андрію Потаповим Чоповським. У ньому був прописаний привілей їхньому батьку Потапу Чоповському від 26 березня 1558 р. на землю Чоповську, яка закріплювалася за нащадками й була пожалувана ще князями литовськими предку Потапа Чоповського — Гнату Чопу.

Ось результат розгляду цієї справи Департаментом Герольдії: «Выписи духовного завещания 1518 г. и вводные акты 1520 г. не заверены по первоначальной их яви в 1520 г. в Овручском гродском суде, а в случае утраты актовых книг за тот год не представлена требуемая [...] запись, подлежащая удостоверению гражданским губернатором, ибо находящийся при деле отзыв от 17 июня 1850 г. [...] из книг Волынской губернии относится собственно к истреблению пожаром 12 июля 1634 г. не всех актовых книг Овручского гродского суда, а отдельно одной книги 1581 г.

В привілеї короля польського Сигизмунда Августа от 20 июня 1570 г. [...] связь родства между сими предками рода Чоповских и настоящими давателями не доказана [...] выписями королевских привилегий 18 марта 1683 и 14 февраля 1702 г., вводним актом 5 декабря 1768 г. и решением Любельского государственного трибунала от 9 октября 1722 г.»⁵⁹.

Таким чином, Чоповські надали в Урядовий Сенат рішення Трибуналу від 9 жовтня 1722 р., а не кінцеве рішення 1735 р., за яким вони визнавалися самозванцями і яким попереднє рішення було анульовано.

Чоповські з різних гілок роду не відмовилися від бажання бути дворянами. І коли Прокопенки-Чоповські стали вихвалитися, що мають для затвердження їх у дворянстві всі потрібні документи, які нібито знаходяться у Волинській губернії, то Чоповські й гадки не мали, що неможливі їхні родичі звернуться до Урядового Сенату із заявою, де будуть стверджувати, що заповіти Прокопенків-Чоповських, які зберігаються у Волинській губернії, є фальшиві. Отримавши 1854 р. цю заяву, Сенат надіслав попередження до Волині з проханням розібратися. Звідти надійшла відповідь: «Прокопенко-Чоповские намерены выслать в дополнение по делу их в Волынское дворянское собрание два духовных завещания 14 июля 1624 г. и 28 января 1668 г., каковые они (інші гілки Чоповських. — Л.Д.) признают фальшивыми. При этом собрание присовокупляет, что Чоповские в собрание по сие время документы не представили»⁶⁰. На початку 1855 р. під тиском своїх заможних родичів Кононученки, Шаботенки, Філоненки, Мойсієнки, Дученки, Кириченки, Фещенки, Яненки, Ширченки та Кузьменки Чоповські в заяві до Сенату «змінити свій протест проти достовірності документів» про дворянство Прокопенків-Чоповських⁶¹. 19 березня 1855 р. Київське депутатське зібрання знову направило до Департаменту Герольдії справу про дворянство Чоповських. На диво швидко, 18 травня 1855 р., Сенат справу Прокопенків-Чоповських повернув до Києва з рішенням: «истребовать из Волынского депутатского собрания, отосланное 14 апреля 1855 г. прошение лиц других отраслей фамилии Чоповских, и сообразив оное с делом и документами Прокопенко-Чоповских, постановив о правах сих последних на дворянское достоинство новое определение, не стесняясь прежними, и затем, чтобы ход дела поступил установленным порядком»⁶².

Може здивувати нехарактерна поблажливість, з якою розглядалася справа Прокопенків-Чоповських, якби не одна обставина. У Петербурзі на високій посаді служив уже згаданий Федір Стретович-Меленевський, рід якого був тісно пов'язаний з Прокопенками-Чоповськими. Він узяв цю справу під свій контроль. Віднині її не відправляли до Києва для уточнення документів, як справи інших дворян Київщини, а видавали на руки повіреному в Санкт-Петербурзі. Наступного разу справа розглядалася в

Сенаті 1857 р. і знову залишилася в Санкт-Петербурзі, бо в переліку документів на першій сторінці книги тільки проти єдиної справи Чоповських стоїть примітка: «остав[ить] в отд[елении] Герольдии»⁶³.

Федір Іванович був справжнім фахівцем. Він ще 1849 р. знайшов у «Метриці приєднаних провінцій» привілей Меленевських 1570 р. Але навіть він не зміг знайти в Литовській метриці ніяких привілеїв Чоповських. Допомагаючи їм, Федір Іванович відкинув усі спірні докази у справі. На розгляд Сенату 1858 р. Чоповські вже не подавали документи 1518, 1520 та 1526 рр.; не згадувалися привілеї 1558 й 1570 рр., начебто знищені козаками в Овручі 1634 р. Федір Іванович Меленевський склав новий перелік документів, достовірність яких не викликала жодного сумніву. Був представлений єдиний справжній документ — привілей Яна III 1683 р., та ще заповіт 1668 р., саме той, який родичі Прокопенків-Чоповських у своїй скарзі до Сенату назвали фальшивим. Дивно тільки те, що заповіт був надісланий не з архівів Волинської губернії, а Київським депутатським зібранням.

11 жовтня 1858 р. своїм наказом Сенат постановив: «Предку рода Чоповских Игнату Чопу королями Александром и Сигизмундом I пожалованы за военные заслуги Чоповские земли, каковые пожалованы с подтверждением дворянских прав и преимуществ по просьбам разных лиц рода Чоповских, и в 1683 г. подтвержденных королем Иоанном III; из показанных на родословной потомков Игната Чопа, Василий, сын Матвея, внук Стефана и правнук Давида по духовному завещанию 1668 г. наследственную свою часть села Чоповичи с крестьянами отказал в пожизненное владение жене своей, и по смерти ее назначил в потомственное владение сыну своему Прокопу, который в 1721 г., ручаясь за сыновей своих Александра, Ивана и Федора, продал означенное населенное имение в постороннее владение. В 1742 г. дочь Прокопа Марианна вотчинную свою часть в с. Чоповичи уступила своим братьям [...]. Принимая во внимание, что документы Прокопенко-Чоповских представлены в узаконенный срок в выписях, надлежащим порядком заверенных, что в действительности существования имения Чоповичи имеется в деле удостоверение начальника Киевской губернии и что никто из лиц сего рода по удостоверению местных Казенной палаты и уездного предводителя дворянства не состоит записанным в подушный оклад, не лишен прав дворянства силою закона, Правительствующий Сенат утвердил (32 особи. — Л.Д.) в потомственном дворянстве с внесением в шестую часть дворянской родословной книги»⁶⁴.

Прокопенки-Чоповські були вже дворянами, тому польське повстання 1863 р. не зачепило їх. Воно торкнулося тільки тих Чоповських, які, щоб не потрапити до подушного стану, доводили, що вони — дворяни⁶⁵.

Пізніше деякі з них офіційно подали документи на дворянство, але краще б вони цього не робили, бо тоді ніхто б не переглядав їхні документи. Нова постанова Сенату 1875 р. зруйнувала долі Павла та Федора Чоповських. У ній говорилося, що ці Кириченко й Мойсієнко Чоповські надали постанову Сенату від 17 вересня 1858 р., згідно з якою в дворянстві були затверджені нащадки Прокопа, Прокопенки-Чоповські, і в переліку осіб того роду Павло та Федір «утвержденными не значатся. В определении дворянского собрания не пояснено, на каких доказательствах основано заключение об утверждении этих Чоповских во дворянстве. В представленных по делу формулярах сказано, что они, происходя из граждан, поступили на государственную службу, первый в 1866 г., последний — в 1869 г., но почему они, как неутвержденные окончательно во дворянстве и записанные уже в подушное звание, не подчинились в точности правилам, установленным для доказывающих дворянство по происхождению от бывшей польской шляхты, по делу не объяснено». Сенат відмінив попередні рішення Київського дворянського зібрання про їхнє дворянство, зламавши чоловікам долю⁶⁶.

За даними Л. Похилевича, усі інші Чоповські «причислились недавно к мещанскому сословию». Чоповичі «ныне управляются несколькими старшинами из среды своей избранными, которым поручают хранение и расходование общественных складок, а также хранение грамот, утвердивших предков их в преимуществах». Міщани Чоповські жили в Чоповичах, а також у Скуратові (70 хазяїв). Дворяни Прокопенки-Чоповські мешкали в Скуратові та Багриновичах, у Чоповичах їх не було⁶⁷.

---

¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов ... (далі — АЮЗР). — К., 1888. — Ч. 2. — Т. 2. — С. 4.

² Там же. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 120.

³ Державний архів Київської області (далі — Держархів Київської обл.), ф. 782, оп. 1, спр. 7452, арк. 237, 239.

⁴ АЮЗР. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 120.

⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1865. — Т. 2: 1599–1637. Приложение. — С. 494.

⁶ Там само. — С. 164.

⁷ Похилевич Л.І. Кразназвчі праці. — Біла Церква, 2007. — С. 146.

⁸ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. — К., 1978 — Т. 1. — С. 12.

⁹ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. — К., 2002. — С. 220.

¹⁰ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 62.

¹¹ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 77.

- ¹² Там само. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 395.
- ¹³ Там само. — С. 389, 391.
- ¹⁴ Там само. — К., 1905. — Ч. 7. — Т. 3. — С. XLVI.
- ¹⁵ *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. 7. — С. 408.
- ¹⁶ *Левицький О.* На переломі / Серія «Історія України в прозових творах та документах». — К., 1994. — С. 198.
- ¹⁷ Руська (Волинська) Метрика. — С. 231.
- ¹⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7452, арк. 8.
- ¹⁹ Там само, спр. 7453, арк. 41.
- ²⁰ АЮЗР. — К., 1904. — Ч. 1. — Т. 10. — С. 357, 359.
- ²¹ *Любавский М.* Очерк по истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915. — С. 23.
- ²² АЮЗР. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 176–177.
- ²³ Там само. — С. 175.
- ²⁴ Там само. — С. 113.
- ²⁵ *Похилевич Л.І.* Вказ. пр. — С. 146.
- ²⁶ Каталог колекції документів археографічної комісії. 1369–1899. — К., 1971. — С. 99.
- ²⁷ *Голубець М.* Велика історія України. — К., 1993. — Т. 1. — С. 32.
- ²⁸ *Похилевич Л.І.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — К., 1864. — С. 34.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ АЮЗР. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 10.
- ³¹ *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1888. — С. 302.
- ³² Опись актовой книги Киевского центрального архива. — К., 1876. — Вип. 16–21. — С. 15.
- ³³ АЮЗР. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 504.
- ³⁴ Там само. — С. 496.
- ³⁵ Там само. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 181–184.
- ³⁶ Каталог колекції документів археографічної комісії. 1369–1899. — С. 39.
- ³⁷ *Похилевич Л.І.* Краєзнавчі праці. — С. 146.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 77.
- ⁴⁰ *Похилевич Л.І.* Краєзнавчі праці. — Карта Радомишльського уезда.
- ⁴¹ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 35–38.
- ⁴² Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 50.
- ⁴³ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 243–244.
- ⁴⁴ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7453, арк. 303.
- ⁴⁵ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 594.
- ⁴⁶ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 48–52.
- ⁴⁷ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 541–542.
- ⁴⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7451, арк. 152.
- ⁴⁹ Там само, спр. 7546, арк. 50.
- ⁵⁰ Там само, спр. 7452, арк. 5.
- ⁵¹ Там само, спр. 7451, арк. 153.
- ⁵² Там само, арк. 50.
- ⁵³ Там само, спр. 7546, арк. 48–52.
- ⁵⁴ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 222.

- ⁵⁵ Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 295, спр. 57938, арк. 218 зв.
⁵⁶ Там само, ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 226.
⁵⁷ Там само, спр. 7452, арк. 322, 324, 327.
⁵⁸ Там само, оп. 2, спр. 22, арк. 95.
⁵⁹ Там само, спр. 26, арк. 228–230.
⁶⁰ Там само, спр. 27, арк. 511.
⁶¹ Там само, арк. 447.
⁶² Там само, арк. 511.
⁶³ Там само, спр. 30, арк. 1.
⁶⁴ Там само, арк. 323.
⁶⁵ Там само, ф. 1, оп. 2959, спр. 57938, арк. 1.
⁶⁶ Там само, ф. 782, оп. 2, спр. 37, арк. 37.
⁶⁷ *Похилевич Л.І.* Краєзнавчі праці. — С. 145, 150.

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Зростання актуальності родознавчих студій та розвиток генеалогії на сучасному етапі роблять нагальною потребу виявлення масиву документів, в яких міститься відповідна інформація. Адже саме від рівня використання всіх джерельних комплексів, глибокого їх аналізу та зіставлення інформації залежить якість та ефективність будь-яких конкретно-історичних досліджень, зокрема й генеалогічних. Тому одним із важливих питань будь-якого дослідження є окреслення його джерельної бази, тобто сукупності тих джерел інформації, на підставі яких воно повністю або частково буде здійснено.

На сьогодні джерельна база генеалогічних студій є досить чисельною та різноманітною за своїм складом. У ході її опрацювання було з'ясовано, що вона, будучи складовою частиною джерельної бази з історії України, за своєю структурою, як зазначають науковці, має такі основні рівні. «Первісна, тобто сукупність тих джерел, які виникли одночасно з певними подіями або невдовзі після них і є найпрезентативнішими за вірогідністю інформації». Але, на жаль, значна частина джерел унаслідок стихійних лих, соціальних катаклізмів, революцій, воєнних подій, недбайливого зберігання або цілеспрямованих акцій частково, а інколи й повністю була втрачена. Первісний рівень джерельної бази генеалогічних досліджень складають родовідні книги різних губерній, справи про затвердження в дворянстві, послужні списки, метричні книги церков, сповідальні відомості, матеріали компутів, переписів, ревізські реєстри, судові документи тощо.

Другий рівень — реальна джерельна база, яка включає лише ті пам'ятки, що збереглися, виявлені та досліджені. Вона також є досить чисельною й різноманітною, тому її ділять на дві великі підгрупи — актуалізована та потенційна¹.

Актуалізована джерельна база історіографічно засвоєна шляхом повних, корпусних або часткових публікацій, а також завдяки цитуванню, згадуванню, посиланню із зазначенням науково-довідкового апарату (легенди) в опублікованих наукових працях у монографіях або в періодичних та неперіодичних виданнях. У генеалогії вона представлена працями В. Модзалевського, О. Лазаревського, Г. Милорадовича та інших дослідників, а також публікаціями в «Киевской старовине», «Черниговских губернских ведомостях» тощо.

Потенційна джерельна база реально існує, але ще не стала відомою дослідникам і не введена до наукового обігу. Від актуалізованої джерельної бази вона відрізняється тим, що її обсяг постійно змінюється в тій частині, яка стає відомою дослідникам. Нашим завданням саме і є виявлення існуючих документів, які можна залучити до реконструкції родоводів різних верств населення.

Ефективне використання й засвоєння всієї маси джерел, на нашу думку, неможливе без застосування наукової класифікації. Більше того, необхідність її здійснення стосовно генеалогічних джерел є актуальною та нагальною сьогодні, оскільки ця проблема ще не стала предметом ґрунтовних наукових комплексних досліджень в українській історичній науці. Вирішення цієї проблеми буде сприяти ефективному використанню як самих генеалогічних джерел, так і результатів генеалогічних досліджень для розв'язання інших наукових проблем.

Першими ретельно проаналізували існуючі підходи у справі класифікації історичних джерел узагалі, та генеалогічних зокрема українські дослідники В. Томазов² та Ю. Легун³.

Історіографічне дослідження праць із генеалогії, написаних ученими різних країн, показало, що на сьогодні існують різні підходи до поділу генеалогічних джерел.

Так, у російській історіографії вперше Л. Савьоловим була порушена проблема класифікації генеалогічних джерел у курсі лекцій, прочитаному ним на початку ХХ ст. у Московському археологічному інституті⁴. Він запропонував поділити всі джерела на три види: усні, речові та писемні. До першої групи відносив перекази, легенди, до другої — монети, медалі, могильні пам'ятники, церковне начиння, родові герби тощо. Писемні джерела дослідник вважав найголовнішими, найчисельнішими та найціннішими й поділяв їх на три категорії: 1) офіційні; 2) історичні; 3) родинні.

Офіційними автор вважав документи й акти, які виходять від урядових структур, установ та чиновників. Це — метричні свідоцтва, послужні списки, різні кріпосні акти тощо. До історичних Л. Савьолов зарахував різні документи загальноджерельного значення: літописи, розрядні книги, родословці, писцові книги та ін. У категорії родинних джерел зазначені спогади, записки, приватне листування, рядні та договірні записи тощо⁵. Таку ж класифікацію запропонував і відомий польський генеалог В. Двожачек⁶.

На нашу думку, запропонована Л. Савьоловим класифікація генеалогічних джерел відповідала тим історичним умовам, в яких здійснювалися реконструкції родоводів і більше підходить для вирішення проблем дворянської генеалогії.

У радянські часи через нігілістичне ставлення до генеалогії як науки питання класифікації генеалогічних джерел довгий час не знаходило системного висвітлення.

І тільки наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. з'явилася низка студій, присвячених проблемам генеалогії, в яких розглядається питання класифікації та характеристики генеалогічних джерел. Аналіз цих праць показав, що дослідниками було запропоновано різні системи класифікації генеалогічних джерел. Різняться вони між собою критеріями, на підставі яких здійснювалося групування різних видів джерел, що є носіями інформації генеалогічного змісту.

Найпоширенішими є поділ генеалогічних джерел за двома критеріями — за способом фіксації генеалогічної інформації та змістом, інформативним наповненням⁷.

За першим критерієм джерела поділяють на три основні групи: речові, вербальні (усні) та писемні. Так, у науково-методичному посібнику «Родовід» у розділі «Джерельна база генеалогії» зазначається, що «джерела, які використовує генеалогія, надзвичайно різноманітні. Це, практично, усі історичні пам'ятки, які пов'язані з людською діяльністю. Загалом їх поділяють на три основні типи: усні, речові та писемні. До усних джерел відносять родинні легенди, перекази, а також пісні, оповідання та інші фольклорні форми, що містять відомості про того чи іншого представника роду. До речових — монети із зображенням королів та героїв, ордени, надгробні пам'ятники та інші предмети, що містять інформацію про власника чи автора речі». Найбільш насиченими генеалогічною інформацією автор посібника вважає писемні джерела, які поділяє за походженням на офіційні, отримані внаслідок діяльності державних інститутів і які є носіями більш достовірної інформації, та приватні, що виникли внаслідок діяльності окремих осіб і є надзвичайно цікавими, але мають виразно суб'єктивний характер⁸.

Також О. Дольницький поєднує класифікацію за критерієм способу фіксації з поділом джерел за походженням, тобто на усні та писемні, а останні — на приватні та офіційні⁹.

Поширеним є також поділ генеалогічних джерел за змістом, інформативним наповненням на дві групи — власне генеалогічні (прямі) та джерела для генеалогічних досліджень (непрямі). До першої категорії відносяться вже розроблені генеалогічні схеми й розписи, що стосуються частіше дворянства й рідко духовенства, купецтва та інших станів. До другої — метричні книги та сповідні відомості, формулярні списки та інші біографічні матеріали (документи, мемуари тощо), матеріали переписів¹⁰.

Свою систему класифікації джерельної бази запропонували львівські дослідники З. Служинська та М. Шамено. Усі документи вони поділяють на три групи, враховуючи які аспекти життя та діяльності особи завдяки їм можна з'ясувати:

1. Документи про життя та діяльність особи (особисті юридичні документи, документи творчої, службової, громадської діяльності, господарсько-майнові, родинні, зокрема фотографії). Вони відбивають соціальний аспект життя та діяльності особи, її зовнішній світ, відображають сукупність факторів, що впливали на формування та реалізацію людини.

2. Епістолярна спадщина (листи, щоденники, записники, спогади). Документи цієї групи розкривають внутрішній світ особи, обдарування, таланти, її психологічні особливості та тип поведінки.

3. Документи про громадське визнання діяльності особи (спогади та публікації про особу, ювілейні та нагородні документи, рецензії та відгуки на творчий доробок, документи про увічнення пам'яті). Вони дозволяють глянути на особу «збоку», оцінити ставлення суспільства до неї.

До окремої групи автори відносять спогади та родинні перекази, значаючи, що вірогідність цих документів сягає третього покоління. Тобто спогади про батька та діда вірогідні, про прадіда — маловірогідні, далі — невірогідні¹¹.

На нашу думку, запропонована львівськими дослідниками схема класифікації більше підходить для біографічних, а не генеалогічних джерел, а на підставі перерахованих ними документів краще досліджувати біографію людини, а не реконструювати її родовід.

Свою схему класифікації генеалогічних джерел запропонував Ю. Легун¹². Дослідник вважає, що при обранні методики родознавчого пошуку доречно використовувати комплексну систему класифікації, яка б враховувала всі підходи (за ознаками походження, призначення, формуляру чи хронології). Основним критерієм при визначенні таких підходів для дослідника стала «універсальна ознака — група суспільних відносин, у сфері яких виникли ті чи інші матеріали, що утворили джерельні комплекси. Це — сукупність державно-адміністративних, господарсько-фінансових, церковних і поліцейсько-судових відносин. Селяни були активно залучені в зазначені галузі, виступали в цих стосунках як окремі суб'єкти, імена яких залишилися відповідно в згадках серед документації». Відповідно до цього автор монографії поділив генеалогічні документи на чотири великі групи: джерела церковного, адміністративно-державного, господарського та судово-поліцейського походження й виокремив найвиразніші особливості формування й розвитку кожного з комплексів джерел генеалогічного значення¹³.

Сучасні російські дослідники-генеалоги поділяють усі джерела, що містять інформацію генеалогічного характеру, на три групи:

1. Власне генеалогічні, що спеціально слугують для фіксації генеалогічної інформації з метою доказів.

2. Допоміжна генеалогічна документація, яка містить генеалогічну інформацію як необхідну, але побічну, допоміжну відносно головної мети документа.

3. Інша документація, де генеалогічна інформація відклалася випадково¹⁴.

Таким чином, як бачимо, на сьогодні існують різні підходи до поділу генеалогічних джерел у залежності від критерію, на підставі якого дослідник проводить класифікацію.

Перед тим, як викласти наше бачення класифікації генеалогічних джерел, вважаємо за необхідне зробити деякі зауваження.

Сучасне джерелознавство розглядає класифікацію джерел як поділ усієї їхньої маси на групи за певною суттєвою спільною ознакою, характерною для кожної групи, і вважає основним завданням класифікації — вироблення її принципів, виявлення внутрішньо властивих джерелам специфічних ознак і зведення джерел за цими ознаками в групи (класи)¹⁵.

Однак поки що єдиної класифікаційної схеми поділу джерел не створено. Усі існуючі в сучасному джерелознавстві моделі групування джерел (у тому числі й генеалогічних) є умовними, гнучкими й залежать від предмета дослідження, його мети, завдань, характеру та особливостей самої джерельної бази¹⁶. Також, здійснюючи класифікацію джерел із генеалогії, необхідно враховувати специфіку здійснення генеалогічних досліджень на сучасному етапі. Мається на увазі наявність великого масиву джерел, більшість із яких зберігається в архівах, з одного боку, та мінімальний обсяг інформації, який відомий сучасним нащадкам про своїх предків, з іншого.

Тому вважаємо за необхідне при класифікації генеалогічних джерел враховувати динаміку змін, які відбуваються в сучасних генеалогічних дослідженнях, та потреби практичної організації пошукової роботи.

Як вже зазначалося, метою генеалогічних досліджень є не тільки з'ясування походження окремих родів, сімей, осіб та встановлення їхніх родинних зв'язків, а й з'ясування основних біографічних фактів про діяльність, соціальний статус та власність. Причому сьогодні здійснюється реконструкція родоводів різних верств українського суспільства. Такі зміни, на нашу думку, роблять актуальним групування генеалогічних джерел за змістом та інформативним наповненням.

За основну класифікаційну ознаку першої схеми ми пропонуємо обрати зміст та кількість генеалогічної інформації, яку містять джерела.

Тоді комплекс джерел із генеалогії можна поділити на дві групи — конкретно-генеалогічні (основні) та допоміжні.

За допомогою джерел із першої групи можна з'ясувати основні дати в житті людини (народження, шлюб, смерть), а також імена, прізвища її батьків та інших близьких родичів. Це — метричні книги церков, костелів, равинатів, свідоцтва про народження, шлюб, смерть, сповідні відомості, матеріали переписів, ревізій, паспорти, військові білети, анкети, особові справи, автобіографії, фільтраційні справи, посімейні та послужні списки, надписи на надгробках.

Джерела з другої групи містять побічну, непрямую інформацію, що вказує дослідникові шлях пошуку інших джерел, в яких потрібна інформація є в повному обсязі. Побічна інформація спонукає дослідника до пошукової роботи, до залучення всього обсягу джерел, необхідних для вирішення відповідних пізнавальних завдань, реалізації системного підходу. У разі виявлення прогалин у джерелах вона набуває особливої цінності, оскільки може бути єдиною, що засвідчить ті чи інші факти минулого.

Ці документи є носіями інформації про родинні стосунки й можуть вказати напрямок пошуку відомостей про представників роду. Це — судові справи, листи, мемуари, спогади старожилів, сімейні легенди, статті в періодичних виданнях. За допомогою цих джерел ми можемо також підтвердити факт проживання представників досліджуваного роду на визначеній території й у певний час: наприклад, компути, реєстр 1649 р.

Також допоміжні джерела містять відомості про риси характеру предків, їхню зовнішність. Таку інформацію можна знайти в судових справах, рекрутській та призовній документації, розвідках з історії населених пунктів.

У другій схемі класифікації визначальною ознакою поділу джерел є наявність інформації про приналежність людини до певної верстви. Як правило, нащадки знають соціальний стан своїх найближчих предків. Спираючись на цей критерій, ми пропонуємо розрізняти джерела за соціальною стратифікацією на універсальні та станові.

Універсальні генеалогічні джерела — це документи, які не мають соціально вираженого характеру і є носіями родовідної інформації про всі верстви населення. До них відносяться метричні книги церков, книги реєстрації актів цивільного стану, сповідні відомості, шлюбні обшуки, судово-слідчі справи, первинні іменні бланки Першого загальноросійського перепису 1897 р.

Практика проведення родовідних досліджень свідчить, що одним із найбільш цінних та достовірних джерел із генеалогії всіх станів є метричні книги та книги реєстрації актів цивільного стану. Адже метою

будь-якого генеалогічного дослідження є пошук представників свого роду, реконструкція родинних зв'язків, і саме ці джерела є носіями відомостей про конкретну людину в історичному процесі. Тому, як правило, саме з інформації, отриманої з метричних книг чи книг реєстрації актів цивільного стану, розпочинається реконструкція будь-якого родоvodu.

Окрему групу становлять генеалогічні джерела радянського часу — домові книги, судово-слідча документація, переписні листки. Вони не є однорідними за своїм значенням, але за комплексного використання дозволяють отримати позитивний результат.

Станові генеалогічні джерела — специфічні документи, які містять інформацію тільки з генеалогії певних верств населення. Наприклад, джерела з генеалогії селян — ревізькі казки, посімейні списки, дворян — родовідні книги, справи про дворянство, духовенства — клірові відомості, документація візитаций, міщан — обивательські книги.

Узагальнюючи досвід попередників та власну практику складання родоводів, ми запропонували такі підходи до класифікації генеалогічних джерел: за змістом (прямі (безпосередні), опосередковані, допоміжні); за соціальною стратифікацією (універсальні — загальні для всіх верств населення; станові — документи з генеалогії певних верств населення). На нашу думку, поділ джерел за соціальною стратифікацією відповідає потребам сучасних наукових пошуків і найадекватніше відбиває інформаційний потенціал генеалогічних джерел, а також полегшує проведення родовідних досліджень.

---

¹ Див.: Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / І.Н. Войцехівська, В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. — К., 2008. — С. 175–176; Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. — К., 2002. — С. 86–87.

² Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII — початок XXI ст.). — К., 2006. — С. 171–176.

³ Легун Ю.В. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. — Вінниця, 2005. — С. 369–426.

⁴ Савѣлов Л. Лекции по русской генеалогии, читанные в Московском археологическом институте. — М., 1994. — С. 37.

⁵ Там само.

⁶ Dworzaczek W. Genealogia. — Warszawa, 1959. — S. 50–71.

⁷ Див.: Специальные исторические дисциплины. Учебное пособие / За ред. В.А. Замлинского, М.Ф. Дмитриенко. — К., 1992. — С. 79–80.

⁸ Родовід. Науково-методичний посібник / Укл. В.В. Томазов, під ред. М.Ф. Дмитрієнко. — К., 2001. — С. 12–13.

⁹ Дольницький О. Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. — Львів, 2004. — С. 13.

¹⁰ Див.: *Томазов В.В.* Вказ. пр. — С. 175–211; Спеціальні історичні дисципліни: довідник... — С. 126; *Шурляков С.В.* Генеалогические материалы в архивах Украины // *Летопись Историко-родословного общества в Москве.* — 1994. — Вып. 2 (49). — С. 95 та ін.

¹¹ *Служинська З., Шамеко М.* Генеалогія. Частина I: Побудова, аналіз та застосування родоводів. — Львів, 2000. — С. 64–65.

¹² *Легун Ю.В.* Вказ. пр. — С. 369–426.

¹³ Там само. — С. 420–423.

¹⁴ *Медушевская О.М.* Генеалогия в системе современного знания // *Вестник архивиста.* — 1993. — № 4–5. — С. 30; *Свищев П.А.* Документальные источники как доказательная база родословного исследования // *Генеалогический вестник.* — 2002. — Вып. 11. — С. 6–7.

¹⁵ *Джерелознавство історії України: довідник: навч. посібн. / Я.Є. Боровський, М.Я. Варшавчик, І.Н. Войцехівська та ін.* — К., 1998. — С. 49.

¹⁶ *Історичне джерелознавство...* — С. 94–95.

**АБЕТКОВІ СПИСКИ ДВОРЯН ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ГЕНЕАЛОГІЇ СЛОБІДСЬКИХ КОЗАЦЬКО-
СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ**

На момент ліквідації полково-сотенного устрою Слобідської України місцева старшина сформувалася як окрема суспільна верства. Це виявлялося в успадкуванні старшинських урядів, існуванні почесного чину підпрапорних, який надавався переважно старшинським дітям, шлюбній політиці. Соціальна замкненість, привілеї, володіння «спідданими черкасами» перетворило слобідську старшину на місцеву еліту, яка поступово усвідомлювала себе нобілітетом. Як відмічає Володимир Маслійчук, уже від початку XVIII ст. козацька старшина підкреслює свою окремішність від простолюду шляхом «ушляхетнення» й зміни прізвищ, використання гербів, створення родинних легенд про шляхтичів-родоначальників¹. Законодавче ж закріплення за слобідською старшиною дворянських прав пов'язане з появою 1785 р. «Жалуваної грамоти дворянству», відповідно до якої дворянські депутатські зібрання мали створити губернські родовідні дворянські книги.

1786 р. Харківське дворянське депутатське зібрання починає роботу над укладанням родовідної дворянської книги. Станом на 1795 р. до неї була записана більшість представників слобідських козацько-старшинських родів². Тому, досліджуючи генеалогію слобідського дворянства, особливу увагу слід приділити аналізу Родовідної дворянської книги Харківського намісництва, а також джерел, безпосередньо пов'язаних з її укладанням. Серед останніх треба окремо виділити абеткові списки дворян семи повітів Харківського намісництва: Білопільського, Богодухівського, Вовчанського, Лебединського, Краснокутського, Миропільського та Чугуївського³.

Відповідно до «Жалуваної грамоти дворянству», укладання абеткових списків покладалося на повітових предводителів дворянства, які мали надіслати губернському предводителю «список по алфавиту всем дворянским родам, в том уезде именем недвижимым владеющим»⁴. Він же, у свою чергу, «с выбранными уездными депутатами из списков уездных предводителей дворянства составит дворянскую родословную книгу губернии»⁵. Отже, абеткові списки мали стати основою майбутньої губернської родовідної дворянської книги.

Механізм створення абеткових списків розкриває «Наряд Чугуевской дворянской опеки представляемых формулярным списком о внесении

дворян в дворянський список за 1785 год». Тут містяться 73 «формуляри», які місцеві дворяни надсилали до повітових дворянських опік. У них вони вказували відомості про себе, необхідні для складання абеткових списків⁶. Зі справи видно, що особи, які бажали бути внесеними туди, мали надіслати письмові докази своєї шляхетності або ж «самолично [...] чин об'яснить»⁷. Докази дворянства не вимагали від осіб, які були внесені до дворянських списків у попередні роки.

Відомості про дворян могли надходити з інших джерел. Так, 18 серпня 1785 р. з Чугуївського нижнього земського суду до дворянської опіки надійшов список «о всех здешнего округа дворянах штаб-, обер- и унтер-офицерах, также и о старшинских детях». Він також був упорядкований за наведеною в «Жалуваній грамоті» формою, хоча за своєю інформаційною насиченістю й повнотою поступається «формулярним спискам»⁸.

На початку жовтня 1786 р. було складено перші протоколи про внесення до Родовідної дворянської книги Харківського намісництва. А отже, на цей час абеткові списки вже було створено⁹.

Абеткові списки семи повітів Харківського намісництва містять відомості, у тому числі й генеалогічного характеру, про 442 особи, з яких 165 визначені нами як представники козацько-старшинських родів¹⁰. Абеткові списки складаються з семи рубрик.

Перша рубрика: «Имя и прозвание дворянина, в том уезде именем недвижимым владеющего, и его лета». Тут інколи міститься інформація про братів і сестер (якщо вони спільно володіли «имением»), померлих батьків (а в одному випадку навіть першого чоловіка), від яких були успадковані маєтності. Приклади подібних записів: «Петр Григорьев, сын Щербина, 29 лет, братъ ево родной Семен, 56 лет», «Анна, по первому мужу Куколева-Яснопольская, 39 лет»¹¹.

Друга рубрика: «Холост или женат и на ком, или вдов». Записи, як правило, не лише фіксували шлюбний статус дворянина, а й містили відомості про його дружину — її ім'я, вік і походження. Наприклад, щодо відставного секунд-майора Єлисея Титова читаємо: «женат на вдове дворянке Анне Федоровой, дочери по отцу Алферовой, а по первому мужу Куколевой-Яснопольской»¹². Про дружину недригайлівського городничого секунд-майора Івана Гнатовича Варавіна зазначено: «женат на дочери ахтырского бывшего казачьего полку полкового старшины Степана Ефимова Марье, 45 лет»¹³.

Слід відмітити, що в багатьох записах у Родовідній дворянській книзі Харківського намісництва відсутні відомості про дворянських дружин, навіть у тих випадках, коли відповідна інформація містилася в абеткових списках.

Третя рубрика: «Много ли детей мужеского или женского пола, и их имена и лета». Характер заповнення цієї рубрики в абеткових списках

різних повітів дещо відрізняється. Так, укладачі абеткових списків Краснокутського та Миропільського повітів обмежилися відомостями про імена й вік дітей. Натомість у списках інших повітів містяться відомості про їхнє службове, а в деяких випадках і родинне становище. Наведемо декілька прикладів: «Соловьев Илья Никифоров сын, 44 лет, женат на дочери подпрапорного Ивана Михайловского Агафии, 40 лет, детей не имеет, кроме одной дочери, отданой в замужество за капитана Василия Косовцова Марьи»¹⁴, «Романов Василий Андреев сын, 57 лет, вдов, у него дети — Георгий, 27, дочери — Марья, 22, Варвара, 18, Ульяна, 16, Анна, 14. Георгий, женат на дочери Гадяцкого полку полкового обозного Ситенского Елисавете, у них дочь Марфа, [...] году»¹⁵.

Інколи тут можна знайти відомості й про інших родичів — братів, племінників, онуків. Так, у записі про придворного квартирмейстера Василя Федоровича Трутовського читаємо: «у него братья Федор, 30, Осип, 34, Михайла, 32, племянники Михайла, 22, Иван, 18, Семен, 12, Андрей, 10, племянницы Марья, 13, Ефросинья, 8, Александра, 7 лет»¹⁶.

Четверта рубрика: «Сколько за ним по последней ревизии наследственных или купленных, вновь пожалованных или в приданое полученных обоего пола душ ныне состоит и во скольких селах или деревнях». Тут також могли міститися генеалогічні відомості. Це, перш за все, стосується тих випадків, коли нерухоме майно перебувало в спільному володінні двох чи більше родичів. Так, у записі щодо відставного підпоручика Михайла Романовича Романова згадується володіння, яке він разом із братами (поручиком Павлом і артилерії підпоручиком Степаном) успадкували від батька, полковника Романа Романова, і матері Тетяни¹⁷.

Іноді за дворянами були записані душі, які вони мали успадкувати. Так, за миропільськими поміщиками, колезьким асесором Федором Івановичем Тамошевським і його братом прапорщиком Іваном, було записано 19 душ чоловічої статі й 18 жіночої, якими володів їхній батько священник Тамошевський¹⁸.

П'ята рубрика: «В уезде ли живет дворянин или в отлучке». Характер її заповнення відрізнявся. У абеткових списках Білопільського, Богодухівського, Лебединського й Чугуївського повітів знаходимо відомості про місце проживання дворянина, у той час як укладачі списків Вовчанського, Краснокутського й Миропільського повітів обмежувалися записами «в уезде», «в отлучке».

Генеалогічні відомості в деяких випадках містить і **шоста рубрика** «**Какого он чина**». Це, у першу чергу, стосується відомостей про дворянських вдів, внесених до абеткових списків дворян Лебединського та Богодухівського повітів. Так, із запису про Олену Матвіївну Алфьорову дізнаємося, що вона була вдовою полкового осавула Федора Алфьорова¹⁹.

Сьома рубрика «В какой именно службе или в отставке» інколи містить додаткові характеристики. Так, у записі про Івана Степановича Щербину читаємо: «за ломотною болезнию в службе не был»²⁰.

Спробуємо наочно продемонструвати інформативні можливості абеткових списків як генеалогічного джерела. Для цього зобразимо кілька генеалогічних схем, спираючись виключно на записи в абеткових списках.

Романови²¹

I	Роман Романов, полковник ∞ Тетяна...					
II	Павло, поручик *бл. 1748 р.	Михайло, підпоручик *бл. 1751 р. ∞ Параска, уроджена Алфьорова	Степан, артилерії підпоручик * бл. 1755 р.			
III	Софія *бл. 1775 р.	Михайло *бл. 1777 р.	Марія *бл. 1779 р.	Євдокія *бл. 1780 р.	Степанида *бл. 1783 р.	Петро *бл. 1784 р.

Селеховські²²

I	Андрій				
II	Степан, «в ранге поручика-сотника» *бл. 1729 р. ∞ Ірина, уроджена Давидова *бл. 1736 р.				
III	Іван *бл. 1757 р. ∞ Єлизавета, уроджена Єфимова *бл. 1763 р.	Яків *бл. 1758 р.			

Черноглазови²³

I	Олександр				
II	Григорій, поручик ∞ Параска, уроджена Ковалевська	Ілля, поручик *бл. 1724 р. ∞ Ганна, уроджена Богуславська			

III	Володимир, вахмістр *бл. 1760 р.	Андрій, кадет *бл. 1760 р.	Дмитро, вахмістр *бл. 1763 р.	Марфа *бл. 1776 р.
-----	--	----------------------------------	-------------------------------------	-----------------------

Як бачимо, абеткові списки містять чимало відомостей генеалогічного характеру. Введення цього джерела до наукового обігу відкриє нові можливості для реконструкції козацько-старшинських родоводів, а також для історико-біографічних та просопографічних досліджень.

¹ Маслійчук В. Прагнення «шляхетськості» козацької старшини Слобожанщини (друга половина XVII–XVIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2004. — № 4. — С. 265–278.

² Державний архів Харківської області, ф. 14, оп. 14, арк. 1–40.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 1–113; спр. 912, арк. 114–235.

⁴ Полное собрание законов Российской империи. — СПб, 1830. — Т. 22. — С. 352.

⁵ Там же.

⁶ ЦДІАК України, ф. 1923, оп. 1, спр. 15, арк. 1–152.

⁷ Там само, арк. 153.

⁸ Там само, арк. 154–168.

⁹ Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Відділ колекцій рідкісних видань і рукописів, Родовідна дворянська книга Харківського намісництва. — Ч. 6. — Арк. 123–126.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 911, арк. 1–113; спр. 912, арк. 114–235.

¹¹ Там само, спр. 912, арк. 195 зв.

¹² Там само.

¹³ Там само, спр. 911, арк. 100 зв.–101.

¹⁴ Там само, арк. 131 зв.–132.

¹⁵ Там само, арк. 126 зв.–127.

¹⁶ Там само, арк. 183.

¹⁷ Там само, арк. 125 зв.–126.

¹⁸ Там само, спр. 912, арк. 83.

¹⁹ Там само, спр. 911, арк. 98 зв.–99.

²⁰ Там само, спр. 912, арк. 175 зв.–176.

²¹ Там само, арк. 125 зв.–126.

²² Там само, арк. 129 зв.–130.

²³ Там само, арк. 172 зв.–173.

**ЛОКАЛЬНИЙ СОЦІУМ ПІД ЛУПОЮ ІМПЕРСЬКОГО УРЯДУ:
ОБЛІК ДІТЕЙ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ
У 1760–1770-х рр.**

«Довге» вісімнадцяте століття в історії Європи — це час «просвічених» монархів і зміцнілої центральної влади, що «наглядала й карала» значно ефективніше за своїх попередників. Російська імперія в цьому сенсі — не виняток, радше, навпаки. Побудову «добре організованої поліцейської держави», започатковану Петром I на старті століття, під його завісу в загальних рисах завершила Катерина II, стираючи регіональні особливості й уніфікуючи соціальну структуру імперського соціуму. Для українських козацьких автономій (Гетьманщини, Війська Запорозького Низового, Слобідських полків) місця в імперії не лишалося. 1764 р. було ліквідовано посаду гетьмана, 1765 р. розформовано Слобідські козацькі полки, 1775 р. зруйновано Запорозьку Січ, 1783 р. припинили існування полки Гетьманщини. На українські терени було розповсюджено загальноімперський адміністративний поділ, систему місцевих органів влади й оподаткування.

У випадку Слобожанщини, впроваджувати урядову політику в життя було призначено прем'єр-майора лейб-гвардії Ізмайлівського полку Євдокима Щербініна (1728–1783). Людина честолюбна й ініціативна, він уміло маневрував, здійснюючи «непопулярні» заходи й «підсолоджуючи пігулку» економічними «реверансами» в бік слобідської старшини. Так, колишня місцева верхівка могла на власний розсуд вирішувати, продовжувати їй службу в новостворюваних гусарських полках чи вийти у відставку з підвищенням чину. Можливості кар'єрного росту відкривала й цивільна служба, до якої старшин залучали на низовому (комісарські правління) і середньому (воєводські канцелярії) рівнях. При цьому традиційні джерела прибутку старшинських господарств — винокуріння, селітроваріння, млинарство — лишалися неоподаткованими, забезпечуючи старшинам вигідніше становище порівняно з «рядовим» козацтвом, відтепер позбавленим такого права. Загалом, зі скасуванням автономії в 1764–1765 рр. слобідська еліта втратила політичну владу, однак її соціальні позиції й економічна потуга зміцніли. Остаточну крапку в перетворенні старшини на російське дворянство поставила «Жалувана грамота дворянству» 1785 р. Записані в «Родовідну дворянську книгу» представники старшинських родів могли більше не перейматися з приводу

ймовірної втрати привілейованого статусу. Процес їхньої соціальної трансформації та інтеграції завершився.

Приблизно так у загальних рисах, на нашу думку, виглядали вирішальні соціальні зрушення в Слобідській Україні в останній третині XVIII ст. Запропонована картина, звичайно, виглядає занадто схематично, однак, сподіваємося, створює необхідне тло для подальших міркувань.

Справа в тому, що важливим елементом державної політики «просвічених» володарів стало посилення облікового контролю населення, зокрема проведення періодичних переписів. У Російській імперії першу ревізію провели 1719 р. з огляду на впровадження нової «подушної» системи оподаткування¹. Друга була здійснена протягом 1743–1747 рр. У ранньомодерній Українській державі складання козацьких «компутів» і ревізування полчан було традиційним, однак на відміну від російської практики, головною обліковою одиницею вважався двір². Наймасштабніший перепис Слобідських полків було проведено урядом Анни Іонівни 1732 р. як елемент ширшої спроби їх реформувати³. Єдиний відомий перепис Війська Запорозького Низового було укладено, вочевидь, навесні 1756 р.⁴ Третя загальноросійська ревізія 1763 р. на Гетьманщину й Запорожжя, на відміну від Слобожанщини, не поширювалася⁵.

Окрім періодичних переписів податного населення, Петром I було започатковано й регулярні огляди дворянства. Усі дворянські діти мали з'являтися на такі «смотри», де визначали рівень їхньої підготовки й подальшу долю — навчання або запис солдатом до війська. Постійна служба (військова, цивільна або придворна) стала для дворян обов'язковою, а освіченість підвищувала кар'єрні можливості й робила дворянина «кориснішим» для держави. За наступників Петра I умови проходження служби було дещо пом'якшено, а маніфестом Петра III «Про вільність дворянства» від 18 лютого 1762 р. її обов'язковість було остаточно скасовано⁶. Тим не менше, служба (особливо військова) і надалі продовжувала вважатися «почесним привілеєм», доступним лише для осіб шляхетного походження⁷.

Вважаємо, що в руслі цих заходів слід розглядати й встановлення губернською владою контролю над колишніми козацькими старшинами та їхніми дітьми одразу після ліквідації автономії Слобожанщини. Перший такий перепис було проведено на межі 1765–1766 рр. Власне, це було збирання інформації про старшинських дітей (від немовлят до тих, хто досяг 15-річного віку) по всіх чотирьох провінціях (Ізюмська, Острогозька, Охтирська й Сумська) та шістьох комісарствах (Валківське, Вільшанське, Липцівське, Мерешанське, Салтівське, Харківське) Слобідсько-Української губернії. Наступного року було укладено відомості про всіх слобідських старшин⁸. У фонді Слобідсько-Української губер-

ської канцелярії відклалося ще кілька подібних справ кінця 1760–1770-х рр.⁹

Схожі документи виявлено й у фонді Острогозької провінційної канцелярії¹⁰. Публікуємо їх нижче. Це дві відомості про дітей старшин колишнього Острогозького козацького полку кінця 1770 р. Власне, від джерел, про які мова йшла вище, вони відрізняються метою створення: ішлося не про облік дітей як такий, а про примусове «рекрутування» їх до Харківського колегіуму. Обставини появи відомостей були наступними.

Згідно з «Інструкцією» Катерини II Євдокимові Щербініну від 6 липня 1765 р. у Харківському колегіумі, окрім основних класів (чотирьох граматичних, поетики, риторики, філософії та богослів'я), відкрили «додаткові»: французької і німецької мов, математики, географії, малювання, інженерної та артилерійської справи, геодезії¹¹. Є. Щербінін особисто опікувався пошуком викладачів іноземних мов, наголошуючи, що це мають бути люди «достойні»¹².

Однак напливу бажаючих навчатися в нових класах не спостерігалось. Тоді харківський комісар (колишній полковий осавул, котрий на той час дослужився до чину титулярного радника) Максим Горленський написав із цього приводу донесення губернаторові¹³. Він скаржився, що 1768 р. з відкриттям класів провели «смотр» дітей місцевих старшин і офіцерів, після чого малолітніх відпустили навчатися російської грамоти додому. Більшість же дітей не приїхали взагалі, нібито через хворобу «и другими разными невозможностями». Минуло два роки, а учнів все одно «явилось в классах весьма малое число». Тож він запропонував примусово направляти старшинських і офіцерських дітей віком від 5 до 15 років, які хоча б трохи вміли читати й писати, до Харківського колегіуму для навчання арифметиці, геометрії, артилерії та військовій архітектурі. Донесення лягло в основу відповідного наказу Є. Щербініна від 19 жовтня 1770 р.¹⁴

Припускаємо, що у відповідь на наказ відомості було підготовлено в усіх чотирьох провінціях Слобідсько-Української губернії й виявити ці документи лишається справою часу. Відомості ж Острогозької канцелярії цікаві під кількома кутами зору. По-перше, вони доповнюють аналогічну просопографічну й генеалогічну інформацію переліків за попередні роки. По-друге, поглиблюють наші знання про освіту в родинах української козацької верхівки. Нарешті, дозволяють (хай і з великою мірою узагальнення) зробити висновок, що місцева еліта не надто захоплено сприймала імперські нововведення другої половини XVIII ст., чинячи їм не активний опір, а прихований саботаж.

№ 1

[1770 р., листопада 29]. — м. Бирюча. — Відомість про старшинських дітей Бирючанського комісарства Острогозької провінції Слобідсько-Української губернії¹⁵

[// арк. 18 зв.]. Ведомость, хто именно в нижеписанных воисковых слободах старшинские дети, коликих летъ и за какими препятъствиями в Харьков в училищные классы не высланы, значит подсимъ		
А именно	сколко отроду летъ	
В Бирючей		
Ротмистра і камисара Федора Колтунова с[ы]нъ Федоръ	6 лет и шести м[еся]цовъ	Обучаетъ азбуку и за малолетствомъ, а паче за всегдашнюю болезнью представить в Харьков невозможно.
В Ливенки		
Сотника Ивана Турченинова с[ы]нъ Степанъ	12	Оной Турчаниновъ объявилъ, что тот с[ы]нъ ево Степанъ находится во учениі в городе Острогожске, которого представить в училищные классы скаскою обязался будущаго 771 году в генваре м[еся]це.
Сотника Алексея Сребдолского дети: Алексеи, Григорей	8 6	Оной Сребдолской объявилъ, что те дети ево обучаютъ «Букваре», а по изученіи в училищные классы представит скаскою обязался.
Умершаго ротмистра Игната Путилина с[ы]нъ Василий	10	Обучаетца російской грамоти и за болезнью представить не можно.
В Корочи		
Сотника Ефима Лофицкого с[ы]нъ Григорей	8	Обучаетца в доме г[ос]п[о]жи генералши Резановой у француза и началъ математики на французскомъ диалекте, и для взятя билета от него, Лофицкого, в классы представлень будетъ.
Сотника Івана Лазарова с[ы]на Лофицкого с[ы]нъ Николай	12	Оной Лофицкой объявилъ, что тот с[ы]нъ ево находитца всегда въ болезни и за темъ везть ево в Харьков краине невозможно [// арк. 19].

Сотника Ивана Федорова с[ы]на Лофицкого с[ы]нъ Павель	8	Оной Лофицкой объявилъ, что того с[ы]на своего в Харьковъ представит от себя в скорости имеетъ.
Сотника Пушкарева* дѣти: Петръ, Матвей	10 6	Оной Пушкаревъ объявилъ, что тех детей своих Петра — за не-обучениемъ російской грамоте, Матвея — за малолетствомъ и несмысломъ, пока в наученіи російской грамоты хоть мало постигнуть, представить не можно.
Вахмистра Дмитрия Лофицкого дети: Семень, Петръ	8 5	Оной Лофицкой объявилъ, те дети ево обучаютъ Семень — «Часословъ», Петръ — азбуку, и за темъ, тожь за скудостію ево, представить не можетъ.
Каптенармуса Марка Золотарева с[ы]нъ Іванъ	11	Оной Золотаревъ объявилъ, что того с[ы]на своего предъстаивтъ в классъ в скорости имеетъ.

Ротмистръ Федор Колтуновъ¹⁶

Центральний державний історичний архів України в м. Києві,
ф. 1807, оп. 1, спр. 1148, арк. 18 зв.–19. Оригінал.

№ 2

[1770 р., грудня 25]. — м. Острогозьк. — Відомість про старшинських дітей Острогозької провінції Слобідсько-Української губернії¹⁷

[// арк. 33 зв.]. Ведомость, учиненная из присланных в Острогожской провинціи от камисаровъ репортовъ о состоящих в Острогожской провинціи штапъ- и оберъ-афицерских ѣ старшинских детяхъ, кои в Харьковъ высланы ѣ которых за какими препятствиями [!] ¹⁸ выслать не можно, значить под симъ

Нижеписанных камисарствъ, а именно	сколко кому отроду летъ	
Острогожского		
Сотников:		
Савы Рахмина: Василеи, Петръ	15 14	Оные сотники показанныхъ детей своихъ намереваютъ отдать в военную службу в самой

* Мова йде про сотника Івана Пушкарева.

Василия Бабакова Григорей	15	скорости, к чему уже их і исправляют.
Ївана Синелникова Їванъ	6	Обучаются по-россійски писать, за чемъ и отправить их не можно.
Івана Сурмина Иванъ	7	
Дмитрия Синелникова Алексеи	8	Какъ онои ево с[ы]нъ здесь обучается при нарочных учителях прописанных в указе губернской канцелярії наукъ и по изученіи, когда придетъ в указной возраст, в военную службу <i>отдать</i> імеетъ и по тому в помянутой в Харьковъ ево <i>отправить</i> не желает.
Луки Комаровского: Андрей, Михаила	15	Ко обученію показанных наук в Харьковъ <i>отправленъ</i> в минувшемъ сентябре м[еся]це. Обучается россійской грамоты, за чемъ и <i>отправляют</i> ево не можно.
	8	
Прапорщика Андрея Куколевского: Иванъ, Петръ	12 9	Обучаютца при отце латынского языка и трактуютъ третью школу, называемую реторику, и когда оне ту школу въ обученіи окончать, в то время ко определенію въ училищные классы отправлены будутъ.
Бирючанского		
Ротмистра и камисара Федора Колтунова Федор	6 и шести м[еся]цовъ	Обучаетца азбуке и за малолетством, а паче за всегдашнею болезнию, предъставить в Харьков не возможно.
Калитвянского		
Сотника і камисара Андрея Жидкова: Степанъ, Александръ	9 8	Обучаютца при доме французского языка и арифметики, за чемъ и за недоуменіем писать в нынешнем году в училищные классы и отправитца не могутъ.
Порутчиковъ:		
Григория Пампера: Иванъ, Исаи	16 14	Поручикъ Пампер намереваетъ детей своих <i>отдат</i> в военную службу [// арк. 34].

Андрея Тевяшова: Михаила, Федор	5 2	За малолетством и что оне обучаюцца російской грамоты в нынешнемъ году в Харьковъ отправится не могутъ.
Умершаго ротмистра Мины Сиверского Василеи	17	Состоит в Харьковѣ в училищнихъ классах.
Сотника Лва Сиверскаго: Иванъ, Варламъ, Степанъ	13 8 5	За недокончаниемъ російской грамоты писать отправить в Харьков в скорости не можно.
Ильи Куколевского: Николаи, Михаила	13 5	
Лаврентия Пушкарева: Иванъ, Тимофеи	16 7	Оного какъ вышеуказныхъ летъ і что при доме обучаетца французского языка и арифметики, а другаго за малолетствомъ и недоученіемъ російской грамоты в Харьковъ отецъ отправить не намерень.
Умершаго сотника Григория Степанова Іванъ	8	За недоуменіемъ писать отправить в скорости не возможно.
Меловатского		
Подпрапорныхъ:		
Кирилы Подолского Иля	13	В Харьковъ высланы.
Ивана Красовского Яковъ	11	
Осиновского		
Ротмистра и камисара Николая Астафева Григорей	7	Обучаясь славенской грамоты, ко вступлению в другіе науки за недокончаниемъ російского не можетъ [// арк. 34 зв.].
Отставного подпоручика Дорофея Павлинского: Петръ, Семень	10 5	Старшей Петръ обучаетца славенскому, но за повреждениемъ в младенчестве ему в приключившеися болезни разума, в чемъ болшою частию в забвенности бываетъ, въ обучение и славенское привести надежды никакой неть, а меншей Семень еще сло-

		весной грамоты учить не начинал, а когда изучень будетъ, в Харьковъ представлень быть имеетъ.
Отставного секретаря Ивана Тимошенкова: Христофоръ, Викторъ, Гадраксъ	11 10 8	Означенные секретарь Тимошенковъ и протчие з детьми своими в Харьковъ отправлены ноября 21 числа.
Отставных прапорщиков:		
Дмитрия Головинского Семень	7	
Ивана Буткова Григорей	9	
Сотника Андрея Головинского Николаи	10	
Вахмистра Логина Головинского Василей	5	За малолетствомъ еще грамоты не бучаетца, и для того ево <i>отправить</i> в Харьковъ не можно, впред же по изученіи грамоты представлень будетъ [// арк. 35].
Отставного сотника Михаила Размазнина Алексей	7	Означенной же Размазнинъ упомянутого своего с[ы]на хотя и охотно отдать желателень, но какъ по ева крайнему божеству, особливо жъ и за престарелостію, и ныне едва дневное пропитание имеетъ, почему оногo и содержать в училищныхъ классахъ не может, и естли-де одного сына ево в Харьковъ отвезть принуждены будутъ, то можетъ почувствовать и вящее убожество, и чрез то лишася и последняго пропитания, всеконечное понестъ разорение, о чемъ-де от него, чтобъ оногo сына ево и другаго Ивана 16 летъ положить в воисковой оклад, подано в камисарство доношение.
Бывших прапорщиковъ:		
Василия Синелникова Александръ	13	Что хотя-де упоминаемой Александр и подлежалъ в Харьковской

		коллегиумъ к высылки ко вступлению в училишные классы, но за имѣющеюся у него повредительною главною болезнью, коими и въ образъ человека видить не можетъ, в те училища не способенъ.
Павла Подколзина: Иванъ, Максимъ	10 7	Что-де Иванъ зачал толко обучатца писать, а Максимъ и россыиской грамоты еще не изучился, и для того оне в другие науки за недокончаниемъ россійского не могутъ, впрел же по изученіи оного и писать будущаго 771 году в сентябре м[еся]це в Харковъ отправьлены бытъ имеютъ.
Жителствующаго в войсковой слободе Старои Белои старшинского сына Парфема Синелникова Иванъ	6	Что онои Иванъ находитца в крайнеи лихорадочной болезни и за темъ в Харковъ вестъ его никакъ не можно [// арк. 35 зв].
Урывского		
Сотников:		
Гаврилы Венецкого: Иванъ, Николаи, Орестъ, Алексей	10 7 6 5	В прошедшемъ мае м[еся]це в училищные классы от отца при доношеніи представлень, где нынѣ находитца. Николай обучаетца, к тому жъ и очень слабъ здоровьемъ, а Орестъ и Алексеи обучаетца жъ россійской грамоты, за чемъ и отправить их в скорости не можно, а когда совершенно обучатца, в то время и отправлены будутъ.
Петра Могилевцова: Василеи, Иванъ, Григорей	13 7 6	Василеи и Иванъ находятца для обучения россійской грамоты в городе Туле разстояниемъ от дому не меньше двусот верстъ и когда-де оттоль возвращены, то и в Харковъ чрез два м[еся]ца все трое отправлены будутъ.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві,
ф. 1807, оп. 1, спр. 1148, арк. 33 зв.–35 зв. Відпук.

¹ Анисимов Е.В. Податная реформа Петра I. — Л., 1982. — 296 с.; Троцкий С.М. Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII веке. — М., 1966. — С. 114–144.

² Клименко П. Компюти і ревізії XVIII століття // Український археографічний збірник. — 1930. — Т. 3. — С. 57–241. Останнім часом спостерігається помітне зростання публікацій полкових переписів, див.: Компюти і ревізії Миргородського полку 1723 р. / Передм., упорядк. Г.К. Швидько. — Дніпропетровськ, 2004. — 335 с.; Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII–XVIII ст.). — Полтава, 2007. — Т. 1: Компюти та ревізії Полтавського полку: Компюти 1649 р. Компюти 1718 р. / Упорядк., підгот. до друку, передм. В. Мокляка. — 400 с.; Полтава, 2010. — Т. 2: Компюти та ревізії Полтавського полку: Компюти 1721 р. / Упорядк., підгот. до друку, передм. В. Мокляка. — 435 с.; Полтава, 2012. — Т. 3: Компюти та ревізії Полтавського полку: Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р. / Упорядк., підгот. до друку, передм. В. Мокляка. — 766 с.

³ Це джерело (окрім матеріалів Острогозького полку, доля яких поки лишається невідомою) зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі — ЦДАК України): ф. 1725, оп. 1, спр. 22, 1734 арк. (Харківський полк); ф. 1722, оп. 1, спр. 57, 1309 арк. (Ізюмський полк); ф. 380, оп. 2, спр. 7, 1658 арк. (Сумський полк); ф. 1721, оп. 1, спр. 224, 1646 арк. (Охтирський полк). Нещодавно опубліковано перепис Охтирського полку: Перепис Ахтырского слободского казачьего полка / Ред. совет: О.С. Гнездило, А.Ю. Грунна, В.Л. Масличук, Л.М. Момот, А.Ф. Парамонов. — Х., 2010. — 648 с.

⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. — К., 2008. — Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Упорядники: Л.З. Гісцова (старший упорядник), Л.Я. Демченко, Т.Л. Кузик, Л.М. Муравцева. — 528 с.

⁵ Махнова Г.П. Чисельність і склад українського населення Росії в 60-х рр. XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1965. — № 2. — С. 111–112.

⁶ Романович-Славатинский А.В. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. — СПб., 1870. — С. 115–152; Фаизова В.И. «Манифест о вольности» и служба дворянства в XVIII столетии. — М., 1999. — 222 с.

⁷ Козлова А.А. Отношение элиты российского дворянства к государственной службе в период правления Екатерины II: дис. ... канд. ист. наук. — М., 2007. — 201 с.

⁸ Докладніше див.: Потапенко С.П. Обліково-статистичні джерела з історії козацької старшини Слобідської України (1757–1764 рр.): дис. ... канд. іст. наук. — К., 2009. — С. 135–186.

⁹ ЦДАК України, ф. 1710, оп. 2, спр. 299, 477, 603, 728, 930, 1561, 1849.

¹⁰ Там само, ф. 1807, оп. 1, спр. 1148, арк. 18 зв.–19, 33 зв.–35 зв.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1830. — Т. 17. — С. 135, 187; Посохова Л.Ю. Харківський колегіум (XVIII — перша половина XIX ст.). — Х., 1999. — С. 97.

¹² Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, ф. 588, оп. 1, спр. 113, арк. 1.

¹³ ЦДАК України, ф. 1807, оп. 1, спр. 1148, арк. 1–2.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Надіслано при рапорті бирючанського комісара Федора Колтунова на ім'я острогозького воєводи Михайла Крюкова від 29 листопада 1770 р. (Там само, арк. 18).

¹⁶ Особистий підпис.

¹⁷ Відомість супроводжувалася рапортом острогозького воєводи Михайла Крюкова від 25 грудня 1770 р. (Там само, арк. 33).

¹⁸ Так у тексті.

**СТУПНИЦЬКІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ
ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ XIV–XVIII ст.
(ПОХОДЖЕННЯ, ГЕНЕАЛОГІЯ, ДЕМОГРАФІЧНИЙ
І СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК)**

Ступницькі герба Сас із Ступниці — рід із Перемишльської землі, який належав до православного (з 1690-х рр. — греко-католицького) шляхетського угруповання серед місцевого нобілітету. Вивчення його історії дозволяє висвітлити не тільки суто генеалогічні питання, а й ширше проілюструвати демографічні та соціальні аспекти життя та діяльності руської шляхти, котра вирізнялася не лише конфесійними ознаками, а й становила певну соціальну групу з виразними рисами окремішності в шляхетському середовищі.

Походження. Засновник роду — волоський воєвода Джурдж — 1377 р. отримав від Владислава Опольського привілей на с. Ступницю й с. Новошичі за військову службу зі списом та двома лучниками¹. Його ім'я недвозначно вказує на немісцеве походження. Джурдж був одним із переселенців-волохів, котрі мігрували з Галичини, починаючи з середини XIV ст. Волоська колонізація XIV ст. включала в себе не поодиноких осіб, а доволі численні групи, у межах яких існувала власна соціальна диференціація. На новоосаджених територіях вона, імовірно, продовжувала зберігатися інституційно закріпленою в нових соціальних реаліях, тобто особи або окремі родини, які належали до верхівки мігрантів, поповнювали склад місцевого зем'янства-шляхти. Натомість рядові волохи вливалися до непривілейованих станів. Таким чином, засновники шляхетських родів волоського походження належали до привілейованих прошарків волоського суспільства. Джурдж, котрий входив до оточення князя Владислава Опольського, володаря Галичини, очевидно, був політично значимою фігурою та стояв біля витоків Молдавського та Волоського князівств. Лише поразка в боротьбі за владу в зазначених державних утвореннях змусила його до міграції на терени Перемишльщини².

Волоське коріння Ступницьких не було чимось винятковим серед перемишльських шляхетських родів. Таке ж походження мали Риботицькі-Буховські-Берестянські-Губицькі³, Унятицькі⁴, Криницькі⁵, Яворські-Турецькі-Ільницькі⁶, Скольські⁷ та ін. Будучи прибічниками східного обряду, вони швидко асимілювалися серед місцевого автохтонного населення, поповнюючи, у першу чергу, православну шляхетську групу.

Генеалогія. Родовід Ступницьких простежується від першої згадки в надавчих актах кінця XIV — початку XV ст. Подібна ситуація невластива для більшості руських шляхетських родів Перемишльської землі, генеалогія яких відслідковується тільки з кінця XV — початку XVI ст. Зазвичай у розпорядженні дослідника є лише надавчий акт на земельну нерухомість для ймовірного протопласта роду, підкріплений пізнішими, починаючи з 1430-х рр., поодинокими згадками в перемишльських актах (Уруські, Ортинські, Унятицькі, Копистинські та ін.), або надавчий акт і повна відсутність упродовж кількох десятиліть будь-яких відомостей у перемишльських гродських та земських книгах до 1480–90-х рр. (Созанські, Монастирські, Винницькі, Радилівські, Блажівські, Гординські, Городиські, Корчинські та ін.), або несистематичні фрагментарні згадки з указаних актів про 2–3 особи невідомого походження та ступеня родинної спорідненості (Баранецькі, Кульчицькі, Літинські, Пацлавські, Рогозинські, Заблоцькі, Замойські, Білинські та ін.). До тих, хто може вивести свій безперервний родовід хоча б з 1430-х рр., як і Ступницькі, належать заледве 5–6 родів (Тустанівські, Криницькі, Ритаровські, Корчинські, Хлопецькі, до певної міри Попелі)⁸.

Історія перших чотирьох поколінь Ступницьких докладно викладена в роботах Л. Виростека та С. Пашина, тому немає потреби зупинятися на детальній характеристиці орієнтовних років життя, майнових та судових справах кожного з вищевказаних представників роду. Після Джурджа рід продовжили його сини — Іван і Климашко та внуки — Проць Анфал, Сенько, Андрій, Яцько й Настка — усі діти Івана. Наприкінці XV — початку XVI ст. з наступного покоління маємо відомості про двох дочок Андрія, семеро дітей Проця Анфала та єдиного сина Яцька, котрий осів у Новошичах⁹. Інформація з перемишльських актів після 1505 р. дозволяє ретроспективно уточнити й деталізувати версію родоводу Ступницьких, реконструйованого обома дослідниками. Зокрема, Прокіп Анфал, Сенько, Андрій, Яцько та Настка мали ще одну сестру — Марію, дружину Андрія Урозького¹⁰. У Сенька була не одна, а дві дочки — Марія, дружина Яцька Комарницького, і Стахна¹¹. Обидві 1531 р. згадуються як покійні¹². Прокіп Анфал залишив 10 дітей — сім синів та три дочки, а Андрій, — окрім відомих С. Пашину і Л. Виростеку двох заміжніх дочок, — ще двох синів і дочку.

На початку XVI ст. найстаршим у родині після смерті Прокопа Анфала (між 1510–1511 рр.) залишався Андрій. Проживши довге життя, він помер наприкінці 1530-х рр. Усі п'ятеро його дітей були, імовірно, від першого шлюбу з Настасією Заблоцькою: на це вказує хоча б те, що вони мали земельну власність у Заболоті, напевно, спадок по матері. З Настасією Сроковською Андрій одружився вже в похилому віці (1520 р.), про дітей від цього шлюбу відомостей немає¹³.

Троє дочок уже в першому десятилітті XVI ст. досягнули повноліття та були заміжніми: Вахна побралася з Романом Яворським (1504), Настасія — з Климом Літинським (1504), Марухна — з Грицем Ільницьким (1523). Два сини — Сенько та Ігнат — у перемишльських актах з'являються відповідно у 1519 й 1523 рр. Обидва померли десь у середині 1540-х рр., започаткувавши кожен окреме родове відгалуження¹⁴.

Ступницькі Сеньковичі-Федьковичі. Нащадки Сенька відомі як Сеньковичі або Сехновичі. Зокрема, це були дочка Вахна, дружина Михайла Гостиславського (1544), та троє синів — Юрко, Климо й Федько. З них перші двоє померли в молодому віці, імовірно, неодруженими. Таким чином, єдиним спадкоємцем Сенькової частки в родовому гнізді Ступницьких став Федько¹⁵.

Федько, уперше згаданий 1553 р. у справі розмежування Ступниці й сусіднього Городища, наступні три десятиліття майже щороку з'являється на сторінках перемишльських актів у різних майнових і судових справах. Помер він між 1586 і 1588 рр. Про його дружину відомо тільки те, що звали її Анна, вона пережила чоловіка й 1600 р. виступила в суперечці між своїми синами за розподіл батьківського маєтку. Мабуть, з нею у Федька було четверо дочок і п'ятеро синів¹⁶.

Дочки побралися відповідно так: Катерина — з Лехном Кальнофойським (1579), Тахна — зі Стефаном Дубравським (1575), Марта — з Андрієм Созанським (1582), Марухна — зі Стецьком Городиським Кохановичем (1602)¹⁷. Щодо синів, то Іван помер у молодому віці й після 1581 р. не згадується, а решта — Грицько (1588–1603), Васько (1593–1605), Павло (1594–1617) і Петро (1594–1626) Сехновичі (Сеньковичі) або Федьковичі — провадять самостійно свої справи з кінця 1580-х рр. З них на середину 1620-х рр. живим залишився лише Петро. Однак його доля склалася нещасливо. Між 1626 і 1630 рр. він разом із сім'єю потрапив до татарського полону¹⁸.

У другій чверті XVII ст. Сеньковичі (Сехновичі)-Федьковичі були представлені двома Іванами. Один із них доводився внуком Федькові Сеньковичу по сину Ваську, згадується в 1615–1653 рр. і мав незвичне прізвище — Сатурнус¹⁹. Інший — правнук того ж Федька Сеньковича, внук Грицька та син Яцька. Цей Іван був сучасником Івана Сатурна, незважаючи на те, що представляв наступне покоління роду. У документах він згадується з 1612–1639 рр. під прізвищем Яцькович (від імені батька)²⁰. Окрім них, ще була Катерина, сестра останнього, дружина Федька Городиського Трисиляка (1635). Інша сестра Івана Яцьковича, Анна, померла молодою, мабуть, невдовзі після 1619 р.²¹ Обидва Івани започаткували два окремі відгалуження Ступницьких, відомі в другій половині XVII–XVIII ст. — Яцьковичів і Сатурників.

Ступницькі Ігнатовичі. Нащадки Сенькового брата Ігната звалися, відповідно, Ігнатовичі. Від шлюбу з Марушею Братковською Ігнат мав четверо синів та дві дочки. Милухна спочатку стала дружиною котрогось із Яворських (1556), а потім — Андрія Пацлавського; Фенна побралася з Максимом Терлецьким (1556)²². З-поміж синів двоє померло в молодому віці: Андрій, неодруженим, та Павло, котрий хоча й мав за дружину Марту Густанівську, однак дітей не залишив. Ще один син — Яцько Ігнатович — загинув 1569 р. від рук підданого Федька Ступницького Павловича. Про його сім'ю немає відомостей²³. Таким чином, рід продовжили діти Яроша Ігнатовича. Попри те, що останній так само загинув молодим 1565 р. у сутичці з Іванком Новошицьким, у шлюбі з Анною Криницькою він мав двох синів і дочку²⁴.

Отже, швидка й несподівана почергова смерть синів Ігната спричинила перехід його спадку до рук наступного покоління вже в середині 1560-х рр. Ярошовичі, як їх називали, були представлені Іваном, котрий після 1570 р. не згадується, і Пашком, або Павлом, — після 1570 р. єдиним дорослим представником Ігнатовичів-Ярошовичів по чоловічій лінії до 1598 р.²⁵ Обидва брати мали ще сестру Настасію, яка була дружиною Леся Ступницького Клішовича (1575), а згодом вийшла заміж за Андрія Гординського Стасьовича до сусіднього села Гордині (1610)²⁶. Пашко одружився з Гасею Монастирською (1579) і мав численну сім'ю — дев'ятеро дітей. Усі вони — Андрій, Яцько, Іван, Лесь, Марухна, Олюхна, Марухна, Настасія, Фенна — присутні серед решти власників Ступниці у справі розмежування свого родового гнізда із сусіднім с. Городище в 1600–1603 рр.²⁷ Подальша їхня доля (за винятком Івана) невідома. Іван несподівано 1617 р. виступає власником Братковичів у Стрийському повіті. Скоріше за все його нащадками були Андрій із сином Стефаном і внуками Іваном та Юрком, власниками частки в с. Братковичі в другій половині XVII ст. Під час одного з останніх татарських нападів на Перемишльську землю в 1690-х рр. Стефан із синами потрапив до ясиру²⁸.

Повернімося до Прокопа Анфала та його наступників. З його сімох синів, котрі жили в перші десятиліття XVI ст., не всі залишили дітей. Точніше, четверо з них мали прямих спадкоємців (Юрій-Петро, Васько, Павло й Мисько), решта — Іванко (1498–1515 рр.), Олехно (1513–1538 рр.) та Марко (1498 р.) — померли бездітними²⁹.

Ступницькі Павловичі. Павло, як і батько Прокіп Анфал, мав сім'ю з 10 дітей. Шестеро дочок досягнули дорослого віку та побралися: Марта — з Андрієм Височанським (Матківським) (1557), Федя — з Андрієм Турянським (1544), Палагна — з Яцьком Ступницьким (1555), згодом — з Тимком Попелем Колодрубом (1568), Марухна — з Грицьком Комар-

ницьким Гузелем (до 1552), а вдруге — зі Стецем Комарницьким Дудичем (1571), Анна — з Гошовським (1571), пізніше — з Уруським (1571)³⁰. Про Олюхну, наймолодшу дочку Павла, збереглася одна-єдина згадка у справі, датованій 1544 р., з приводу повернення Павловим дітям боргу в розмірі 10 злотих, випозичених свого часу підданому Єлизавети Любенецької з Угерців³¹. Імовірно, вона померла в молодому віці незаміжною. Так само вкрай скупа інформація про їхнього брата Павла. Він також згадується в цій справі. Через 13 років Павло разом із братами квітнував сестру Марту зі зречення від батьківських і материнських маєтків³². Після вказаної дати його ім'я зникає зі сторінок перемишльських актів. Окрім нього, Прокіп Анфал ще мав синів Андрія (1544–1546), Федька (Федину, 1544–1570) та Грицька (1540–1560), котрих звали Павловичами. Хоча всі троє були одруженими, однак дітей залишив тільки Андрій, попри те, що помер у молодому віці десь перед 1552 р.³³ Після смерті Грицька, що сталася між 1560–1565 рр., та Федька — між 1570–1571 рр., земельний спадок Павловичів перейшов до рук Андрієвих трьох дочок і єдиного сина Павлика, на прізвисько Герцик. З його смертю наприкінці 1580-х рр. відгалуження Ступницьких Павловичів припинило своє існування. Згадані дочки вийшли заміж за шляхтичів із сусіднього Дрогобицького повіту: Настасія — за Олеся Бориславського (1573), а після розлучення — за Івана Гошовського (1591), Гася — за Івана Попеля Кальчевича (1591), Марухна — за Івана Попеля Гунчака (1591)³⁴.

Ступницькі Миськовичі. Ще один син Прокопа Анфала разом зі своїми нащадками утворив окреме відгалуження роду Ступницьких, котре на початок XVII ст. виявилось найчисленнішим. Ідеться про Миська. На час його смерті, що припадає приблизно на 1544 р., його сім'я складалася з п'яти дорослих синів та трьох заміжніх дочок. Невідомо, чи всі вони народилися в шлюбі Миська із Зошною Ортинською, чи ні. Дочки вийшли заміж: Федька — за Андрія Попеля Колодруба (1544), Полагна — за Луку Добрянського (1545), Настасія — за Миська Ільницького Рибку. Після сплати їм посагу та зречення від батьківських і материнських маєтків у родинних справах Ступницьких Миськовичів вони більше не згадуються, за винятком Настасії. Після її смерті Ільницькі Рибчичі позивали своїх дядьків та двоюрідних братів Ступницьких Миськовичів із приводу виділення їм материнського спадку³⁵.

З п'яти синів Миська двоє — Станіслав і Дашко — померли молодими наприкінці 1540-х — на початку 1550-х рр., не залишивши нащадків. На середину 1570-х рр. помер також Павло, і до кінця 1580-х рр. з їхнього покоління живими залишалися Яцько й Федько³⁶.

Яцько Миськович (1541–1583), званий Козан, найстарший із братів, одружився з Олюшною Братківською (1541), яка народила йому двох

синів — Івана й Федора та дочку Настасію³⁷. Такий шлюб зумовив набуття Ступницькими власності в Нижньому Нанові. Згодом на середину XVII ст. цей родинний осідок Братківських у Стрийському повіті стає єдиним місцем мешкання нащадків Яцька.

Іван Яцькович, відомий ще як Козанович або Жолобко, з Фенною Тустанівською мав синів Адама, Василя й Іванка. Усі троє вперше з'являються в перемишльських актах 1597 р., мабуть, невдовзі по смерті батька в межовій суперечці між власниками Ступниці й Городища³⁸. Наступні два десятиліття вони регулярно звертаються до перемишльського гроду та земського суду для налагодження майнових та судових справ. Після 1620–1623 рр. відомості про двох із них — Адама й Іванка — зникають. Не виключено, що братів спіткала доля їхньої сестри Фенни-Марти, про яку напевно відомо, що вона була забрана в ясир під час одного з татарських нападів, які щороку здійснювалися на територію Перемишльщини в 1620-х рр. На початок 1630-х рр. із усієї сім'ї залишився лише Васько. З його смертю гілка Ступницьких Козановичі згасла³⁹.

Федір Яцькович також мав синів — Адама й Василя. А окрім них, ще трьох дочок — Настасію, дружину Васька Височанського Зеленковича (1600), Марію, у заміжжі Коблянську (1602), і Анну, у заміжжі Бориславську (1608). Вони мали прізвисько Федоровичі. Васько Федорович помер між 1617–1620 рр., залишивши вдовою дружину Настасію Бережанську (1609) та дітей — Самійла й Анну. Натомість Адам Федорович значно пережив брата та помер у глибокій старості десь невдовзі після 1665 р. Саме його нащадкам судилося продовжити рід Ступницьких, осілих у Нижньому Нанові⁴⁰.

Другий син Миська Ступницького Федько, або інакше Федина (1544–1592), від невідомої дружини мав двох синів та дочку. Останню звали Настасія. Спочатку її чоловіком став Ігнат Сілецький, а через кілька років, овдовівши, вона вийшла заміж за Іллю Новоселецького (1591). Старший із синів — Іван — звався Корбель, не набагато пережив батька й помер між 1597–1598 рр. У шлюбі з Настасією Ільницькою Рибчич він мав єдиного сина Петра, котрий звався відповідно Корбльович, або Корблик. Востаннє документи повідомляють про нього 1642 р. Невідомо, чи мав він дітей, хоча й був одружений (дружина — Дорота Тустанівська, 1606). Молодший — Лесь, одружений з Любкою Городиською, по своїй смерті, що сталася невдовзі після 1606 р., залишив двох дочок — Кахну, у заміжжі Блажівську, і Палагну, у заміжжі Гординську. Синів у нього не було⁴¹.

Насамкінець, третій син Миська, згаданий Павло (1544–1566), мав кількох синів та дві дочки. Фенна тричі ставала дружиною представників

роду Винницьких, натомість Тахна ще 1615 р. залишалася незаміжньою⁴². Усі три брати — Іван, Лесько й Петро — звалися Павловичами, або Кліщовичами, окрім того, кожен із них мав ще по одному прізвиську.

Старший Іван (1568–1594), відомий ще як Мешко (Мишко), помер у середині 1590-х рр., залишивши вдовою дружину Марухну Попель Колодруб та чотирьох синів і дочку. З них Іван і Васько померли десь перед 1615 р. бездітними, а Яцько — невдовзі між 1615 і 1617 рр. З цього часу Мешковичі (Мишковичі) представлені єдиним живим із-поміж братів Тимком, котрий згадується до початку 1640-х рр., та його племінником — Федьком Яцьковичем, котрий на 1617 р. ще не досяг повноліття. Їхня сестра Марухна вийшла заміж за Федька Білинського Шафрана (1607), однак через кілька років подружнього життя померла (перед 1612 р.)⁴³.

Середущий Лесько (1568–1598), окрім прізвиськ Павлович та Кліщович, послуговувався ще третім — Гешта. Його дружиною була Настасія Ступницька (1575). З межової суперечки власників Ступниці й Городища, що датується 1600–1603 рр., відомо про трьох синів Леська — Петра, Івана й Сенька. Однак після 1603 р. документи про них не повідомляють, і подальша доля сім'ї Леська невідома⁴⁴.

Наймолодший Петро (1568–1615) Кліщович або Павлович, відомий ще як Діда. Він пережив братів і помер десь після 1615 р. Його дружиною стала Фенна Уруська Корбльович. Імовірно, з нею він мав сина Васька, котрий звався Дідко, і дочку Анну, видану заміж за Василя Кульчицького Михайловича (?). 1637 р. згадується якийсь Федько Дідкович, імовірно, внук Петра, чи то від Васька, чи від якогось іншого невідомого на ім'я сина⁴⁵.

На середину XVII ст. рід остаточно розпався на кілька відгалужень.

Ступницькі з Нижнього Нанова. З нащадків Яцька Миськовича, які осіли в Нижньому Нанові, рід продовжили діти Адама Федоровича. Його дружина — Марія Сулятицька, — імовірно, на цей час уже померла, і Адам залишився вдівцем. У шлюбі з нею він мав кількох дітей. Зокрема, із судової справи 1665 р. між Адамом та його зятем Андрієм Яворським Сивачиком, чоловіком покійної на той час Катерини Ступницької, дізнаємося про те, що, окрім Катерини, була ще Анна, віддана за Федора Рожнятівського, та Марія, віддана за якогось Вислобоцького, а згодом — за Андрія Сваричівського. Четверта дочка Адама — відсутня у вказаній справі Фенна — задовго до цього (ще 1649 р.) побралася з Федором Попелем. Можливо, вона, як і Катерина, була на 1665 р. покійною⁴⁶. Окрім дочок, у сім'ї був син Григорій. Уперше він згадується 1651 р., востаннє — 1665 р. Його дружиною стала Катерина Копистинська, котра пережила чоловіка й, зокрема, 1673 р. разом із трьома синами отримала від свого брата Олександра Копистинського 400 злотих⁴⁷. Про Григо-

рових синів, як і про їхнього батька, збереглося небагато відомостей. Усі троє — Базилій (1673–1703), Стефан (1673–1710) і Андрій (1673–1710) — з'являються вперше 1673 р. Старший Базилій певний час відбував військову службу в одній із панцирних хоругв (1698) та помер між 1700 і 1706 рр. бездітним. Інші двоє ще 1710 р. залишалися живими⁴⁸.

У другому десятилітті XVIII ст. єдиним спадкоємцем усіх трьох братів став Базилій, син Андрія від дружини Марії Добрівлянської. 1782 р. троє його синів — Якоб, Тома й Михайло — підтвердили своє шляхетство у львівському земському суді⁴⁹.

Ступницькі Мишковичі з 1660-х рр. представлені однією особою — Олександром Мишковичем. Його зв'язок зі своїми попередниками залишається до кінця не з'ясованим. Нащадки Олександра, довівши своє шляхетство 1782 р. у львівському земському суді, стверджували, що він був сином Тимка Мишковича⁵⁰.

На час появи перших згадок про нього в перемишльських актах (з 1669 р.) Олександр уже був повнолітнім та належав до землевласників с. Городища. Яким чином він чи його попередники залишили родинне гніздо та опинилися в сусідньому селі — з'ясувати не вдається. Його дружиною була Єлена / Галя / Олександра з Городиських (1684). У цьому шлюбі народилися Іван та Анна. Олександр помер між 1701–1705 рр., і після шлюбу Анни з Теодором Кролицьким з Ясениці Зварницької та зречення прав на батьківські маєтки єдиним його спадкоємцем став син Іван⁵¹.

Іван побрався з Анною Нанівською з с. Угерців (1711) та продовжував залишатися землевласником частки в Городищі. Він прожив довге життя: якщо перша згадка про нього датується 1689 р., то остання — 1744 р. Подружжя мало п'ятьох синів та дочку. У перемишльських актах діти з'являються в 1740-х рр. З них Яцентій та Дмитро в 1750-х рр. уже одружилися, натомість Данило, Григорій та Михайло не мали власних сімей. 1754 р. їхня сестра Анастасія вийшла заміж за Івана Сілецького Скребетича до сусіднього с. Сілець⁵².

У 1780-х рр. Мишковичі представлені наступним поколінням, тобто внуками згаданого Івана. Зокрема, 1782 р. Дмитро, Олександр та Станіслав, сини Григорія й Анни Криницької, підтвердили своє шляхетство у львівському земському суді⁵³.

Ступницькі Яцьковичі. Іван Яцькович, званий Калдун (1612–1639), з родини Ступницьких Сеньковичів-Федьковичів, з дружиною Анною Комарницькою мав синів Федора й Павла. Перший згадується одного разу, коли 1647 р. разом із братом та вітчимом квітнував Теодора й Миколу Турянських Бучичів за повернення 400 злотих⁵⁴. Пізніших відомостей про нього немає. Другий, Павло, так само вперше згаданий 1647 р. з приводу

вказаного квітання братів Турянських, наступні два десятиліття до середини 1660-х рр. ще кілька разів з'являється в документах. З них дізнаємося про те, що він мав дружину — Катерину Блажівську Мигович — та мешкав у Блажові поряд зі Ступницею. Починаючи з нього, це відгалуження Ступницьких так само залишило родинне гніздо, опинившись серед землевласників Блажова й Блажівської Волі⁵⁵.

Від згаданої Катерини Блажівської в Павла було шестеро дітей. Дочки Анна, Марія й Софія побралися з вихідцями з місцевої руської шляхти: Анна — з Андрієм Кульчицьким Волчком (1682), Марія — зі Стефаном Блажівським Сосичем Простаком (1677), Софія — зі Стефаном Татомиром на прізвисько Крайник (1687). Остання загинула на початку травня 1698 р. у сутичці Татомирів із Погрошевськими, між якими впродовж кількох десятиліть тривав перманентний конфлікт за вїтівство в с. Підбужі Самбірської економії. Троє Павлових синів — Олександр, Петро, Станіслав — на 1678 р. уже були повнолітніми.

Олександр, Петро й Станіслав мали по кілька дітей. Однак нащадки перших двох або померли молодими, або мігрували за межі Перемишльщини. Після 1710 р. немає відомостей ні про Миколу й Тому Петровичів, ні про Бенедикта, Теодора й Петронелу Олександровичів. З 1741 р. зникає Антон Олександрович, котрий перед тим позбувся батьківського спадку в Блажові й Блажівській Волі. Як наслідок, з 1720-х рр. Костянтин, син Станіслава, стає поступово єдиним спадкоємцем та власником земельних паїв своїх двоюрідних братів, а також рідного брата Казимира, котрий помер бездітним перед 1744 р. Костянтин добре відомий завдяки своїм майновим операціям, спрямованим на розширення маєтку в Блажові та сусідній Бережниці. Практично щороку впродовж 1720–1740-х рр. перемишльські акти інформують про його чергове земельне придбання. Одружений він був з Теодозією Гумницькою, із католицької родини. Від неї Костянтин мав синів Миколу, Казимира й Станіслава та дочок Марію, Терезу та Єлену⁵⁶.

Ступницькі Сатурники. Іван Сатурн у шлюбі з Анастасією Раділовською мав сина Стефана та, імовірно, дочку Настю. Остання побралася зі священником Федором, їхні нащадки до 1720-х рр. посідали попівство у Ступниці при церкві св. Юрія (див. Ступницькі поповичі).

Стефан Сатурник — єдиний зі Ступницьких, хто продовжував залишатися в родовому гнізді в другій половині XVII ст. Його дружиною стала Фенна, дочка Івана Блажівського Сошича. З нею Стефан мав четверо синів — Андрія, Базилія, Гаврила, Григорія й дочку Марію, котра до 1690 р. вийшла заміж за Петра Рудницького Вандуру з Винників⁵⁷.

Андрій вперше з'являється 1684 р. та впродовж кінця XVII — початку XVIII ст. неодноразово виступав у перемишльських актах учасником

майнових конфліктів між власниками Ступниці та сусідніх сіл. Помер він невдовзі після 1710 р. У шлюбі з Софією Монастирською Валагин Андрій мав синів Івана й Теодора та дочок Магдалину й Марію. Хлопці, маючи фізичні вади (глухонімі від народження), перебували під опікою сестер. Після їхньої смерті в середині 1740-х рр., а також смерті Марії, дружини Петра Кульчицького Гута (1741), єдиною спадкоємицею Андрія стала Магдалина та її нащадки від шлюбу з Георгієм Волошиновським⁵⁸.

Гаврило відомий з 1687 р. Він пережив усіх братів та помер наприкінці 1720-х рр. У зрілому віці став священиком (дяком?) при церкві св. Юрія у Ступниці. Дружиною Гаврила була Фенна, дочка Северина Монастирського Ватушака з сусіднього Городища. Відомо, що подружжя мало трьох синів — Михайла, Петра та Івана. Вони успадкували від батька землевласність у Ступниці й Блажові, а від матері — якісь частки в Городищі. Двоє старших мали сім'ї: Михайло одружився з Настею Підгородецькою, а Петро — із Софією Татомир із Підбужа. Обидва мали по одній дочці, котрі успадкували маєтність батьків⁵⁹.

Базилій та Григорій, сини Стефана Сатурника, згадуються поряд із Андрієм та Гаврилом кілька разів наприкінці XVII ст. Напевно, вони померли бездітними або мігрували за межі Перемишльщини в неспокійні роки першого десятиліття XVIII ст.

Ступницькі поповичі. Виводяться від Васька (Федька?), священика, намісника в місті Добромилі (1637–1650). Одружившись з дочкою Івана Ступницького Сатурника, він осів у Ступниці. Його єдиний син Михайло більше трьох десятків років був священиком при церкві св. Юрія у Ступниці. У тогочасних документах він іменується також Добромильським. У шлюбі з Тетяною Яворською Масикович Михайло мав синів Петра, Яцентія, Гаврила, Григорія й Георгія та трьох дочок. Петро відбував службу товаришем однієї з панцирних хоругв і загинув восени 1718 р. за нез'ясованих обставин⁶⁰. Його дружиною була Барбара Каменська, імовірно, католичка. Інші сини Михайла чимось особливим не вирізнялися. Вони в 1710–1740-х рр. неодноразово виступають у перемишльських актах як власники земельних паїв у Ступниці⁶¹. На середину XVII ст. єдиним представником цієї сім'ї, котрий продовжував мешкати у Ступниці, був Дмитро (1743–1752), син Яцька. Решта мігрувала до Галицької землі та на Поділля⁶².

Нащадки священика Васька йменувалися Ступницькими Васькевичами, попри те, що не належали по чоловічій лінії до Ступницьких.

Ступницькі нез'ясованого походження. Упродовж XVII–XVIII ст. у перемишльських актах час від часу згадують Ступницьких, котрих не вдається ідентифікувати та включити до родового дерева. Це:

Іван, священик чи то дяк, одружений із Настею Яворською, згаданий один-єдиний раз 1636 р.⁶³;

Георгій, чоловік Олександри Білинської Мелькович (1740)⁶⁴;

Матвій, власник чи посесор у Середниці Перемишльського староства (1755–1756), одружений із Людовікою Новоселецькою Чечель⁶⁵;

Ян, лісничий Перемишльського староства (1709–1717)⁶⁶;

Стефан, орендар половини с. Східниці коло Дрогобича, власності брацлавського підчашника Миколи Копистинського (1723)⁶⁷;

Петро та Ян — сини покійного Яна Ступницького, котрі разом зі своєю матір'ю Геленою Нанівською позивалися зі шляхтою с. Розсохів (1740–1749)⁶⁸;

Гелена, дочка якогось Андрія та Софії Сопотницької, котра 1757 р. відступила свою земельну частку в Ступниці Стефану Попелю Ластовчаку⁶⁹.

Генеалогія Ступницьких демонструє кілька характерних особливостей, які загалом трапляються й серед решти руських родів Перемишльської землі XVI–XVIII ст.

По-перше, це виокремлення від Ступницьких-Новошицьких. Останні виводяться від двох синів Прокопа Анфала — Юрія-Петра та Васька. Отримавши частку в Новошичах, вони впродовж життя збільшували її за рахунок братівських паїв та поступово позбувалися свого спадку в Ступниці. Саме в 1510–1530-х рр. завершилося остаточне розмежування земельності, яка перебувала в руках Ступницьких. Новошичі випадають зі сфери їхніх майнових інтересів. Це й призвело до формування роду Новошицьких⁷⁰. Виокремлення гілок із подальшим утворенням окремого роду шляхом розмежування колись єдиного родового маєтку не було чимось унікальним і властивим лише для Ступницьких-Новошицьких. Аналогічні процеси спостерігаються впродовж XV — початку XVI ст. серед кільканадцяти перемишльських родів, котрі розпалися на кілька відгалужень. Зокрема, це — Любенецькі (Любенецькі й Заплатинські), Риботицькі (Риботицькі, Буховські, Бжестянські, Губицькі), Турецькі (Турецькі, Яворські, Ільницькі), Тустанівські (Тустанівські, Бориславські, Клодницькі), Братківські (Братківські й Дубровлянські), Височанські (Височанські й Матківські)⁷¹.

По-друге, не всі носії прізвища Ступницький є прямими нащадками по чоловічій лінії волоського воеводи Джурджа, що засвідчує походження Ступницьких поповичів. Це зумовлено різними обставинами, зокрема міжстановими шлюбами, доволі поширеними серед перемишльської православної шляхти в XVI — першій половині XVII ст. Таким чином вихідці з непривілейованих соціальних груп потрапляли до гнізда котрогось зі шляхетських родів, набували земську власність. І якщо їхнє співіснування з місцевою шляхтою не супроводжувалося якимось значними конфліктами, їм та їхнім нащадкам вдавалося відносно легко розчинитися серед шляхти. У подібний спосіб ошляхетнилися не тільки Ступницькі

поповичі, але й Комарницькі Татариновичі, Кульчицькі поповичі, Сілецькі Махньовичі, Яворські Мриглодовичі, Яворські Цибовичі, Созанські Люті, Топільницькі, Бережницькі⁷² та ін.

По-третє, реконструкція генеалогії Ступницьких є неповною й до кінця не завершеною. На жаль, наявність осіб, котрих не вдається приєднати до основного родовідного дерева, — характерна риса всіх без винятку руських родів Перемишльської землі. Повнота реконструкції в кожному окремому випадку різна. Десять поза межами родоводу опиняються кілька осіб, як це спостерігаємо у Ступницьких, у той час як основний генеалогічний матеріал вдається вкласти в більш-менш цілісну родовідну схему (Бандрівські, Баранецькі, Ортинські, Шептицькі, Городиські, Гординські, Копистинські, Кречківські, Монастирські, Татомири та ін.). Зазвичай, це відносно невеликі роди, представлені однією-двома сотнями осіб, об'єднаних у 6–8 поколінь. Десять не вдається реконструювати цілі відгалуження (Ільницькі Телеп'яновичі, Ільницькі Занковичі, Ільницькі Колгановичі, Созанські Гуйтиновичі із Сільця й Маткова, Винницькі Клізовичі, Сілецькі Дзюрджі й т.д.) через значне розростання, занепад і зубожіння їхніх представників, і доводиться мати справу з суцвіттям сімей, родин із двох-трьох поколінь, окремими особами, яких неможливо об'єднати. До цієї категорії належать також окремі роди Стрийського повіту, як-то Крушельницькі, Підгородецькі, Корчинські, Братківські, Любенецькі, Криницькі, які послуговувалися городським і земськими судами в м. Жидачеві, розміщеному значно ближче до Стрия, аніж Перемишль. Оскільки жидачівські городські акти згоріли за часів Хмельниччини, а земські акти цілковито знищені, для реконструкції генеалогії втрачено джерела⁷³.

Демографічний розвиток. Родовід Ступницьких, завдяки можливості простежити його з кінця XIV ст., слугує чудовим взірцем для відтворення моделі демографічного розвитку руської шляхти Премашльщини протягом усього XVIII ст.

Перші чотири покоління Ступницьких, які жили в XV ст., нараховували одну-дві сім'ї, і лише останнє, четверте, включало четверо синів Грицька. Ці та аналогічні кількісні показники по інших родах (на жаль, у більшості випадків відомі тільки з 1480-х рр.) спростовують хибне уявлення про багатолюдність православної шляхти від початків. Це переконання, доволі поширене серед науковців з кінця XIX ст., призводило до помилкових уявлень, гіпотез та трактувань генези цієї соціоконфесійної групи. Вважалося, що вона походить від князівських дружинників, чи то пак слуг, осаджених цілими селами в князівському домені; що між велелюдністю галицького боярства, яке обраховувалося сотнями, та підгірською шляхтою, чисельність якої так само в XVI–XVIII ст. сягала сотень і

сотень осіб, існує безпосередній зв'язок⁷⁴. На сьогодні слідом за С. Пашиним можемо констатувати — руські перемишльські шляхетські роди до кінця XV ст. в абсолютній більшості нараховували не більше одного десятка сімей і не відрізнялися в цьому аспекті від католицької шляхти⁷⁵.

Упродовж XVI ст. Ступницькі демонструють доволі високі темпи демографічного росту. У 1590-х рр. їх кількість сягнула трьох десятків дорослих чоловіків та двох десятків заміжніх жінок. Це цілком відповідає загальній тенденції: з 60 родів лишень серед Корналовських спостерігається спад, решта так само кількісно зростає. Подекуди абсолютні показники цього зростання вражають. Так, сотня Матківських, відомих за перемишльськими актами 1590–1605 рр., доводилася правнуками й праправнуками одній-єдиній особі — Думці Височанському. У цілому, понад 20 родів на межі XVI–XVII ст. об'єднували під одним прізвищем від трьох до восьми десятків осіб, а враховуючи те, що всі вони в 1490-х рр. нараховували не більше шести чоловіків, масштаби приросту так само сягають десятикратних показників, а подекуди й більше⁷⁶. З-поміж решти загалу Ступницькі вирізняються тим, що вони були одним із перших родів, котрий увійшов у нову фазу демографічного розвитку, яка тривала до початку 1620-х рр.

XVII ст. для перемишльської шляхти, як, зрештою, для інших соціальних верств, розпочалося, насправді, з 1620 р. із серії татарських нападів, що тривали майже щорічно до 1629 р., розпочавши, таким чином, період суспільних, господарських та інших негараздів, які не полишали Перемишльську землю до кінця 1710-х рр. Зрозуміло, вони торкнулися й демографічних аспектів. З 1620-х рр. родове дерево Ступницьких розвивається за цілком інакшою демографічною моделлю. Якщо в попередньому столітті воно зростало більш-менш рівномірно, формуючи з кожним поколінням нові гілки, то з 1620-х рр. більшість із них обриваються й лише чотири-п'ять продовжують рід. До 1720–1730-х рр. вони залишалися нечисленими, представленими в кожному поколінні двома-трьома сім'ями. На середину XVIII ст. маємо змогу спостерігати чергове демографічне зростання, яке, однак, не сягнуло показників кінця XVI — початку XVII ст. Ця тенденція була властива й для решти руських родів Перемишльщини XVII–XVIII ст., з тією лише різницею, що втрати 1620–1720-х рр. у кожному з них варіювалися, а відновлення людського потенціалу в останні десятиліття існування Речі Посполитої так само відбувалося з різним ступенем інтенсивності.

Географія розселення й землеволодіння. Родинний осідок Ступницьких, отриманий 1377 р. від Владислава Опольського, — Ступниця й Новошичі — розміщувався в Самбірському повіті Перемишльської землі в басейні ріки Бистриці, притоки Дністра. Як вище зазначалося, у 1510–

1530-х рр. сини Прокопа Анфала, яким, окрім Ступниці, припали Новошичі, шляхом сімейного перерозподілу відступили останні братам Петру-Юрку й Ваську — родоначальникам Новошицьких⁷⁷. Таким чином, до 1620-х рр. Ступниця залишалася основним місцем осідку для всіх нащадків волоського воєводи Джурджа. Пізніше, упродовж другої половини XVII — першої половини XVIII ст., вони витісняються зайшлими родами — Попелями, Матківськими, Монастирськими Ватуцаками, Городиськими Братками, Яворськими Балевидами, Кропивницькими Храплевидами та ін. З 1670-х рр. у Ступниці продовжували мешкати лишень Ступницькі Сатурники. Серед своїх односельчан — кількох десятків руських шляхетських родин — останні не вирізнялися ні кількістю, ні заможністю.

1430 р. Іван і Климко Ступницькі отримали від Владислава Ягайла с. Висоцьке разом із місцевим князівством. Через півстоліття Височанське князівство відійшло до Сенька Ступницького. Оскільки синів у нього не було, ця доволі віддалена від Ступниці земельна власність через його дочку Марухну на межі XV–XVI ст. опинилася в руках Височанських Янковичів⁷⁸.

Упродовж XVI ст. Ступницькі на короткий час набували власність у ближчих та більш віддалених осідках руської шляхти в Самбірському й Перемишльському повітах. Так, у першій чверті XVI ст. Андрій із синами розпоряджався якоюсь частиною с. Заболотців, коло Нижанковичів. Але 1528 р. його сини продали її Климку Літинському⁷⁹. У 1530-х рр. сини Прокопа Анфала — Павло й Олехно — згадуються як землевласники в Комарниках, Висоцькому й Жупаньому⁸⁰. Так само певний час вони утримували земельні паї в Прусах та Білинці Малій⁸¹. Усі ці земельні надбання виявилися тимчасовими та не призвели до укорінення Ступницьких у вказаних поселеннях.

Стала міграція з родинного гнізда розпочалася в 1570-х рр. Спочатку брати Іван, Петро, Лесько Кліщовичі набувають від Монастирських певну власність в Урожі, а з середини 1580-х рр. до них приєднуються брати Сеньковичі. Останні впродовж наступних двох десятиліть розширюють свої маєтності, скуповуючи земельні паї Урусських Ордічів, Татомирів та Монастирських. 1597 р. Васько, Петро й Павло Сеньковичі відступили уростьку маєтність старшому брату Грицьку. Достеменно відомо, що до кінця 1630-х рр. він та його син і внук мешкали в Урожі⁸². Після одруження Павла Яцьковича з Катериною Блажівською Мигович це відгалуження Ступницьких у 1670-х рр. переселилося до с. Блажова⁸³.

У 1590-х рр. інша гілка роду — Ступницькі Ярошовичі — мешкала в Братковичах, набувши 1593 р. земельну частку від Андрія Рудницького Іляшовича. Співвласниками Братковичів вони залишалися впродовж століття до кінця 1690-х рр.⁸⁴ Одночасно з Ярошовичами до Стрийського

повіту в Нанів Нижній, що поряд із Братковичами, перебралася сім'я Федора Яцьковича. Тут вони проживали до кінця існування Речі Посполитої⁸⁵.

Нарешті, десь на середину XVII ст., Олександр Мишкович, після одруження з однією з Городиських, осів у с. Городище, де його сини та внуки так само впродовж другої половини XVII–XVIII ст. згадуються серед городиської шляхти.

Усі згадані поселення, де мешкали різного часу Ступницькі, перебували на території, яка з початку XVI ст. становила ареал проживання руської шляхти Перемишльського повіту. Це землі Самбірського, Стрийського, Дрогобицького повітів, розміщені на південь від Дністра. У XVII–XVIII ст. вони йменувалися в тогочасних документах як «Задністрянська частина» Перемишльської землі. Ці поселення, за винятком Висоцького Нижнього, де Ступницькі утримували в XV ст. князівство, були земською власністю та становили родові осідки руської шляхти, суцільно заселені нею та поодинокими підданими, яких мали окремі більш заможні сім'ї.

Соціальна еволюція та мобільність. Упродовж XV–XVIII ст. соціальне становище Ступницьких зазнавало змін. Відбувалися вони в руслі перетворень, які були властиві, у цілому, для руської шляхти як певної суспільної групи.

Спершу Ступницькі перебували на верхніх щаблях місцевого шляхетського соціуму. У списках свідків із грамот самбірських старост кінця XIV — початку XV ст. Іван Джурджович нерідко розпочинав перелік, випереджаючи Гроховських і Воютицьких, не кажучи про менш заможні роди⁸⁶. Так само перші покоління Ступницьких активно залучаються до адміністративно-судової діяльності. Згаданий Іван Джурджович за підтримки Петра Одровонжа обійняв уряд воєводського судді у Львові; його син Грицько в 1461–1465 рр. виконував обов'язки самбірського замкового судді. Таким чином, Ступницькі до середини XV ст. якщо й не входили до найближчого оточення, то, принаймні, перебували в полі зору Владислава Опольського, Спитка з Мельштина та родини Одровонжів⁸⁷.

У 1430–1490-х рр. верхівка православної шляхти — кільканадцять родів гербової спільноти «Корчак» та Риботицькі зі своїми численними гілками — змінюють віровизнання та стають католиками. Суспільні позиції решти «панів грецької віри», як-то Радилівських, Яворських із Турецькими та Ільницькими, Скольських, Тустанівських, Братківських та інших, а також і Ступницьких, деградує та зводяться до рівня рядового шляхетства⁸⁸.

У XVI — на початку XVII ст. Ступницькі нічим не відрізняються від кількох десятків сусідніх православних шляхетських родів, суспільні горизонти яких обмежувалися господарськими турботами та налагод-

женням по можливості безконфліктних відносин зі співвласниками в родовому гнізді. Жодних земських урядів вони не посідають, активної громадської позиції на Вишенському сеймику не демонструють. Єдина згадка про них у сеймикових актах пов'язана з участю в з'їзді шляхти Руського воєводства, який зібрався 2 грудня 1587 р. біля Жешова. Серед кількох сотень учасників натрапляємо на Федора, Івана Яцьковичів, Федька Міськовича, Івана Павловича, Грицька й Павла Ступницьких⁸⁹.

Після Берестейської унії, яка спричинила столітнє протистояння між православними й уніатами в Перемишльській єпархії та появу одночасно двох єпископів, місцева шляхта активізується та фактично очолює боротьбу з боку православних. Правда, Ступницьких немає ні серед підписантів відомої маніфестації проти утисків «грецької релігії», внесеної до актів перемишльського земського суду 28 січня 1603 р., ні серед учасників з'їзду, котрі обрали перемишльським єпископом Семена Гулевича-Воютинського (26 березня 1633 р.), але вони згадані серед шляхти, котру 1664 р. уніатський єпископ звинувачував у підтримці свого конкурента — владики Антонія Винницького⁹⁰.

Ще однією сферою, куди шляхта спрямовувала свою енергію та де пробувала себе реалізувати, була військова. Масштабні збройні конфлікти, що не згасали на теренах Речі Посполитої з середини XVII ст. — до 1720-х рр., потребували чималого людського ресурсу. Серед перемишльської шляхти він був, без перебільшення, колосальним. Лише посполите рушення Перемишльської землі 1648–1649 рр. нараховувало до тисячі осіб. Серед них — десятки Яворських, Кульчицьких, Попелів, Винницьких, Білинських, а також — Адам, Андрій, Стефан та Василь Ступницькі⁹¹. Під час посполитого рушення 1657 р. до регіменту Франциска Бориславського, котрий очолював кінну й пішу «компанії» шляхти Перемишльського повіту, потрапив Павло Ступницький⁹². Посполите рушення 1697 р., зібране для елекції Августа II, включало більше сотні осіб шляхти з Перемишльської землі, серед них згадується й Василь Ступницький⁹³. Поза тим, Ступницькі з'являються в повітових і регулярних військових з'єднаннях — панцирних (козачих) хоругвах. Так, Базилій із Наньова — товариш якоїсь панцирної хоругви в 1691–1698 рр.⁹⁴; Петро — товариш панцирної хоругви Загвойського 1710 р.⁹⁵, а Станіслав — Пражмовського в 1693–1694 рр.⁹⁶

Поступово на межі XVII–XVIII ст. у середовищі русько-української шляхти формується впливова та відносно заможна група, для якої військова служба була неодмінним атрибутом суспільного й кар'єрного росту. До певної міри уособленням такого типу шляхти були сини Павла Ступницького — Олександр, Петро та Станіслав, землевласники в Блажові. Їх не задовільняв містечковий консерватизм попередніх поколінь, і

вони не цуралися більш тісних контактів із польською шляхтою. Зокрема, усі троє одружилися з представницями немісцевих родів: Олександр — з Єлизаветою, дочкою Бенедикта Ліговського (1684), Петро — з Магдаленою Голубовською (1683), Станіслав — з Єфросинією Дубравською, котра належала до покатоличеної родини Дубравських на Сяноччині. Старший Олександр 1691 р. обійняв уряд стрийського войського. Він єдиний зі Ступницьких, який став земським урядником. Імовірно, цьому передувала військова служба та тісні контакти й клієнтські зв'язки з впливовими особами з числа магнатерії чи заможної шляхти. Брати мали майнові справи з католицькою шляхтою й поза межами проживання руської шляхти. Імена їхніх синів та внуків вказують на те, що ця гілка Ступницьких або покатоличилася, або перебувала на шляху релігійної конверсії, що загалом характерно для руської шляхти їхнього рівня⁹⁷.

Поряд із тим, у шляхетських гніздах Самбірщини продовжували зкупчиватися родини, які не змінили свого традиційного життєвого укладу та віри. Їхні повсякденні турботи не виходили за межі власного господарства, яке провадили своїми руками. У суспільно-політичні справи вони не були заангажовані. До таких у XVIII ст. належали й Ступницькі Сатурники та Мишковичі.

---

¹ Грушевський М.С. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західної України // *Грушевський М.С. Твори: У 50 т.* — Львів, 2005. — Т. 7. — С. 146–147 (№ 4); *Zbior dokumentow malopolskich.* — Wroclaw etc., 1969. — Т. IV. — № 1037.

² *Wyroszek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi halickiej.* — Kraków, 1932. — S. 56. *Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w różnym średniowieczu.* — Lublin, 2000. — S. 65–67.

³ Родоначальник цього куца Стефан, відомий з 1359 р., імовірно, був нащадком молдавського воєводи Саса (*Wyrostek L. Op. cit.* — S. 31–32, 154).

⁴ Климентій Драгомирович Волох 1393 р. отримав від Владислава Ягайла с. Унятичі (Унятицькі): *Matricularum Regni Poloniae Summaria.* — Varsoviae, 1961. — P. V. — Vol. 2. — № 6980.

⁵ Шандро Волох 1400 р. став власником місцевості, де згодом виникли поселення Криниця і Кавсько (Криницькі): *Boniecki A. Herbarz polski.* — Warszawa, 1908. — Т. 12. — S. 374.

⁶ 1431 р. значні незаселені території біля кордону з Угорщиною отримали Ванчо Волох та його сини Іванко, Занко і Ходко: *Zbior dokumentow malopolskich.* — Wroclaw etc., 1975. — Т. VII. — № 2080.

⁷ *Matricularum Regni Poloniae Summaria.* — Varsoviae, 1915. — P. IV, Supplement. — № 383. *Papee F. Skole i Tucholszczyzna // Przewodnik naukowy i literacki.* — Lwow, 1890. — R. 18. — № 12. — S. 1158–1160.

⁸ *Пашин С.С. Перемышльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века: Историко-генеалогическое исследование.* — Тюмень, 2001. — С. 56–111.

⁹ Wyroszek L. Op. cit. — S. 56–57; Пашин С.С. Самборские шляхтичи волошского происхождения во второй половине XIV – начале XVI века // Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения проф. П.И. Рощевского. — Тюмень, 2003. — С. 25–26.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДАЛ України), ф. 14, оп. 1, спр. 261, арк. 46, 230.

¹¹ Там само, спр. 9, арк. 657–658.

¹² Там само, спр. 261, арк. 230.

¹³ Там само, спр. 6, арк. 24, 102, 245, 788; спр. 7, арк. 44, 68, 203, 237; спр. 8, арк. 82, 149; спр. 9, арк. 244.

¹⁴ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie (далі — AGZ). — Lwów, 1903. — Т. XVIII. — Nr 2339, 3324, 3326, 3328–3330; ЦДАЛ України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 102; спр. 7, арк. 272; спр. 8, арк. 548, 601; спр. 9, арк. 391, 648; спр. 11, арк. 355; спр. 12, арк. 297; спр. 13, арк. 479, 1158; спр. 14, арк. 338, 658–659.

¹⁵ ЦДАЛ України, ф. 14, оп. 1, спр. 13, арк. 1336; спр. 14, арк. 554, 607; спр. 16, арк. 986, 1133; спр. 19, арк. 135, 141, 167, 611; спр. 20, арк. 219, 311; спр. 21, арк. 261; спр. 46, арк. 1441; спр. 62, арк. 1570–1571.

¹⁶ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 316, арк. 643; ф. 14, оп. 1, спр. 16, арк. 52; спр. 46, арк. 1441.

¹⁷ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 36, арк. 519–520; спр. 40, арк. 1137; спр. 67, арк. 563; спр. 174, арк. 222.

¹⁸ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 338, арк. 477–478; спр. 344, арк. 515; спр. 348, арк. 1073; спр. 349, арк. 288–290; ф. 14, оп. 1, спр. 38, арк. 1629, 1635; спр. 54, арк. 89, 103; спр. 55, арк. 209; спр. 56, арк. 1354; спр. 60, арк. 558; спр. 59, арк. 1154–1155; спр. 62, арк. 471, 1545–1547, 1570–1572; спр. 67, арк. 1344; спр. 70, арк. 1500–1508; спр. 72, арк. 616–617; спр. 73, арк. 117; спр. 74, арк. 1030, 1043; спр. 82, арк. 64; спр. 83, арк. 1316; спр. 85, арк. 708; спр. 91, арк. 245; спр. 95, арк. 598.

¹⁹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 334, арк. 409; спр. 348, арк. 1073; спр. 349, арк. 288–289; спр. 379, арк. 2361; ф. 14, оп. 1, спр. 87, арк. 535, 828.

²⁰ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 328, арк. 863; спр. 349, арк. 288; ф. 14, оп. 1, спр. 89, арк. 647; спр. 109, арк. 303.

²¹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 328, арк. 863; спр. 337, арк. 2107–2108; ф. 14, оп. 1, спр. 108, арк. 1560.

²² Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 268, арк. 857; спр. 269, арк. 62; спр. 274, арк. 1106.

²³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 288, арк. 316; ф. 14, оп. 1, спр. 268, арк. 857; спр. 269, арк. 88; спр. 270, арк. 42.

²⁴ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 32, арк. 352.

²⁵ Там само, спр. 314, арк. 550–551; ф. 14, оп. 1, спр. 274, арк. 1792; спр. 275, арк. 51.

²⁶ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 33, арк. 376; спр. 75, арк. 1458.

²⁷ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 316, арк. 1116–1118; спр. 319, арк. 1086–1093; ф. 14, оп. 1, спр. 31, арк. 391.

²⁸ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 12, арк. 186; спр. 11, арк. 1113; спр. 12, арк. 186; спр. 15, арк. 1119; спр. 16, арк. 1555; спр. 17, арк. 231; спр. 30, арк. 861–862; ф. 14, оп. 1, спр. 319, арк. 412–413.

²⁹ AGZ. — Lwów, 1903. — Т. XVIII. — Nr 3878; ЦДАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 5, арк. 273–274; спр. 17, арк. 415; ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 288; спр. 7, арк. 237; спр. 9, арк. 911–912, 998.

³⁰ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 289, арк. 590; ф. 14, оп. 1, спр. 275, арк. 1411; спр. 276, арк. 7–8.

³¹ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 264, арк. 505.

³² Там само, спр. 19, арк. 13.

³³ Там само, спр. 14, арк. 935; спр. 17, арк. 147; спр. 19, арк. 13–14; спр. 20, арк. 114; спр. 21, арк. 304; спр. 21, арк. 640; спр. 24, арк. 354; спр. 23, арк. 760; спр. 23, арк. 838; спр. 27, арк. 705.

³⁴ Там само, спр. 23, арк. 760; спр. 46, арк. 1230; спр. 51, арк. 604–613.

³⁵ Там само, спр. 14, арк. 612; спр. 277, арк. 1053.

³⁶ Там само, спр. 13, арк. 1342, 1401; спр. 14, арк. 635, 766; спр. 20, арк. 737.

³⁷ Там само, спр. 14, арк. 350; спр. 42, арк. 1038.

³⁸ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 313, арк. 1306–1307.

³⁹ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 85, арк. 1407–1408; спр. 90, арк. 59; спр. 101, арк. 73; спр. 153, арк. 573–574.

⁴⁰ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 66, арк. 162; спр. 349, арк. 190–191; ф. 14, оп. 1, спр. 67, арк. 1066; спр. 73, арк. 270; спр. 74, арк. 844; спр. 76, арк. 862–863; спр. 87, арк. 355; спр. 130, арк. 59.

⁴¹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 312, арк. 900; спр. 313, арк. 138; ф. 14, оп. 1, спр. 14, арк. 648; спр. 38, арк. 1628–1629; спр. 44, арк. 757; спр. 51, арк. 943; спр. 54, арк. 671; спр. 71, арк. 206, 339, 348; спр. 89, арк. 207–209, 224, 226.

⁴² Там само, спр. 14, арк. 648; спр. 45, арк. 243; спр. 76, арк. 395; спр. 269, арк. 131; спр. 277, арк. 568.

⁴³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 321, арк. 1133–1134; спр. 335, арк. 1212–1213; ф. 14, оп. 1, спр. 59, арк. 1154–1155; спр. 76, арк. 1188; спр. 110, арк. 296; спр. 113, арк. 1018; спр. 274, арк. 1792–1793; спр. 317, арк. 684, 701, 727, 1494.

⁴⁴ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 314, арк. 550; спр. 316, арк. 1116–1117; спр. 319, арк. 1086–1093; ф. 14, оп. 1, спр. 274, арк. 1792–1793.

⁴⁵ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 66, арк. 136; ф. 14, оп. 1, спр. 80, арк. 34; спр. 91, арк. 853–855; спр. 176, арк. 631; спр. 274, арк. 1792–1793; спр. 317, арк. 865.

⁴⁶ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 1, арк. 185; ф. 14, оп. 1, спр. 130, арк. 59.

⁴⁷ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 4, арк. 19; спр. 14, арк. 1082; ф. 13, оп. 1, спр. 419, арк. 651; спр. 486, арк. 1055.

⁴⁸ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 14, арк. 1082; спр. 30, арк. 605; ф. 13, оп. 1, спр. 419, арк. 651; спр. 473, арк. 1809; спр. 485, арк. 1526; спр. 486, арк. 1055.

⁴⁹ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 33, арк. 245, 332, 360; спр. 35, арк. 1197; ф. 13, оп. 1, спр. 235, арк. 660; спр. 507, арк. 3951; спр. 508, арк. 201; спр. 521, арк. 469; спр. 539, арк. 482; ф. 165, оп. 6а, спр. 29, арк. 387.

⁵⁰ Там само, ф. 165, оп. 6а, спр. 32, арк. 63–64.

⁵¹ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 215, арк. 311; спр. 218, арк. 19; спр. 405, арк. 3156–3157; спр. 419, арк. 3126; спр. 422, арк. 2211; спр. 539, арк. 2151.

⁵² Там само, спр. 248, арк. 749; спр. 518, арк. 1826; спр. 544, арк. 1316, 1452–1453; спр. 574, арк. 1782, 1933; спр. 580, арк. 1075; спр. 584, арк. 2031; спр. 593, арк. 1732, 1807; спр. 595, арк. 364; спр. 597, арк. 355; спр. 607, арк. 1041; спр. 613, арк. 267.

⁵³ Там само, ф. 165, оп. 6а, спр. 32, арк. 68–69.

⁵⁴ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 121, арк. 468–470.

⁵⁵ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 104, арк. 867–869; спр. 115, арк. 977; спр. 118, арк. 1789; спр. 431, арк. 288; спр. 484, арк. 1203.

⁵⁶ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 16, арк. 1133; ф. 9, оп. 1, спр. 180, арк. 1414; ф. 13, оп. 1, спр. 215, арк. 38–39; спр. 220, арк. 487; спр. 245, арк. 56, 71; спр. 246, арк. 562; спр. 247, арк. 275–276; спр. 248, арк. 242–244; спр. 250, арк. 95; спр. 501, арк. 86; спр. 535, арк. 246, 327; спр. 536, арк. 476; спр. 543, арк. 2097–2098, 2102; спр. 544, арк. 1116, 1625, 1633; спр. 545, арк. 3084; спр. 551, арк. 1599; спр. 558, арк. 2368; спр. 559, арк. 169;

спр. 560, арк. 1407; спр. 567, арк. 1345; спр. 572, арк. 2184; спр. 573, арк. 78; спр. 588, арк. 2324.

⁵⁷ Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 115, арк. 1450; спр. 129, арк. 981–982; спр. 132, арк. 2414–2415; спр. 146, арк. 1408.

⁵⁸ Там само, спр. 243, арк. 128; спр. 245, арк. 26; спр. 432, арк. 218; спр. 478, арк. 100; спр. 485, арк. 1760; спр. 523, арк. 769; спр. 532, арк. 908; спр. 544, арк. 642, 644, 841, 1006; спр. 554, арк. 2191, 2197; спр. 555, арк. 552; спр. 556, арк. 217; спр. 568, арк. 254; спр. 560, арк. 2411; спр. 574, арк. 1477; спр. 576, арк. 1077; спр. 594, арк. 480; спр. 596, арк. 2573–2574; спр. 617, арк. 997.

⁵⁹ Там само, спр. 239, арк. 673; спр. 247, арк. 585; спр. 248, арк. 572; спр. 475, арк. 2321; спр. 479, арк. 1375, 2096; спр. 485, арк. 1760; спр. 496, арк. 1056, 1067; спр. 506, арк. 2420; спр. 523, арк. 769, 1113; спр. 532, арк. 906, 1317; спр. 542, арк. 904; спр. 543, арк. 2518–2519; спр. 544, арк. 249, 642–643, 825, 841, 1006, 1287; спр. 553, арк. 2187; спр. 554, арк. 979, 1823, 2197; спр. 556, арк. 2170; спр. 565, арк. 568; спр. 568, арк. 2543, 2684, 2978; спр. 570, арк. 2588; спр. 574, арк. 1477, 2118; спр. 575, арк. 1261; спр. 576, арк. 1077; спр. 579, арк. 2174; спр. 580, арк. 851, 1208; спр. 581, арк. 2316; спр. 583, арк. 25; спр. 584, арк. 2031; спр. 590, арк. 902; спр. 617, арк. 997.

⁶⁰ Там само, спр. 488, арк. 2336–2337; спр. 489, арк. 146–147; спр. 491, арк. 774–775; спр. 506, арк. 2418; спр. 507, арк. 4097; спр. 508, арк. 757, 981; спр. 509, арк. 535.

⁶¹ Там само, спр. 245, арк. 514; спр. 481, арк. 1739; спр. 488, арк. 2336–2337; спр. 489, арк. 146–147; спр. 491, арк. 542–543, 774–775; спр. 507, арк. 4097; спр. 508, арк. 981; спр. 509, арк. 535, 927; спр. 510, арк. 2998; спр. 511, арк. 717–718; спр. 526, арк. 1284; спр. 529, арк. 1277.

⁶² Там само, ф. 165, оп. 6а, спр. 36, арк. 32–34.

⁶³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 90, арк. 1079–1081.

⁶⁴ Там само, спр. 553, арк. 1846–1849.

⁶⁵ Там само, спр. 596, арк. 2065; спр. 597, арк. 1536; спр. 600, арк. 2503.

⁶⁶ Там само, спр. 486, арк. 620; спр. 503, арк. 478.

⁶⁷ Там само, спр. 520, арк. 1155–1159.

⁶⁸ Там само, спр. 553, арк. 791–793; спр. 571, арк. 1097, 1123; спр. 579, арк. 2278.

⁶⁹ Там само, спр. 256, арк. 472–473.

⁷⁰ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 9, арк. 911–912; спр. 12, арк. 319–320.

⁷¹ *Смуток І.* Родовий склад шляхти Перемишльської землі у 15 — початку 17 ст. // *Rocznik Lubieskiego Towarzystwa Genealogicznego.* — Lublin, 2013. — Т. V. — S. 130–131.

⁷² *Його ж.* Станова замкнутість/незамкнутість дрібношляхетських родів Самбірського повіту XVI ст. // *Записки НТШ.* — Львів, 2006. — Т. 252. — С. 477–490.

⁷³ *Його ж.* Гродські і земські акти як джерело до генеалогії шляхетських родів православного (греко-католицького) віровизнання Перемишльської землі (XVI–XVIII ст.) // *Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал.* — 2011. — № 2 (92). — С. 64–68.

⁷⁴ *Інкін В.* Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси / Упоряд. та наук. ред. М. Крикуна. — Львів, 2004. — С. 124–125; *Гошко Ю.Г.* Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. — К., 1976. — С. 12.

⁷⁵ С.С. Пашин з цього приводу пише: «В XVI–XVII вв. шляхетское население Самборского повета насчитывало десятки родов, сотни придомков и тысячи людей. Именно из-за них в литературе давно утвердилось мнение, что в эпоху позднего средневековья наличие множества мелких шляхетских родов было одной из главных особенностей Перемишльской земли. Однако на рубеже XV–XVI вв. численность самборских шляхетичей едва ли превышала 100 человек» (*Пашин С.С.* Перемишльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века (Историко-генеалогическое исследование) / Автореф. дис. ... доктора исторических наук. — Тюмень, 2002. — С. 32.

⁷⁶ *Смуток І.* Вступ до генеалогії шляхетських родів Самбірського повіту XVI — початку XVII ст. — Львів, 2008. — С. 16–20.

⁷⁷ ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 9, арк. 911–912; спр. 12, арк. 319–320.

⁷⁸ *Prochaska A.* Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej (1348–1607). — Lwów, 1890. — Nr 70.

⁷⁹ ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 15, арк. 124; ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 102; спр. 9, арк. 648.

⁸⁰ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 12, арк. 513; спр. 13, арк. 329–330.

⁸¹ Там само, спр. 14, арк. 224–229; спр. 20, арк. 769.

⁸² Там само, спр. 32, арк. 136–137; спр. 33, арк. 833–834; спр. 45, арк. 243; спр. 46, арк. 1441–1443; спр. 55, арк. 306; спр. 60, арк. 496–498; спр. 62, арк. 469–470; спр. 62, арк. 1570–1572; спр. 73, арк. 120–122; спр. 106, арк. 431–433; спр. 107, арк. 1245–1249.

⁸³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 133, арк. 643–647; спр. 144, арк. 221–223, 318–319; спр. 146, арк. 1777–1779; спр. 151, арк. 61–64; спр. 221, арк. 572–573.

⁸⁴ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 17, арк. 231; ф. 14, оп. 1, спр. 57, арк. 685–690.

⁸⁵ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 1, арк. 185; спр. 4, арк. 19; спр. 14, арк. 1082; спр. 30, арк. 605; спр. 33, арк. 245, 332, 360; спр. 35, арк. 1197; ф. 13, оп. 1, спр. 235, арк. 660; спр. 419, арк. 651; спр. 473, арк. 1809; спр. 485, арк. 1526; спр. 486, арк. 1055; спр. 507, арк. 3951; спр. 508, арк. 201; спр. 521, арк. 469; спр. 539, арк. 482; ф. 14, оп. 1, спр. 65, арк. 1060–1061; спр. 80, арк. 545–546; спр. 130, арк. 59; ф. 165, оп. 6а, спр. 29, арк. 387.

⁸⁶ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 29, арк. 767–768.

⁸⁷ AGZ. — Lwów, 1888. — Т. XIII. — Nr 5583, 5733, 5786, Lwów, 1889. — Т. XIV. — Nr 141; *Вілямовський М.* Надвірна familia Пьотр та Анджея Одровонжів зі Спрови, воевод та старост руських // Молода нація. Альманах. — К., 2001. — № 3: Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). — С. 124.

⁸⁸ *Пашин С.С.* Перемышльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века: Историко-генеалогическое исследование. — Тюмень, 2001. — С. 10–34, 105–107; *Его же.* Самборские шляхтичи волошского происхождения во второй половине XIV — начале XVI века. — С. 23–32; *Його ж.* Дрогобицька шляхта XV — початку XVI століття // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2011. — Т. XIV–XV. — С. 435–445; *Його ж.* Стрийська шляхта XV — початку XVI століття // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2012. — Вип. XVI. — С. 407–417.

⁸⁹ AGZ. — Lwów, 1906. — Т. XIX. — Nr 45 (S. 78, 79).

⁹⁰ Ibid. — Т. XX. — Nr 64 (S. 107–108); Архив Юго-Западной России. — К., 1907. — Ч. 1. — Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 pp.). — № ССLXX. — С. 665–669; ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 398, арк. 737–738.

⁹¹ AGZ. — Lwów, 1911. — Т. XXI. — Nr 13 (S. 30–32).

⁹² ЦДІАЛ України, ф. 13, оп. 1, спр. 384, арк. 948.

⁹³ Там само, спр. 465, арк. 877–80.

⁹⁴ Там само, спр. 454, арк. 916; спр. 466, арк. 1845.

⁹⁵ Там само, спр. 488, арк. 2451–2452.

⁹⁶ Там само, спр. 459, арк. 2497; спр. 461, арк. 2073.

⁹⁷ Там само, ф. 7, оп. 1, спр. 16, арк. 1133; ф. 9, оп. 1, спр. 180, арк. 1414; ф. 13, оп. 1, спр. 215, арк. 38; спр. 219, арк. 544; спр. 221, арк. 816; спр. 426, арк. 3514; спр. 430, арк. 2671, 3168, 3170, 3275; спр. 431, арк. 288; спр. 432, арк. 266; спр. 433, арк. 1769; спр. 484, арк. 1203; *Смуток І.* Стрийські військи (кінець XVII — перша половина XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2011. — Вип. XIV–XV. — С. 467–469.

ОДЕСЬКІ СЕВАСТОПУЛО: СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС РОДИНИ

За переказами, Севастопуло (Севастос) належали до найдавніших візантійських родів, одна з гілок якого 1092 р. переселилася з Константинополя на острів Крит. Севастопуло поповнили місцеву еліту та швидко ввійшли до кола дванадцяти найбільш впливових родів. Костянтин та Михайло Севастоси на початку XIII ст. були непримиренними ворогами Венеційської республіки та неодноразово очолювали військові кампанії проти неї¹.

На острові Хіос Севастопуло разом з іншими візантійськими родинами перебралися, імовірно, у XIII ст. з Малої Азії. Тут Севастопуло також належали до аристократії, мали широкі родинні зв'язки з місцевим нобілітетом та значну, зокрема, нерухому власність. У XVI ст. представники роду неодноразово згадуються в хіоських документах та хроніках. У XVII ст. одна з гілок роду облаштувалася у Смірні, а на початку XVIII ст. — у Константинополі, де Севастопуло активно займалися комерцією та були відомі своїм багатством і благодійністю².

На початку 1820-х рр. турецький підданий Євстратій Скарлатович Севастопуло оселився в Одесі. 1822 р. почала функціонувати його торговельна компанія, 1830 р. він разом із родиною вступив до 2-ї гільдії одеського купецтва, в якій знаходився безперервно 12 років, а 1842 р. зарахований до 1-ї гільдії³. 22 грудня того ж року Євстратій Севастопуло прийняв присягу на підданство Російській імперії⁴, а 25 лютого 1849 р. звернувся на імператорське ім'я з проханням долучити його з родиною до спадкового почесного громадянства⁵. 14 квітня 1849 р. Сенат видав указ про надання Севастопуло зазначеного статусу⁶, а рішенням від 20 січня 1850 р. встановив виготовити відповідну грамоту⁷.

Євстратій Севастопуло був типовим представником купців-хіосців, які наприкінці XVIII — на початку XIX ст. з'явилися в причорноморських та приазовських портах. Російської мови він не знав, про що свідчать його власноручні помітки грецькою мовою на офіційних документах⁸. Основою комерційної діяльності Євстратія, як й інших його земляків, був, перш за все, експорт в європейські країни збіжжя з Російської імперії, зокрема південноукраїнського⁹. Певний час хіоські купці практично контролювали всю середземноморську торгівлю. Наприклад, фірмою «Маврогордато, Петрококкіно і К^о», заснованою Пантелієм Амвросійовичем Маврогордато та його дядьком Лаврентієм Петрококкіно, за 1836 р. було

завантажено сім кораблів із пшеницею до Константинополя, п'ять — до Ліворно, один — до Трієста та два — до Марселя, а прийнято одне судно з Трієста, завантажене камінням-бруківкою, та одне — з Марселя, з кавою. 1866 р. із двадцяти одеських торговельних домів, що контролювали експорт пшениці, десять були засновані греками. Серед них фірми «Ф.П. Родоканакі» й «Федір Маврогордато та К^о» були одними з найзначніших. 1827 р. загальний обіг першої компанії складав близько 1,2 млн рублів, а через десять років — 1838 р. — понад 5,5 млн¹⁰. Імовірно, також, як і його родичі та одноплемінники, Євстратій Севастопуло розглядав Одесу як тимчасове пристановище, оскільки на 1849 р., незважаючи на досить велику родину, не мав власного будинку, а орендував житло в одеського почесного громадянина Дмитра Палеолога¹¹.

Євстратій Севастопуло жертвував кошти на підтримку грецької культури, спонсорував видання книг. Так, 1834 р. він разом з іншими хіосцями — Федором Родоканакі, Яннісом Раллі, своїм майбутнім сватом Матвієм Маврогордато, Михайлом Петрококкіно — фінансував видання в Одесі книги І.Г. Піципіу «Логічна граматики грецької мови»¹².

За довідкою Одеської міської думи від 1849 р., родина Євстратія Скарлатовича складалася з дружини Тарсиці Марківни, синів Скарлата, Костянтина, Марка, Олександра та Івана, а також дочок — Катерини та Марії¹³.

1856 р. Євстратій Скарлатович (названий по батькові — Карлович; зазначено, що помер 1854 р.) разом із дружиною Тарсицею Марківною, 62 років, та синами Скарлатом, 45 років, Костянтином, 37 років, Марком, 35 років, Олександром, 31 року, та Іваном, 28 років, були внесені до книги одеських почесних громадян^{*, 14}.

Помер Євстратій Скарлатович 18 грудня 1854 р. в Одесі, у віці 69 років¹⁵, з чого ми можемо припустити, що він народився близько 1785 р.

Із синів подружжя Севастопуло двоє з молодших точно народилися в Одесі — Марко та Іван. Так, у метричній книзі одеської грецької Свято-Троїцької церкви записано, що 18 серпня 1822 р. народився, а 25 серпня був охрещений Марко Євстратійович Севастопуло, хрещеним батьком якого став «англійський підданий» Стаматій Мартарі¹⁶. 13 червня 1828 р. народився, а 17 червня був охрещений Іван Євстратійович Севастопуло, хрещеною матір'ю котрого була дочка закордонного грека Зоїца Михайлівна Васильєва¹⁷. Запис про народження Олександра Євстратійовича, який народився між Марком та Іваном — близько 1825 р., не виявлений.

Окрім вищезгаданих дочок, у Євстратія та Тарсиці Севастопуло було ще три: Олена, Єлизавета та Аріадна. Старша — Олена Євстратіївна —

---

* Вказаний у документах вік лише приблизно відповідає відомостям метричних книг.

6 червня 1826 р. в одеській Свято-Троїцькій церкві вінчалася з ніжинським греком Фотієм Павловим. Поручителями виступили одеські купці Христофор Велара та Василь Євстафій, а також закордонний грек Василь Скіна¹⁸. 22 жовтня 1822 р. померла дворічна Єлизавета Євстратіївна, яка відповідно народилася близько 1820 р., але ще до приїзду батьків в Одесу¹⁹.

Найбільш відома з дочок подружжя Севастопуло — Аріадна Євстратіївна — народилася 17 серпня 1825 р., а охрещена 20 серпня в одеській Свято-Троїцькій церкві. Її хрещеною матір'ю стала вже згадана Зоїца Михайлівна Васильєва²⁰. У віці 20 років Аріадна в тій же церкві 21 квітня 1844 р. вінчалася з багатим удівцем — комерції радником Костянтином Фотійовичем Папудовим, 47 років. Свідками таїнства були колезький секретар Феодосій Георгійович Папудогло та батько нареченої Євстратій Скарлатович Севастопуло, одеський купець 1-ї гільдії²¹.

Костянтин Папудов (Пападіс) народився 18 травня 1789 р. у Константинополі²², а помер в Одесі 17 травня 1879 р., у віці 97 років^{*, 23}. Він належав до кола найзаможніших та найвпливовіших грецьких купців Одеси. Костянтин ще 1812 р. заснував торговельний дім «Папудов і К^о», який багато років входив у десятку найбільших одеських експортно-імпортних підприємств. Фірма К.Ф. Папудова вивозила переважно зерно, а ввозила цитрусові, фрукти, вина, оливки, олію, бавовну з грецьких островів, Смірни, Марселя, Ліворно. У найкращі роки торговий оборот фірми досягав понад 2,5 млн рублів сріблом. Костянтину Фотійовичу належала значна нерухомість в Одесі: величезні склади для збіжжя; кілька будинків, серед яких розкішна резиденція родини на Соборній площі, перебудована за проектом відомого одеського архітектора Ф.К. Боффо; дача на Малофонтанській дорозі; земельні маєтки. К.Ф. Папудов уславився також як громадський діяч: 1822 р. обраний одеським городовим старостою, 1825 р. — депутатом Одеської портової митниці, 1828 р. — директором від купецтва Одеської контори Комерційного банку, 1827 р. — членом Одеського комерційного суду, 1830 р. — членом одеського відділення Комерційної ради, 1833 р. — членом Одеського будівельного комітету. У 1842–1845 рр. Костянтин Фотійович був одеським міським головою. Він також багато сил приділяв благодійництву — допомагав притулкам для бідних, дітей-сиріт, престарілих, а також пораненим російським військовим під час Кримської війни. За свою діяльність грецький купець був відзначений медалями «За старанність», отримав звання комерції радника та разом із родиною возведений у спадкові почесні громадяни²⁴.

* У записі про смерть зазначений саме такий вік.

Костянтин Фотійович був щільно пов'язаний із хіоською аристократією як торгово-фінансовими справами, так і родинними зв'язками: першою його дружиною була Деспіна Пантеліївна Родоканакі (1809–1838), яка належала до дуже відомого та багатого роду. Друга дружина — Аріадна Севастопуло — уславилася як справжня красуня, співачка, піаністка та власниця популярного в Одесі салону²⁵. Вона, як більшість жінок із хіоських родин, брала активну участь у благодійній діяльності. Так, 1854 р. разом із дамами одеського вищого світу — графінею О.Г. Толстою, графінею М.О. Лідерс та іншими — зібрали понад 5 000 рублів на користь загиблих та поранених під час Кримської війни²⁶. 1867 р. Аріадна Євстратіївна разом з іншими дружинами знаних одеських купців — Марією Раллі, Марією Цичині, своєю племінницею Ерато Севастопуло — була засновницею «Комітету з допомоги знедоленим критським родинам», який мав на меті збір коштів для своїх співвітчизників, котрі постраждали через антитурецьке повстання. Від благодійних концертів, театральних вистав, базарів та лотерей, проведених членами комітету, у березні 1867 р. було зібрано 23 тисячі 500 рублів сріблом²⁷. Аріадна Папудова була також опікункою Одеського грецького Родоканакіївського жіночого училища²⁸. Померла вона 12 червня 1892 р. у віці 68 років через рак грудей та була похована на одеському Старому міському кладовищі²⁹.

У Аріадни та Костянтина Папудових народилося три дочки — Євгенія, Ольга, Аріадна та син Анатолій. У книзі почесних громадян за 1856 р. записані тільки син Анатолій, 6 років, та дочка Аріадна, 4 років³⁰. Дочка ж Євгенія померла в Одесі 28 квітня 1852 р. у віці 8 років³¹. Імовірно, у дитинстві померла й Ольга, але запис про її смерть у метричних книгах одеської грецької Свято-Троїцької церкви, до парафії якої належали Папудови, відсутній. Можливо, це сталося за кордоном, де подовгу мешкала родина. Син Анатолій помер в Одесі 3 липня 1894 р. у віці 47 років від падучої, одружений не був та нащадків не залишив³². Дочка Аріадна, яка народилася 1852 р.³³ та успадкувала значну частину родового майна, стала дружиною генерала від кавалерії, начальника штабу Донського козацького війська, учасника російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Андрія Дмитровича Мартинова (27 червня 1838 р. — 17 травня 1913 р., Санкт-Петербург), котрий походив із донського дворянського роду³⁴. Цей шлюб демонструє значні зміни в соціальному статусі Папудових-Севастопуло, які інтегрувалися до російського суспільства, стали невід'ємною частиною місцевого істеблішменту. Померла Аріадна Костянтинівна Мартинова, народжена Папудова, в еміграції 1 жовтня 1935 р. на 83 році життя та 4 жовтня була похована на кладовищі в Сент-Женев'єв-де-Буа³⁵.

З братів Аріадни Папудової найбільш відомий одеський спадковий почесний громадянин та купець 1-ї гільдії Марко Євстратійович Севас-

топуло. Він отримав домашню освіту³⁶ та, як більшість одеських юнаків-хіосців другого-третього покоління, спочатку брав участь у родинній справі та згодом вступив на стезю громадської служби, яка могла забезпечити не тільки привілейоване соціальне становище, але й подальше піднесення за ієрархічними сходами. Таким чином, можемо констатувати, що відбувалася поступова адаптація представників досліджуваної етно-соціальної групи, зокрема Севастопуло, до російсько-імперських реалій життя³⁷.

20 квітня 1856 р. Марко Севастопуло був обраний Одеським купецьким товариством кандидатом у члени Одеського комерційного суду та затверджений новоросійським і бессарабським генерал-губернатором, а з 2 червня 1856 р. виконував обов'язки члена цього суду. 5 березня 1859 р. отримав довгострокову відпустку, в якій перебував до 20 березня 1867 р., коли знов був обраний кандидатом у члени комерційного суду, обов'язки якого виконував з 26 січня по 23 лютого 1871 р. та з 31 січня по 1 вересня 1872 р.³⁸ 1867 р. одеське купецтво обрало його членом опікунської ради Одеського комерційного училища, яким Марко залишався аж до 1885 р., коли за власним бажанням відмовився від цієї посади³⁹. 12 січня 1879 р. одночасно був обраний місцевим купецтвом членом Одеського комітету торгівлі та мануфактури терміном на чотири роки, 1881 р. — «виборним» від Одеського купецького товариства на три роки та депутатом («гласним») Одеської міської думи на чотири роки⁴⁰.

Усе це свідчить про неабиякий авторитет Марка Севастопуло та його родини серед одеського купецтва, а також значну доброзичливість із боку російської місцевої влади, оскільки всі призначення погоджувалися з генерал-губернатором і міським градоначальником. Останнє підтверджується й постійними відзнаками, які отримував Марко Євстратійович за свою службу: 3 серпня 1872 р. серед інших членів опікунської ради Одеського комерційного училища отримав подяку від генерал-губернатора за значне зменшення витрат на утримання закладу та успішне його спрямування; 23 жовтня того ж року за представленням генерал-губернатора за працю та турботу на користь Одеського комерційного училища був нагороджений орденом св. Станіслава 2-го ст.; 23 квітня 1876 р. за представленням Кабінету міністрів Російської імперії за участь у справі народної освіти нагороджений орденом св. Анни 2-го ст.; 28 березня 1882 р. за корисну працю та старанність отримав орден св. Володимира 4-го ст.⁴¹

Марко Євстратійович, разом зі своїми родичами-хіосцями — Федором Родоканакі, Миколою Маврогордато та іншими — був також одним з фундаторів Одеського грецького благодійного товариства⁴².

Що стосується комерційної діяльності Марка Севастопуло, то після смерті батька 1854 р. він разом із братами — одеськими почесними

спадковими громадянами й купцями 1-ї гільдії Олександром, Карлом (Скарлатом), Костянтином та Іваном — вирішили продовжити родинну справу та 1857 р. звернулися до Одеської міської думи за дозволом на заснування торговельного дому «Євстратій Севастопуло», «з тим, щоб ім'я батька їхнього в ньому існувало назавжди не змінним»⁴³. Саме з цим, імовірно, була пов'язана й відпустка Марка Євстратійовича. Торговельний дім Севастопуло належав до потужних: 1857 р. потрапив до кола 24 фірм, які вивезли за рік товарів на суму від 300 тисяч до 1 млн рублів⁴⁴. Імовірно, що згодом компанію було ліквідовано, як і в більшості хіоських родин⁴⁵. Марко Севастопуло був кандидатом у члени Одеського комерційного банку, заснованого 1870 р., а 1878 р. увійшов до адміністрації з ліквідації цієї установи⁴⁶. На 1885 р. він засвідчив, що родового нерухомого майна не має, а лише один придбаний будинок в Одесі. За дружиною же його тамо ж — один будинок родовий та один придбаний⁴⁷.

1856 р. Марко Севастопуло в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві вінчався з Ерато Матвіївною Маврогордато, представницею заможного й знаного одеського купецького роду хіоського походження⁴⁸. Вона народилася в Одесі 25 березня 1837 р.⁴⁹

Її батько — турецький підданий, одеський купець 3-ї, а згодом 2-ї гільдії, хліботорговець та власник маєтку Тирлівка Гайсинського повіту Подільської губернії Матвій Пантелійович Маврогордато (бл. 1780 р., о. Хіос — 22 березня 1868 р., Одеса) — належав до гілки Лакана та був старшим із синів Пантелія Матвійовича Маврогордато від шлюбу з Марієттою, дочкою Лоренцо Скараманга. Матір'ю Ерато Матвіївни була благодійниця, член Одеського жіночого благодійного товариства Ангеліка Пантеліївна Кондоставло (бл. 1802 р. — 19 березня 1876 р., Одеса), дочка турецького підданого хіосця Пантелія Лікардовича Кондоставло⁵⁰.

Старша сестра Ерато — Катерина Матвіївна (22 вересня 1834 р., Одеса — 9 липня 1923 р., Париж) — відома філантропка й благодійниця, дружина впливового петербурзького винного відкупника, комерції радника й купця 1-ї гільдії, згодом — італійського дворянина Федора Панделійовича (Пандійовича) Родоканакі (13 листопада 1825 р., Ліворно — 21 вересня 1889 р., Баден-Баден), рідного племінника багатого одеського купця хіоського походження Федора Павловича Родоканакі (1799 р., о. Хіос — 24 лютого 1882 р., Одеса)⁵¹.

Старший брат Ерато Матвіївни — Федір Матвійович Маврогордато (бл. 1818 р., о. Хіос — 16 квітня 1874 р., Одеса) — одеський 1-ї гільдії купець, спадковий почесний громадянин, власник торговельного дому «Федір Маврогордато і К^о», депутат («гласний») Одеської міської думи, а племінник — Матвій Федорович Маврогордато (6 вересня 1848 р., Одеса — 21 грудня 1935 р., Париж) — дійсний статський радник, спадковий дво-

рянин Російської імперії, кавалер багатьох орденів, відомий одеський багатій, благодійник та меценат⁵².

Шлюб між Марком Севастопуло та Ерато Маврогордато був традиційним для представників хіоської аристократії⁵³ й значно сприяв зміцненню економічного та соціального становища одеських Севастопуло.

Ерато Матвіївна Севастопуло багато часу мешкала за кордоном, але також приділяла увагу доброчинній діяльності. Наприклад, вона була членом «Комітету з допомоги знедоленим критським родинам» разом зі своєю тіткою — Аріадною Костянтинівною Папудовою, про що вже зазначалося вище.

У подружжя народилося три сини. Старший — Євстратій — з'явився на світ в Одесі 9 грудня 1857 р.⁵⁴ (за іншими даними — 8 січня 1858 р.), а 8 січня 1858 р. був охрещений в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві. Хрещеними батьками стали дідусь — одеський купець 3-ї гільдії Матвій Пантелійович Маврогордато та тітка — Жені Матвіївна, дружина грецького підданого Федора Матвійовича Маврогордато⁵⁵. Середній син — Матвій — народився в Одесі 16 листопада 1864 р., а охрещений у тій же церкві 12 грудня. Прийняли немовля в купелі дядько — почесний громадянин Скарлат Євстратійович Севастопуло та тітка — Жені Матвіївна, дружина одеського 1-ї гільдії купця Федора Матвійовича Маврогордато⁵⁶. Наймолодший із синів — Карл (Скарлат) — народився в Одесі 13 січня 1871 р. та був охрещений 14 березня того ж року в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві. Хрещеними батьками дитини стали його дядько — почесний громадянин Олександр Євстратійович Севастопуло та тітка — Катерина Матвіївна, дружина італійського підданого Федора Родоканакі⁵⁷.

28 вересня 1885 р. Марко Євстратійович звернувся до Херсонського губернського дворянського депутатського зібрання з клопотанням про надання йому та його родині спадкового дворянства за орденем св. Володимира 4-го ст.⁵⁸ Рішенням зібрання від 29 жовтня 1885 р. було визначено внести прохача до 3-ї частини Дворянської родовідної книги Херсонської губернії⁵⁹. Що стосується родини Марка Євстратійовича, то його дружині та двом старшим синам — Євстратію та Матвію, як повнолітнім, було запропоновано звернутися з особистими клопотаннями та подати необхідні документи⁶⁰. Департамент Герольдії, розглянувши справу М.Є. Севастопуло, указом від 28 лютого 1886 р. відмовив у правах на дворянство⁶¹.

Помер Марко Євстратійович Севастопуло 3 січня 1903 р. в Одесі у віці 80 років від паралічу серця та знайшов спокій на Старому міському кладовищі⁶², а його дружина — Ерато Матвіївна — залишала світ 22 грудня 1925 р. у Німеччині⁶³.

Старший із синів цього подружжя — Євстратій Маркович — помер в Одесі 20 грудня 1888 р. у віці 31 року⁶⁴. А от молодші — Матвій та Карл — сприяли подальшому зміцненню становища роду Севастопуло.

Матвій Маркович обрав дипломатичну стезю, де зробив блискучу кар'єру: 1895 р. прикомандирований до російської місії в Нідерландах, 1898 р. призначений другим секретарем місії в Румунії, 1900 р. — у Бельгії, 1904 р. — другим, а 1908 р. — першим секретарем посольства у Великій Британії, 1913 р. — радником посольства у Франції. Він був дійсним статським радником і камергером імператорського двору. 3 червня 1917 р. Матвій Севастопуло призначений Тимчасовим урядом посланником Росії в Данії, а 27 жовтня — повіреним у справах у Франції. 26 листопада 1917 р. указом наркома іноземних справ Л.Д. Троцького звільнений з посади. У Росію Матвій Маркович уже не повернувся, помер 1943 р.⁶⁵ Він не був одружений та не залишив нащадків⁶⁶.

Брат Матвія — Карл (Скарлат) Маркович, з родиною якого він проживав, обрав службу по Міністерству юстиції та був відомим в Одесі благодійником і громадським діячем. Він — статський радник, почесний мировий суддя, член правління Одеського облікового банку, товариш голови Товариства покровительства безпритульним дітям, член дирекції Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці, товариш голови одеського відділення Російського товариства садівництва та член одеського відділення Російського технічного товариства⁶⁷. Карл Севастопуло також активно допомагав своїй тітці — Катерині Матвіївні Родоканакі, яка була опікункою Благовіщенського (з 1871 р. — Катерининський) дитячого притулку в Санкт-Петербурзі. 1890 р. із нагоди 50-річчя цього закладу К.М. Родоканакі пожертвувала 50 тисяч рублів. Тоді ж, цінуючи щедрю грошову допомогу та наполегливу діяльність філантропки, за височайшим наказом притулок було перейменовано на честь померлого чоловіка Катерини Матвіївни — Федора Родоканакі, а Карл Маркович став разом із тіткою піклувальником цього закладу⁶⁸.

10 листопада 1896 р. Карл Маркович у віці 25 років вінчався в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві з дівцею дворянкою Марією Валеріанівною Лігіною, 22 років. Свідками таїнства були брат нареченої дворянин Валеріан Валеріанович Лігін, барон Микола Едуардович Штейгер, батько нареченої дійсний статський радник Валеріан Миколайович Лігін та таємний радник Григорій Григорович Маразлі⁶⁹. Марія народилася 1874 р. в Одесі*. Її батько — Валеріан Миколайович Лігін (26 липня

---

* Повідомлення про те, що Марія народилася 13 січня 1871 р., не відповідає дійсності. Це — дата народження її чоловіка Карла Марковича Севастопуло: Лигин Сергей Валеріанович // Николаевская область. Электронная историческая библиотека

1846 р., Санкт-Петербург — 6 січня 1900 р., Гієр, департамент Вар, Франція), відомий учений, громадський та державний діяч, доктор математики, професор та декан фізико-математичного факультету Новоросійського університету, почесний мировий суддя, гласний, товариш голови та голова Одеської міської думи, попечитель Варшавського учбового округу, голова одеського відділення Російського технічного товариства, товариш голови одеського відділення Російського товариства садівництва та керівник різних опікунських організацій, таємний радник і кавалер багатьох орденів. Він був одружений із представницею заможної одеської грецької купецької родини — Єлизаветою Єгорівною Парпуті (бл. 1850 — після 1910), дочкою австрійського підданого Єгора Лукича Парпуті (бл. 1810 — бл. 1888) та Катерини Антонівни Гофман (1825–1878). Треба зазначити, що Парпуті вже були пов'язані спорідненням з хіоськими купцями: рідна тітка Єлизавети — Любов Луківна (1 вересня 1819 р., Одеса — після 1848) — вийшла заміж за Андрія Івановича Петрококкіно (бл. 1812 — бл. 1847)⁷⁰. Старший із синів Лігіних — Валеріан Валеріанович (1873, Одеса — після 1917) — статський радник, калишський віце-губернатор та келецький губернатор, молодший — Сергій Валеріанович (1877 — після 1927) — відомий лікар-травматолог і хірург, автор наукових праць, завідувач військового шпиталю при Миколаївській міській лікарні, її головний лікар⁷¹.

Марія Валеріанівна Севастопуло була талановитим скульптором, членом Товариства південноросійських художників, учасницею виставок цього художнього об'єднання в 1909, 1910 та 1916 рр. (псевдонім — Севасто)⁷², а також відомою громадською діячкою — помічницею опікунки одеського Маріїнського притулку та дійсним членом Одеського міського опікунства дитячих притулків⁷³.

Подружжя Севастопуло мало двох синів*. Старший — Марко — народився 21 листопада 1897 р. та був охрещений в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві 21 грудня того ж року. Хрещеними батьками хлопця стали його двоюрідний дід спадковий почесний громадянин Карл (Скарлат) Євстратійович Севастопуло, а замість нього за дорученням таємний радник Григорій Григорович Маразлі, та бабуся Єрато Матвіївна, дружина спадкового почесного громадянина Марка Севастопуло⁷⁴. Молодший — Олександр — народився 30 листопада 1901 р., а охрещений

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://history.mk.ua/ligin-sergej-valerianovich.htm> (20.12.2014). — Назва з екрану.

* В. Афанасьєв та О. Барковська називають ще одного сина — Валеріана, який загинув на війні 1917 р., однак відомостей про його народження у метриках Свято-Троїцької церкви немає: Товарищество южнорусских художников. — С. 307.

у тій же церкві 17 лютого 1902 р. Його хрещеними батьками були таємний радник Григорій Григорович Маразлі та бабуся Єрато Матвіївна Севастопуло⁷⁵.

Карл Маркович значно розширив домоволодіння своєї родини в Одесі, оскільки здача квартир у прибуткових будинках в оренду була досить вигідною справою. Двоюрідний брат Карла — Матвій Федорович Маврогордато, який перебрався на постійне життя до Парижа, 1 листопада 1901 р. продав свій розкішний особняк, розташований на розі Єкатерининського й Військового узвозів та Сабанєєвого моста, Карлу Марковичу⁷⁶. Саме цей будинок і став резиденцією родини Севастопуло⁷⁷. А 31 січня 1908 р. він придбав у Матвія Маврогордато ще один будинок — на вулиці Князівській, 13⁷⁸.

Під час більшовицького заколоту Севастопуло емігрували спочатку до Франції, де мешкали в Ніцці, а потім — до США. Їхні мистецька колекція та бібліотека, на щастя, поповнили фонди одеських музеїв: зокрема, 204 книги поступили до Музею красних мистецтв Новоросійського університету, де було створено особовий фонд К.М. Севастопуло⁷⁹, а художня колекція — до Народного художнього музею, але згодом була розпорошена⁸⁰.

Подальша доля представників родини Карла Марковича поки що невідома, Марія Валеріанівна померла до 4 березня 1861 р.⁸¹

З родини Севастопуло треба згадати Олександра Євстратійовича, Карлового дядька, котрий мешкав в Одесі, був одним із засновників успішного Одеського облікового банку, який виник 1879 р.⁸² Помер він в Одесі 11 червня 1892 р. у віці 64 років від хронічної чахотки легенів та похований на Старому міському кладовищі^{*,83}. Інші брати Олександра, імовірно, покинули Одесу через бізнесові інтереси та оселились за кордоном. Наприклад, Костянтин Євстратійович Севастопуло, 83 років, мешканець Ліворно, був звільнений з російського підданства за власним бажанням 1902 р.⁸⁴

Таким чином, родина Севастопуло пройшла в Одесі типовий для хіоських родів шлях: із власників потужних хліботоргових фірм, іноземних купців, які належали до замкненої етносоціальної групи, вони поступово перетворилися на представників привілейованих верств російсько-імпер-

---

* Олександр був одружений. Його дружина — Марія Іванівна — 18 серпня 1892 р., уже після смерті чоловіка, отримала паспорт, жодних відомостей про їхніх дітей не міститься: Держархів Одеської обл., ф. 16, оп. 125, спр. 2, арк. 31. У літературі згадується також Марія Олександрівна Севастопуло-Кир'якова (бл. 1835 р. — 4 травня 1915 р., Петроград) — одеська актриса, письменниця та драматург, яка була родичкою одеських Севастопуло, але встановити більш детально її споріднення з ними поки не вдалося.

ського суспільства — крупних поміщиків, домовласників, чиновників, котрі мали з місцевою елітою родинні, культурні та ділові зв'язки.

¹ *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol. — London, 1955. — V. 1. — P. 125.

² *Ibid.* — P. 125–126.

³ Российский государственный исторический архив (далі — РГИА), ф. 1343, оп. 39, д. 4327, л. 2–3.

⁴ Там же.

⁵ Там же, л. 1–1 об.

⁶ Там же, л. 5–8 об.

⁷ Там же, л. 19–20.

⁸ Там же, л. 1–1 об.

⁹ Одесский вестник. — 1827. — № 13.

¹⁰ Див. детально: *Томазов В.В.* Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація // Український історичний журнал. — 2014. — № 4. — С. 100–108.

¹¹ РГИА, ф. 1343, оп. 39, д. 4327, л. 2–3.

¹² *Αυγητίδης Κ.* Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. — Χίος, 2004. — Σ. 110.

¹³ РГИА, ф. 1343, оп. 39, д. 4327, л. 1 об.

¹⁴ Державний архів Одеської області (далі — Держархів Одеської обл.), ф. 16, оп. 125, спр. 2, арк. 31.

¹⁵ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2004. — Т. 3: 1853–1874 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 188–189.

¹⁶ Там же. — Одесса, 2014. — Т. 1: 1799–1831, 1836 / Л.Г. Белоусова, С.Е. Березин, Т.Е. Волкова, В.В. Харковенко, Г.Л. Малинова, А.В. Мартыненко, А.М. Паниван, М.Г. Батурина, С.Н. Герасимова. — С. 428–429.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же. — С. 428–429, 352–353.

¹⁹ Там же. — С. 428–429.

²⁰ Там же.

²¹ Там же. — Одесса, 2002. — Т. 2: 1834–1852 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 274–275, 226–227.

²² *Морозан В.* Деловая жизнь на юге России в XIX — начале XX века. — СПб., 2014. — С. 526.

²³ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2005. — Т. 4: 1875–1891 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 194–195.

²⁴ Більш детально див.: *Αυγητίδης Κ.* Торговий дом Константина Папудова // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. — К., 2001. — С. 141–152; *Морозан В.* Указ. соч. — С. 526–527.

²⁵ *Дерибас А.* Старая Одесса. Забытые страницы: Исторические очерки и воспоминания. — К., 2004. — С. 132, 259–260.

²⁶ *Морозан В.* Крупнейшие зерновые экспортеры Причерноморья и Приазовья: методы торговли, общественная и частная жизнь // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причерномор'ї XVIII–XIX ст. Збірник наукових статей. — К., 2012. — С. 119.

²⁷ *Piatigorskii G.* The Cretan uprising of 1866 — 1869 and the Greeks of Odessa // *Modern Greek studies yearbook.* — Minneapolis, 1998/1999. — Vol. 14/15. — P. 133.

²⁸ *Авгитидис К.* Указ. соч. — С. 151.

²⁹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2006. — Т. 5: 1802, 1892–1906 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 216–217.

³⁰ Держархів Одеської обл., ф. 16, оп. 125, спр. 2, арк. 36 зв.

³¹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2002. — Т. 2: 1834–1852 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 226–227.

³² Там же. — С. 216–217.

³³ Зустрічаються відомості також про інші дати народження: 1 жовтня 1853 р. та 10 березня 1853 р., див.: *Грезин И.* Алфавитный список русских захоронений на кладбище в Сент-Женевьев-де-Буа. — М., 2009. — С. 313.

³⁴ Більш детально про нього див.: *Волков С.* Генералитет Российской империи: энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. — М., 2009. — Т. II (Л-Я). — С. 111.

³⁵ *Грезин И.* Указ. соч. — С. 313; Незабутые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1999 / Сост. В.Н. Чуваков. — М., 2004. — Т. 4: Л-М. — С. 415.

³⁶ РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 5 об.–6.

³⁷ Див.: *Томазов В.* Соціальний статус купців-хіосців Маврогордато в Російській імперії: пошуки дворянства // *Генеалогія. Збірка наукових праць.* — К., 2013. — Вип. 1. — С. 287–301.

³⁸ РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 5 об.–6.

³⁹ Там же, л. 5 об.–12.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Там же.

⁴² *Решетов С., Іжик Л.* Григорий Маразли: честь паче почеси. — Одесса, 2012. — С. 193.

⁴³ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 497, арк. 1–7.

⁴⁴ *Одесский вестник.* — 1858. — № 40.

⁴⁵ *Томазов В.В.* Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація. — С. 104–105.

⁴⁶ *Морозан В.* Деловая жизнь на юге России в XIX — начале XX века. — С. 313, 344.

⁴⁷ РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 5 об.

⁴⁸ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 94.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Про рід Маврогордато більш детально див.: *Томазов В.* Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка // *Архіви України.* — 2010. — Вип. 3–4 (269), липень–вересень. — С. 72–86; *Τομαζοβ Β.* Το γένος των Μавρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γευγονία. — Χίος, 2010.

⁵¹ Див.: *Томазов В.* Соціальний статус Родоканакі у Російській імперії // *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* — К., 2012. — Вип. 20. — С. 201–209; *Его же.* Соціальний статус семьи Родоканакі в Российской империи // *Генеалогический вестник.* — СПб., 2014. — Вып. 49. — С. 37–47.

⁵² Див.: *Його ж.* Соціальний статус купців-хіосців Маврогордато в Російській імперії... — С. 287–301; *Його ж.* Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі... — С. 72–86; *Τομαζοβ Β.* Op. cit. — P. 82–108.

⁵³ Див.: Томазов В. Греки-хіосці в Російській імперії: соціальна адаптація та національна самоідентифікація. — С. 102.

⁵⁴ РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 6.

⁵⁵ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2004. — Т. 3: 1853–1874 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 188–189.

⁵⁶ Там же; РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 6.

⁵⁷ Там же.

⁵⁸ РГИА, ф. 1343, оп. 29, д. 1763, л. 4.

⁵⁹ Там же, л. 1.

⁶⁰ Там же, л. 15 об.–16.

⁶¹ Там же, л. 17.

⁶² Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2006. — Т. 5: 1802, 1892–1906 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 246–247.

⁶³ *Argenti P.* Op. cit. — V. 2. — P. 94.

⁶⁴ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2005. — Т. 4: 1875–1891 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 226–227.

⁶⁵ Матвей Маркович Севастопуло // Дипломаты Российской империи [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rusdiplomats.narod.ru/sevastopulo-mm.html> (20.12.2014). — Назва з екрану; Список послов России и СССР в Дании // Википедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: HTTPS://RU.WIKIPEDIA.ORG/WIKI/СПИСОК_ПОСЛОВ_РОССИИ_И_СССР_В_ДАНИИ (20.12.2014). — Назва з екрану; Л. Троцкий. Приказ народного комиссара по иностранным делам // Лев Троцкий. Историческое подготвление октября. Часть II: от октября до Бреста [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=w9kdkfjrkegc&pg=pt180&lpg=pt180&dq=севастопуло+матвей+маркович&source=bl&ots=htauk23bcn&sig=I1aghz51to9aielvsfxpjf9fbag&hl=ru&sa=x&ei=fmqpvoc9fckruytygaal&ved=0cc0qbaewaw#v=onepage&q=%d0%a1%d0%b5%d0%b2%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%be%d0%bf%d1%83%d0%bb%d0%be%20%d0%9c%d0%b0%d1%82%d0%b2%d0%b5%d0%b9%20%d0%9c%d0%b0%d1%80%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87&f=false> (20.12.2014). — Назва з екрану.

⁶⁶ РГИА, ф. 727, оп. 2, д. 378, л. 3–3 об.

⁶⁷ Там же; Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 год. — Одесса, 1913. — Л. 368.

⁶⁸ Керзум А.П. Детский приют в память Федора Пандиевича Родоканани // Энциклопедия благотворительности. Санкт-Петербург [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2853438459> (20.12.2014). — Назва з екрану.

⁶⁹ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2006. — Т. 5: 1802, 1892–1906 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 246–247, 160–161.

⁷⁰ *Μπελοουσοβα Α.* Το γένος των Πετροκοκκινών: περίοδος της Οδησσού 190σ — 20ου αιώνα. — Χίος, 2007. — Σ. 75–76.

⁷¹ Більш детально про Лігіних: Решетов С., Іжжик Л. Указ. соч. — С. 128–130; Лигин Сергей Валерианович // Николаевская область. Электронная историческая библиотека [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://history.mk.ua/ligin-sergej-valerianovich.htm> (20.12.2014). — Назва з екрану.

⁷² Товарищество южнорусских художников. Библиографический справочник / Сост. В.А. Афанасьев, О.М. Барковская. — Одесса, 2014. — С. 307.

⁷³ Вся Одесса. — Л. 368.

⁷⁴ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2006. — Т. 5: 1802, 1892–1906 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 246–247.

⁷⁵ Там же.

⁷⁶ Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 27678, арк. 9 зв.

⁷⁷ Вся Одесса. — Л. 368; РГИА, ф. 727, оп. 2, д. 378, л. 32.

⁷⁸ Там само, арк. 1–4, 10–13 зв.

⁷⁹ *Левченко В.В.* «Музей изящных искусств» Императорского Новороссийского университета: история та доля скарбниці // Полікультуротворча діяльність 2010: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 квітня 2010 р. — К., 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://memory.od.ua/books/levchenko7.pdf> (20.12.2014). — Назва з екрану.

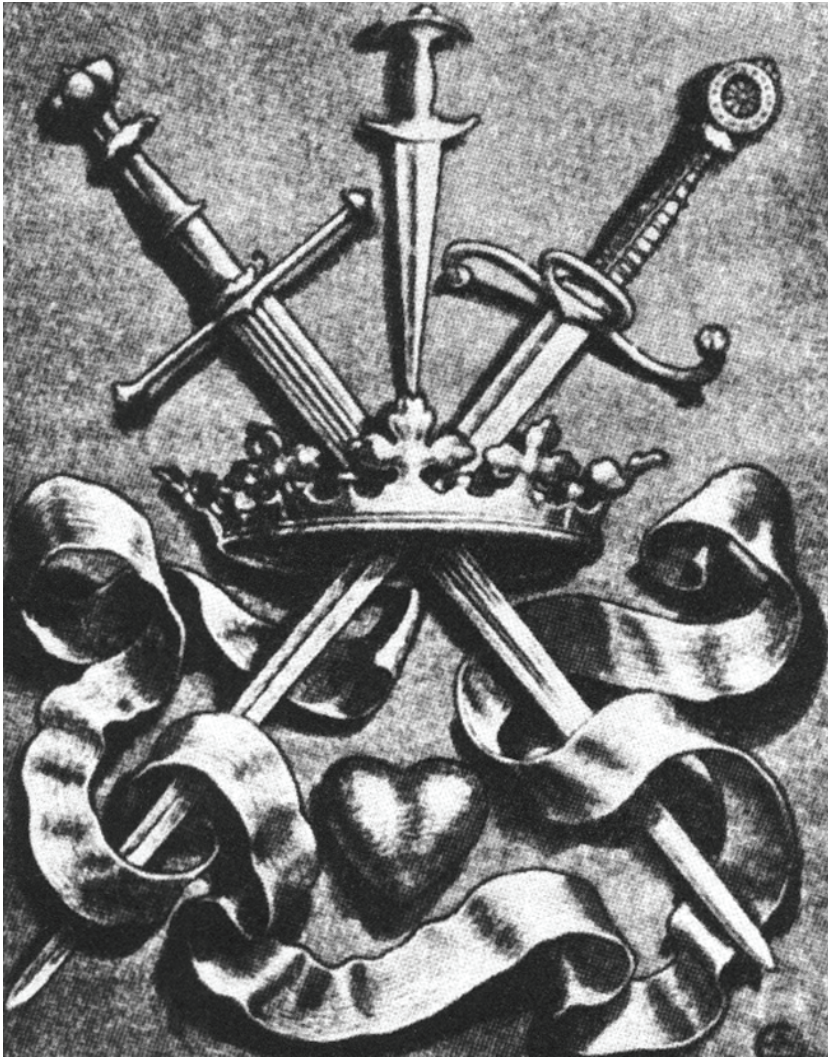
⁸⁰ Товарищество южнорусских художников. — С. 307.

⁸¹ Незабытые могилы. — М., 2005. — Т. 6. — Кн. 1: Пос-Скр. — С. 471.

⁸² *Морозан В.* Деловая жизнь на юге России в XIX — начале XX века. — С. 346; *Решетов С., Ижик Л.* Указ. соч. — С. 208.

⁸³ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2006. — Т. 5: 1802, 1892–1906 / Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. — С. 246–247.

⁸⁴ РГИА, ф. 1284, оп. 100, д. 3361, л. 16.

ГЕРАЛЬДИКА,
СИМВОЛІКА
ТА СФРАГІСТИКА

ГРАФІТІ СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА РУСЬКІ ГЕРБИ

У травні 2014 р., після завершення XI Конгресу візантійської сигілографії (Стамбул), у автора була можливість оглянути Софію Константинопольську. З публікації Ю. Артамонова, О. Гіппіуса та І. Зайцева відомо про знайдений 1996 р. А. Алексєєвим напис-графіті, що залишив на стінах собору 1805 р. під час своєї поїздки до Корфи Микола Алфьоров¹. Досліджуючи не перший рік власний родовід, ця інформація довгий час інтригувала нас. Опинившись у Святій Софії, ми прагнули знайти графіті цього відомого українського архітектора, мандрівника та громадського діяча Слобожанщини. Проте кількість графіті на стінах собору вразила. Тисячі написів та малюнків, що лишилися на мармурових стінах другого поверху, наче відкрита книга, перегукувалися з історією давньої столиці. Грецькі, латинські, кириличні, рунічні та арабські написи сповіщали про відвідувачів, їхні втаємничені бажання, реакції на події та прохання Божої допомоги. Малюнки, як засіб передачі не тільки християнської символіки, але й неписемного бачення оточуючого світу, не поступалися написам: фігури людей, обличчя, човни, тварини, зброя. Нашу увагу привернули нечисленні зображення гербів. Через реставраційні роботи в Софії ми змогли оглянути лише меншу частину площі її стін. Тож, плануємо продовжити ці дослідження. Слід зазначити, що всі графіті знаходяться на другому поверсі собору. Перед поїздкою ми детально ознайомились із рекомендаціями українського дослідника В. Корнієнка з прочитання графіті на мармурових поверхнях². Усі малюнки фіксувалися на цифровий фотоапарат із використанням підсвітки та фільтрів. Ці зображення тематично поділяємо на чотири блоки: 1) герби хрестоносців; 2) гмерки; 3) руські герби; 4) неатрибутовані герби. Окрім поданого опису самих пам'яток, ми спробували віднайти відомі з інших джерел аналоги гербів та знаків.

Герби хрестоносців

Під час дослідження вдалося зафіксувати 7 гербів. Кожен із них має у своїй основі чи нашоломнику хрест, що вказує на їхню приналежність хрестоносцям.

Опис: у щиті — рівносторонні хрести (три, два, один) у три ряди. Нашоломник — хрест. Аналогів виявити не вдалося. Можна навести, як приклад, герб графів Хантингдонів, очевидно, першої креації. Його подано в «Armorial du Hérault Vermandois», що укладався приблизно в 1285–1300 рр. Опис зображення наступний: синє тло, усяєне золотими хрестами³. Існування паралельного з графіті герба свідчить про прийнятність у цілому такої геральдичної композиції в XIII ст. Герб має підкреслено християнську символіку, яка слугує доказом того, що він належав одному з рицарів-хрестоносців, які захопили Константинополь 1204 р.

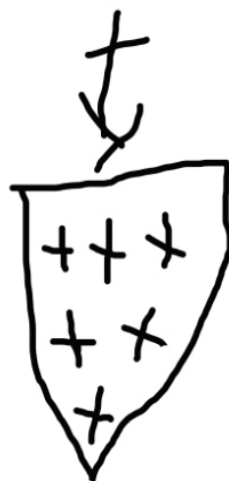

Рис. 1.

Опис: у щиті — правостороння перев'язь, згори на яку накладено навскісний хрест. Аналогів знайти не вдалося. Подібний герб мав Джон де Ліндхорст (John de Lyndhurst), із тією різницею, що хрестів три. Це зображення відоме з гербовника «Rolls of Arms of Edward I (The Galloway Roll)». Колір гербового поля та хрестів — золотий, перев'язі — червоний⁴.

Рис. 2.

Опис: здолу — фортечна стіна. У голові щита — фігура, що нагадує пояс із бляхою. У центрі — фігура у вигляді стріли. Нашоломник — хрест. Аналогів та паралелей знайти не вдалося. Якщо наші міркування правильні, то фігура у вигляді пояса могла тлумачитись, як рицарський пояс — один із атрибутів рицаря. У такому разі, уся композиція, можливо, апелює до історії подвигу, що став причиною посвяти цього хрестоносця (судячи з нашоломної фігури) у рицарі.

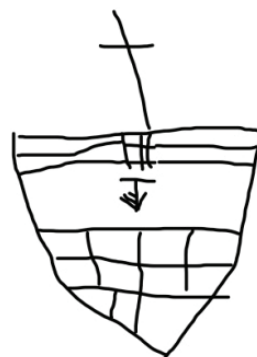

Рис. 3.

Рис. 4.

Опис: у полі щита — фігура, яку слід розцінювати, як монограму. Можна виокремити літери ΘΑΡ. Геральдично праворуч від фігури — семипромінева зірка. У геральдично лівому горішньому куті — слово «ληταρο». Скоріше за все, воно означає назву острова «Λιτάρια» (біля північно-східного берега Сицилії). Над щитом — шолом. Відомо, що Сицилія відігравала важливу роль у середньовічній історії. Вплив на цьому острові норманської та франкської знаті — у часи воїн за Святу землю — перетворив його на один із головних плацдармів.

Слід зауважити, що монограми у Візантії виконували роль середньовічного герба. У них зашифровували імена та посади. Тому не виключено, що цей хрестоносець у такий спосіб перейняв візантійську традицію та оформив її згідно з правилами європейської геральдики. Водночас, це лише підтверджує тезу про те, що монограми у Візантії та рицарські герби сприймалися на одному рівні, хоча належали до двох різних візуалізуючих систем.

Опис: у полі щита — фігура. У геральдично лівому горішньому куті — слово «ληταρο». Скоріше за все, ним позначено назву острова «Λιτάρια» (біля північно-східного берега Сицилії). Над щитом — шолом.

Рис. 5.

Рис. 6.

Опис: у полі щита під титлою — літери «ωι». Поруч із цим зображенням є графіті під титлою «ω», що означає ім'я Іоанн. Скоріше за все, рицар, котрий намалював цей герб, прагнув позначити своє ім'я, але, не вмючи писати, переплутав послідовність літер. Над щитом — геральдична фігура: перекреслена стріла вістрям догори.

Опис: у щиті — монограма. У геральдично лівому верхньому куті — хрест, символ хрестоносців.

Рис. 7.

Прапори хрестоносців

Човни хрестоносців зображені у великій кількості на стінах Святої Софії. Одні дуже ретельно, інші схематично. Вдивляючись у ці графіті, стає зрозуміло, наскільки потребувало європейське військо під час своїх походів саме флоту. Венеційський дож Енріко Дандоло запропонував учасникам Четвертого хрестового походу орендувати човни за 85 тис. марок сріблом — неймовірну суму на той час. Для рицарів вона була рівнозначною пограбунку. Переправа до Святої землі стала однією з найуспішніших фінансових операцій Венеції. Два зображення човна було деталізовано прапорами з символом хрестоносців — хрестом.

Рис. 8.

Опис: центральний та носовий прапори човна мають зображення рівностороннього хреста — символа хрестоносців.

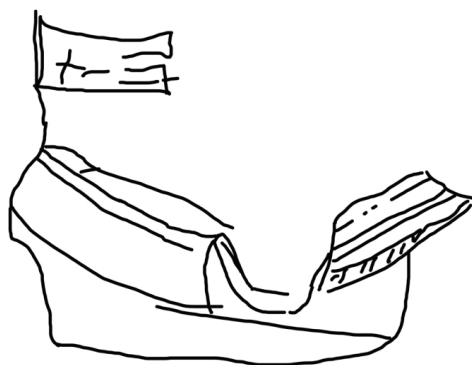

Рис. 9.

Опис: прапор на човні має зображення рівностороннього хреста — символа, яким користувалися хрестоносці.

Гмерки

Гмерки — особисті, родові або корпоративні знаки майстрів, міщан та купців. Гмерки, оформлені в щити (але без нашоломника та корони), представляли собою міщанську геральдику середньовічної Європи. Уживалися вони дуже широко. Від нанесення знака на виріб та будинок до опломбування товарів.

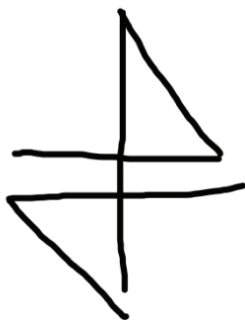

Рис. 10.

Опис: знак у вигляді оберненої й відзеркаленої четвірки. Такий знак 1457 р. використовував торунський патрицій Ян Теуденкус (Jan Teudenkus)⁵.

У пізніший час подібний знак зустрічається й на українських землях. У гербовому щиті він представлений на печатці та існує серед гербів українських міщан XVI ст.⁶

Опис: знак у вигляді оберненої четвірки з додаванням двох розгалужень знизу. Подібний гмерк, але з одним розгалуженням, 1422 р. використовував торунський міщанин-патрицій Ян фон дер Мерсхе (Jan von der Mersche)⁷ (див. рис. 12.). Цікавий різновид цього ж знака використав 1457 р. мешканець Торуні Ян Руссе (Jan Russe) (див. рис. 13.), котрий, очевидно, мав руське походження⁸. Хоча останнім зна-

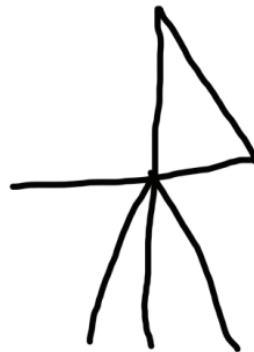

Рис. 11.

ком того ж року користується й вищезгаданий Ян Теуденкус (Jan Teudenkus), що, вірогідно, підтверджує тезу про те, що знаки були не тільки особистими, але й представляли певну купецьку групу.

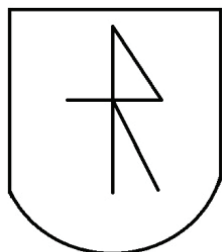

Рис. 12.

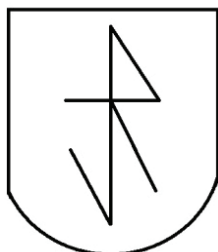

Рис. 13.

Рис. 14.

Опис: знак у вигляді перегорнутої четвірки, на яку поставлена літера «N», перехрещена згори на бічній стінці. Аналоги невідомі.

Опис: знак у вигляді перегорнутої четвірки, на яку поставлена монограма «TR». У композицію вписано хрест. Аналоги невідомі.

Рис. 15.

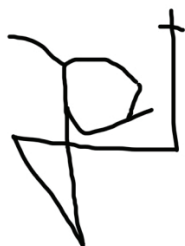

Рис. 16.

Опис: знак у вигляді перегорнутої четвірки, на яку поставлена монограма «TR». У композицію вписано хрест. Повторює описаний вище знак. Накреслений іншою рукою. Аналоги невідомі.

Опис: знак у вигляді «вовчого гака». Подібний гмерк, лише з перекресленою горішньою лінією, використував 1408 р. Єжи Вайс (Jerzy Wiese)⁹.

Рис. 17.

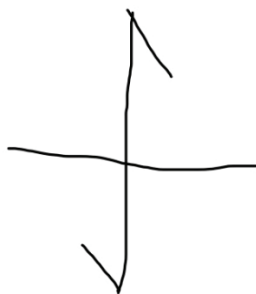

Рис. 18.

Опис: знак у вигляді перекресленого «вовчого гака». Аналоги невідомі.

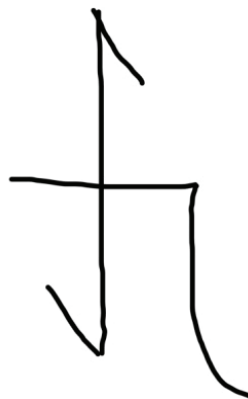

Рис. 19.

Опис: знак у вигляді перекресленого «вовчого гака» з відміткою. Очевидний його зв'язок із попереднім. Подібний за побудовою гмерк мав торунський патрицій Генрік Крюгер (Henryk Krüger) 1483 р.¹⁰

Рис. 20.

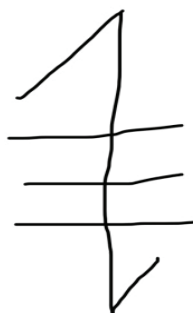

Рис. 21.

Опис: знак у вигляді тричі перекресленого «вовчого гака». Аналоги невідомі.

Рис. 22.

Опис: знак подібний до «вовчого гака», на який згори поставлено хрест. Майже тотожний знак використовував Генріх фон Яугштоффер (Heinrich von Jaugstorffer) — бюргер міста Вінер-Нойштадт (Нижня Австрія). Він фіксується 1395 р. у гербовнику Братства св. Христофора в Арльберзі (Тіроль)¹¹, який містить понад 900 гербів членів братства, донаторів та почесних відвідувачів. Датою його укладання прийнято вважати 90-і рр. XIV ст. або ж навіть 30-і рр. XV ст.¹²

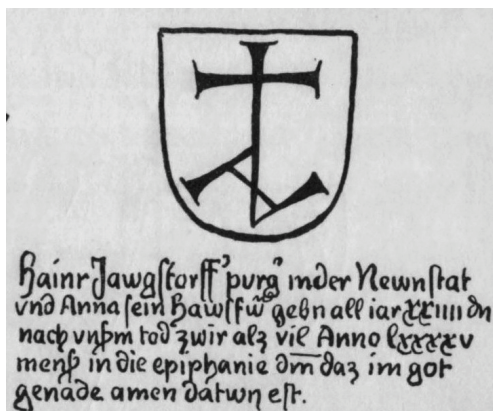

Рис. 23.

Графіті з цим знаком нанесено різними особами мінімум у п'яти місцях.

Опис: знак подібний до «вовчого гака», на який згори поставлено хрест, кожне рамено котрого на кінцях має «Т-подібні завершення». Можливий зв'язок цього зображення з попереднім. Хоча, є доля вірогідності в певній спорідненості зі знаком Ніколаса Генгеля (Nikolas Gengel), котрий походив із того ж міста, що й вказаний вище Jaugstorffer — Вінер-Нойштадта¹³.

Рис. 24.

Рис. 25.

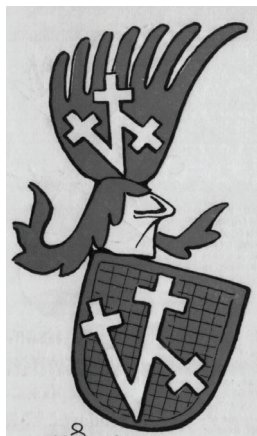

Рис. 26.

Рис. 27.

Опис: знак у вигляді літери «W», на яку поставлено зламаний хрест. Аналоги невідомі.

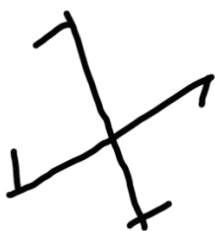

Рис. 28.

Опис: знак у вигляді двох перехрещених «вовчих гаків». Подібний гмерк 1541 р. використав львівський патрицій Матяш Кашер¹⁴.

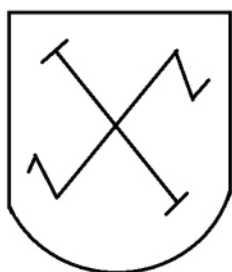

Рис. 29.

Рис. 30.

Опис: знак у вигляді півстріли з приєднаною праворуч літерою «А». Аналоги невідомі.

Опис: знак у вигляді хреста з приєднаною праворуч літерою «X». Аналоги невідомі.

Рис. 32.

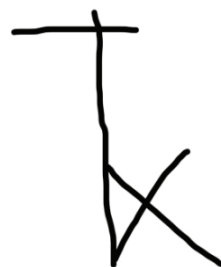

Рис. 31.

Опис: знак у вигляді видовженого хреста, що стоїть на «вовчому гаку». Аналоги невідомі.

Опис: знак у вигляді перехрещених «вовчих гаків» та з острогом угору, на якому зірка. Аналоги невідомі.

Рис. 33.

Опис: знак у вигляді триноги з зіркою на острозі.
Аналоги невідомі.

Рис. 34.

Рис. 35.

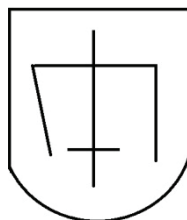

Рис. 36.

Опис: знак у вигляді тризубця з перекресленими острогами донизу. Дещо схожий гмерк використовував Роджер фон дер Біркен (Rodger von der Birken) 1456 р.¹⁵

Руські герби

Донедавна більшість українських медієвістів заперечували українську (руську) геральдику як таку, що могла існувати раніше XVII ст. Однак відомий історик О. Однороженко довів, що нижньою хронологічною межею вітчизняної геральдики є XIV ст. Проте навіть ця межа, завдячуючи новим підходам до вивчення джерел, очевидно, буде опущена до XII ст.

Під час огляду графіті було зафіксовано три зображення, які можна віднести до української (руської) геральдичної системи XII–XIV ст.

Опис: знак у вигляді літери «W» з «дашком» над центральною рискою. Він знаходиться над графіті, яке залишив «галицький поп» Матвій. Самому напису приділяли достатню увагу в літературі, проте знак до нього не долучали. На нашу ж думку, вони складають єдиний комплекс та датуються XIII ст.

Рис. 37.

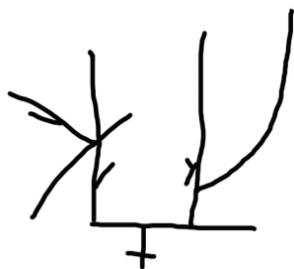

Рис. 38.

Опис: княжий знак Рюриковичів — двозуб. Основа знака перехрещена, бічні стіни мають відгалуження. Знаками з перехрещеною основою користувався Володимир Мономах і, очевидно, його нащадки¹⁶. Враховуючи, що саме Мономаховичі через династичні шлюби мали найбільші контакти з візантійським двором, не виключаємо приналежність знака комусь із них.

Опис: зображення орла з довгим роздвоєним хвостом. На шії — літери «СЄ», праворуч від голови — напис «кѣзь». Над написом намальовано знак. Напис слід читати як слово «князь». Не зрозуміло, чи маємо загальне словосполучення «се князь» або ж «Семен князь». Орел як герб на руських теренах з'являється вже на початку XIII ст. Зокрема, з XIV ст. князі Ямонтовичі-Підберезькі використовували його в себе на гербі¹⁷. Знак над орлом має аналоги в геральдиці київських володарів — нащадків Володимира Ольгердовича¹⁸. Особливу подібність знак має до герба Олелька Володимировича (див. рис. 40). Враховуючи цю обставину, можна припустити, що на графіті зображено герб київського князя Семена Олельковича.

Рис. 39.

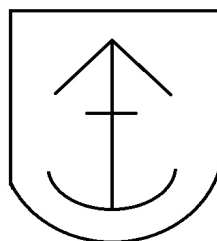

Рис. 40.

Неатрибутовані герби

Опис: знак у вигляді літери Д з нанесеним роком — 1437.

Рис. 41.

Опис: шестипромінева зірка, праворуч від якої — півмісяць.

Рис. 42.

Отже, дослідження графіті Софії Константинопольської дає змогу запровадити до наукового обігу не лише писемні джерела. Європейські та руські герби, залишені на стінах собору мандрівниками, купцями, рицарями та членами офіційних дипломатичних чи конфесійних делегацій, збагачують наші знання з середньовічної геральдики. Подальші студії, сподіваємося, нададуть більше матеріалу саме з руської геральдики.

¹ Артамонов Ю., Гиппиус А., Зайцев И. Из древнерусской эпитафии Константинопольской Софии // Ruthenica. — К., 2009. — Т. VIII. — С. 229.

² Корнієнко В. Методика дослідження графіті на мармурових плитах головного вівтаря Софії Київської // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2012. — Т. 24. — С. 19–25.

³ Popoff M. Armorial Vermandois, d'après le manuscrit B.N. Fr. 2249 (Documents d'héraldique médiévale). — Paris, 2003 — P. 25.

⁴ Galloway Roll / Ed. R.W. Mitchell. — Peebles, 1982. — Tabl. 23.

⁵ Gutowski M. Herbarz patrycjatu Torunskiego. — Torun, 1970. — Tabl. 4.15.

⁶ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. — Х., 2008. — № 276.

⁷ Gutowski M. Op. cit. — Tabl. 2.22.

⁸ Ibid. — Tabl. 3.16.

⁹ Ibid. — Tabl. 5.8.

¹⁰ Ibid. — Tabl. 2.16.

¹¹ Die Wappenbuecher vom Arlberg. — Berlin, 1937–1943. — Т. 1: Die drei Original-Handschriften von St. Christoph auf dem Arlberg aus den Jahren 1394 bis rund 1430 / Hrsgs. O. Hupp. — P. 219.

¹² *Черных А.П.* Гербовники XIV века // Средние века: исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени. — М., 2009. — Вып. 70 (1–2). — С. 212–241.

¹³ *Die Wappenbuecher...* — С. 157.

¹⁴ *Łoźiński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. — Lwów, 1892. — S. 386 (№ 37), 390.

¹⁵ *Gutowski M.* Op. cit. — Tabl. 1.10.

¹⁶ *Алфьоров О.* Молівдовули київських князів другої половини XI — кінця XII століття (за матеріалами сфрагістичної колекції О. Шереметьєва) // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. 2. — С. 33–35.

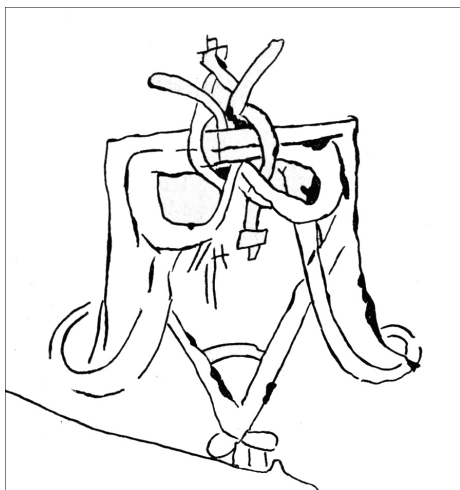
¹⁷ *Однороженко О.* Печатка князя Михайла Ямонтовича Підберезького // Тисяча років української печатки. Каталог виставки / Упор. Ю.К. Савчук. — К., 2013. — С. 111.

¹⁸ *Його ж.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XIV ст. — Х., 2009. — С. 281.

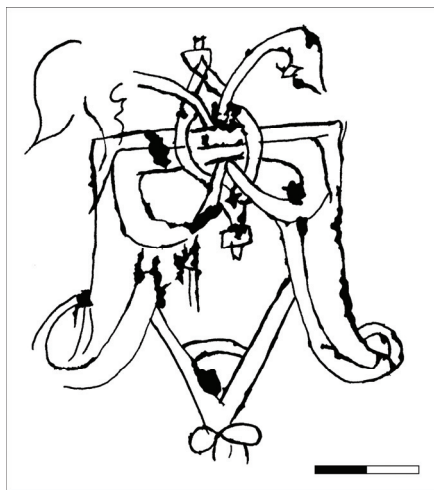

ЗНАКИ РЮРИКОВИЧІВ У ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Незважаючи на активний розвиток вітчизняної сфрагістики та геральдики, однією з білих плям залишається еволюція княжих знаків, що присутні на монетах, печатках, пломбах та інших предметах. Попри всі успіхи в цьому напрямку, окремі моменти в плані ідентифікації та атрибуції певних знаків ще далекі від остаточного розв'язання. Утім, матеріали софійської епіграфіки дозволяють з'ясувати низку важливих питань, пов'язаних із цією проблематикою, адже на стінах собору виявлено певну кількість князівських знаків, частина з яких, що може бути впевнено атрибутована, вводить до наукового обігу декілька невідомих раніше типів княжих двозубів та тризубів.

Рис. 1

Рис. 2

Одним із перших княжих знаків, що знаходиться в північній внутрішній галереї собору, був тризуб, опублікований С. Висоцьким (рис. 1)¹, котрий уникнув атрибуції зображення, зазначивши тільки, що повних аналогій йому серед княжих знаків не зустрічається. виправити ситуацію спробував С. Белецький, який шляхом порівняння відомих тризубів Рюриковичів та встановленої на підставі цього динаміки змін їхнього вигляду, у процесі успадкування від батька сином та онуком, дійшов

висновку, що малюнок на фресці належав онукові Володимира Великого по лінії Ізяслава — полоцькому князю Брячиславові². Проведене нами вивчення оригіналу графіті засвідчило, що С. Висоцьким була пропущена низка елементів (рис. 2), що, відтак, повністю розбивало аргументацію С. Белецького.

Тоді ж спільно з Н. Нікітенко нами була запропонована атрибуція княжого знака як приналежного Всеволоду-Андрію Ярославичу, онуку Володимира³. Однак представлена на фресці форма тризуба, як показали результати сучасних досліджень давньоруської сфрагістики на підставі низки матеріалів із приватних колекцій, притаманна першій половині XI ст., а означений тризуб більше тяжіє до Володимирового, присутнього на вірчих знаках часів цього князя⁴. Відмінність полягає в оформленні середнього зубця, що характерно для княжих знаків дітей Володимира, приклади чого бачимо на знаках Ярослава (коло), Мстислава (ромб із вертикальною засічкою під ним), Ізяслава (хрест), Судислава (пташка)⁵.

У графіті на фресці Софійського собору середній зубець завершується лілією-крином — княжий знак із таким завершенням середнього зубця ще не зустрічався у сфрагістиці. Ми вже звертали увагу на малюнок лілії на монетах Володимира як маніфестацію його царського сану, підкреслюючи, що прийняття цього символу Всеволодом могло демонструвати вищий династичний статус Всеволодовичів та його спадкоємність від діда⁶. Однак такі характеристики будуть справедливими й для декларування вищого династичного статусу сина Володимира — Бориса, який, як вважають дослідники, міг мати царський сан⁷. Відтак, зважаючи на наведені вище міркування, княжий знак із північної галереї Софії Київської, найвірогідніше, належав Борису Володимировичу. Перегорнутий тризуб вказує, що на момент виконання князя вже не було в живих, тож невдовзі після смерті Бориса 1015 р. графіті виникло на стіні фундованої його батьком 1011 р.⁸ митрополичої резиденції, чий стінопис прославляє родину Володимира⁹.

Два інші знаки були виявлені С. Висоцьким на фресці із зображенням Чесного Хреста у вімі Михайлівського приділа¹⁰, де нами також виявлений ще один подібний знак. У цілому, усі три подібні між собою, мають вигляд тризуба, центральний зубець якого розходиться у вигляді зверненого догори рогами півмісяця (рис. 3–5). Ближчі аналогії графіті на фресках знаходять серед зображень знака тризуба з печатки Ізяслава Ярославича¹¹ (рис. 6), тож, цілком вірогідно, можуть належати цьому князеві. Прикметно, що Ізяслав тричі займав київський стіл — у 1054–1068, 1069–1073 та 1077–1078 рр.¹² Не виключено, що поява трьох княжих знаків на фресці інспірована саме цим фактом, а графіті на ній засвідчувало його своєрідну «інтронізацію». У такому випадку виконання

княжого знака могло відповідати формулі «писав такий-то», що було своєрідною декларацією особистого виконання графіті з метою отримання надії на звершення висловлених молитовних сподівань. Зважаючи на велику кількість графіті, що знаходяться на цій фресці, вірогідно, що тут могла бути частка «древа Христових страждань», яка прибула до Києва разом із посагом дружини Володимира Анни¹³. Вочевидь, у своїй боротьбі за київський престол Ізяслав неодноразово звертався до Господа з проханнями допомоги, виголошуючи молитви біля іконного образу Чесного Хреста.

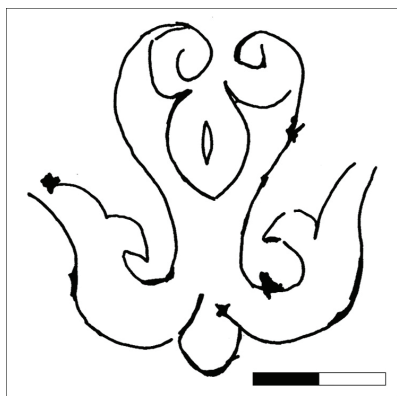

Рис. 3

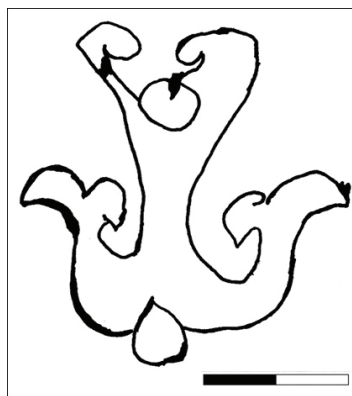

Рис. 4

Рис. 5

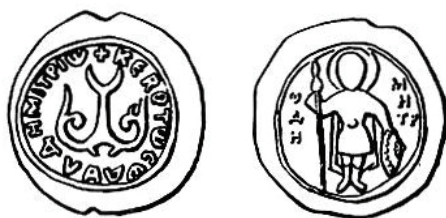

Рис. 6

Ще один опублікований С. Висоцьким малюнок княжого знака знаходиться на фресці з образом св. Онуфрія в південній зовнішній галереї собору¹⁴. Тут виконаний двозуб, кінці якого загинаються досередини, а на

правому — зліва внизу знаходиться невеликий відрізок (рис. 7). Прямих аналогій зображеному знаку виявити не вдалося, адже на опублікованих подібних знаках на печатках у двозубів зубці або вивертаються назовні¹⁵, або ж вони прямі¹⁶ (рис. 8). Утім, враховуючи, що дослідники вважають такі двозуби характерними для родини Мономаховичів¹⁷, не виключено, що знак виконано на фресці кимось із нащадків Володимира Всеволодовича.

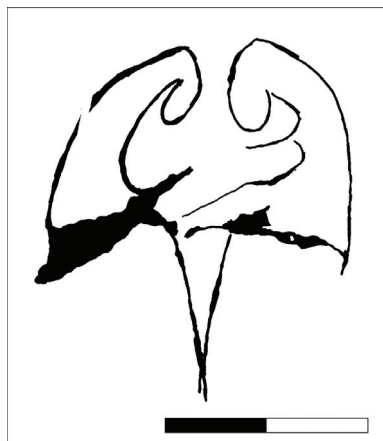

Рис. 7

Рис. 8

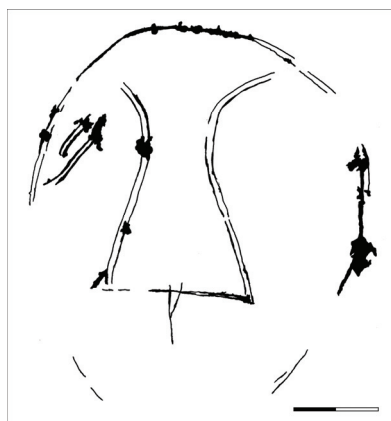

Рис. 9

У північній внутрішній галереї на фресці з образом св. Артемія виконаний двозуб, зубці якого вивертаються назовні, а ніжка має вигляд прямого відрізка (рис. 9). Такі знаки атрибутують як приналежні синові Володимира Всеволодовича Мономаха — Мстиславу¹⁸. Прикметно, що знак обведений колом, тому, можливо, що він імітує князівську печатку чи пломбу. Знак виконаний зубцями догори, що засвідчує — на момент виконання Мстислав був живий. Відтак, верхньою хронологічною межею появи графіті слід визнати 1132 р.¹⁹ Утім, цілком вірогідно, що напис міг з'явитися

набагато раніше, коли Мстислав ще не посів великокнязівський престол після смерті батька 1125 р. На цю думку наштотує розташування тризуба на початку «галереї воїнів»²⁰ у північній внутрішній галереї, неподалік від усипальні його діда Всеволода Ярославича²¹, де виконання графіті могло означати апеляцію до прав нащадків саме цього князя.

У Михайлівському приділі на фресці з образом святого мученика Ніра нами виявлене ще одне зображення двозуба (рис. 10), який за своєю формою тяжіє до княжих знаків, що зустрічаються на вірчих знаках та предметах першої половини XI ст. Тож умовно малюнок може бути датований цим же часом. Від лівого зубця вгору прокреслений невеликий відрізок, однак важко встановити, чи це складова малюнка, чи випадкова подряпина, хоча останній варіант нам видається більш вірогідним. Двозуб, розташований на фресці, близький до двозуба на вірчому знаку, який інтерпретують як приналежний Всеволоду Ярославичу²². Утім, означений тризуб у нижній частині містить зображення хреста, у той час як у тризуба з графіті він має вигляд трикутника. Тож атрибуція софійського графіті наразі ускладнена.

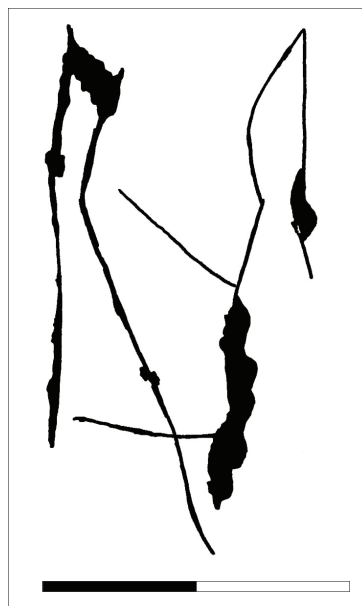

Рис. 10

Рис. 11

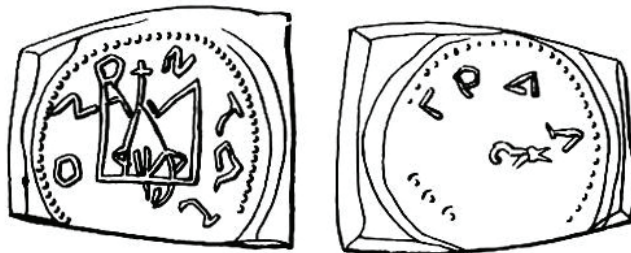

Рис. 12

У приділі св. Йоакима та Анни на фресці з образом св. Марка Подвижника виявлений малюнок тризуба, середній зубець якого увінчується хрестом з розширеними у вигляді трикутників кінцями, причому під верхнім розширенням прокреслений невеликий горизонтальний відрізок (рис. 11). У цілому, загальний вигляд прокресленого на фресці

знака подібний до тризуба на печатці Ізяслава Володимировича²³ (рис. 12), однак від нього графіті вирізняє розширення кінців перекладки та верхньої частини щогли. Наявність одного зміненого елемента (оформлення завершення центрального зубця) дозволяє, застосовуючи схему С. Белецького щодо видозміни княжих знаків Рюриковичів, атрибутувати виконаний на фресці тризуб як приналежний онукові Володимира по лінії Ізяслава — полоцькому князеві Брячиславу, котрий, після смерті батька, 1001 р. очолив Полоцьке князівство, яке тримав до своєї смерті 1044 р.²⁴ Зважаючи на розташування тризуба — зубцями догори, — знак належав живому князеві. Відтак, час виконання графіті на стіні Софії Київської має бути окреслений у хронологічних межах від 1020-х рр. до 1044 р.²⁵

Рис. 13

Частково цей малюнок заходить на інше графіті, яке має вигляд оберненого донизу тризуба (рис. 14), аналогічного тому, що зображений на вірчих знаках великого київського князя Володимира Святославича, тризуб якого в нижній частині прикрашений пагонами, що розходяться назовні²⁷. Оскільки тризуб Володимира намальований у перегорнутому вигляді, це засвідчує, що на момент виконання графіті князь уже був померлим.

Вочевидь, він був нанесений на фреску невдовзі після спорудження собору, засвідчуючи фундацію Софії Київської саме цим князем (1011 р.),

Обидва ці знаки — Ізяслава та Брячислава — поєднуються в малюнку-графіті на фресці із зображенням орнаменту в західній внутрішній галереї собору (рис. 13). Перший, обернений донизу, ідентичний тризубові Ізяслава, представлений на печатках цього князя та вірчих знаках²⁶. Другий, обернений догори, складається зі стилізованих під пагони бічних зубців та оформленого у вигляді хреста з розширеними кінцями центрального, що знаходить аналогії зі згаданим вище тризубом Брячислава.

Рис. 14

подібно тому, як на західному фасаді Михайлівської церкви Видубицького монастиря, фундованої Всеволодом Ярославичем (1070 р.)²⁸, було виконано напис «Въсеволожа»²⁹.

Подібно до розташованого поруч малюнка-графіті тризуба Володимира, княжий знак Брячислава Ізяславича виконаний у вишуканому парадному стилі. Однак його тризуб обернений догори. Ця обставина приводить до висновку, що на момент створення графіті цей князь був живий, що дозволяє датувати його появу не пізніше 1044 р. Літописи повідомляють про існування на теренах давнього Києва «Брячиславового двору» (згадується під 1068 р.)³⁰, тож дослідники справедливо відмічають можливість неодноразового відвідання Києва полоцьким князем Брячиславом³¹. У свою чергу, це засвідчують і декілька тризубів Брячислава, видряпанних на стінах кафедрального храму.

Не випадковим було розташування малюнка так, що зубець Ізяславового тризуба заходив на Володимирів, що демонструвало спадковість роду полоцьких князів від останнього. Можливо, у такій декларації знайшли відгомін якісь реалії політичної суперечки між Ярославом та нащадками його брата Ізяслава. Недаремно ж Брячислав використовував за основу свого знака тризуб батька.

Отже, епіграфічні пам'ятки суттєво розширюють джерельну базу для історичних студій, надаючи додатковий матеріал, невідомий за іншими пам'ятками, вивчення яких знаходиться у сфері наукових інтересів сфрагістики та геральдики. Адже значна кількість розглянутих вище малюнків із Софійського собору не зустрічалася ані на печатках, ані на інших предметах, тож вони доповнюють наявні свідчення щодо княжих знаків Рюриковичів.

¹ *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв — К., 1966. — Вып. 1. — С. 110–111, табл. LXIX, 1; LXX, 1.

² *Белецкий С.В.* К атрибуции княжеского знака на граффити № 75 из Софии Киевской // Археология. — 1997. — № 3. — С. 141–145.

³ *Никитенко Н., Корнієнко В.* Княжий знак-графіті в північній галереї // Пам'ятки України: історія та культура. — 2011. — № 3–4. — С. 44–49; *Іх же.* Атрибуція княжого знаку-графіті в північній внутрішній галереї Софії Київської // Спеціальні історичні дисципліни. — 2011. — № 19. — С. 136–145.

⁴ Тисяча років української печатки. Каталог виставки. — К., 2013. — С. 85, № 59.

⁵ Там само. — С. 85–89, № 60–64.

⁶ Див.: *Никитенко Н., Корнієнко В.* Атрибуція княжого знаку-графіті... — С. 142–144.

⁷ Див., напр.: *Никитенко Н.* София Киевская и ее создатели. — К., 2014. — С. 106–108.

⁸ Докл. див.: *Никитенко Н., Корнієнко В.* Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания. — К., 2012.

⁹ Див., напр.: *Никитенко Н., Корнієнко В.* Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської // *Із Києва по всій Русі: збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України.* — К., 2013. — С. 152–168.

¹⁰ *Высоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв.). — К., 1976. — С. 123, табл. CXLIX, CL.

¹¹ *Янин В.Л.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — М., 1970. — Т. 1: Печати X — начала XIII вв. — С. 249, № 3.

¹² *Войтович Л.В.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006. — С. 306–311.

¹³ Історію святині див.: *Сінкевич Н.* Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. — К., 2012. — С. 17–21.

¹⁴ *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи... — С. 112, табл. LXXI, 1; LXXII, 1.

¹⁵ *Янин В.Л.* Указ. соч. — С. 273, № 283–284.

¹⁶ Тисяча років... — С. 76, № 44.

¹⁷ *Алфьоров О.* Молівдовули київських князів другої половини XI — кінця XII століття (за матеріалами сфрагістичної колекції О. Шереметьєва) // *Сфрагістичний щорічник.* — 2012. — № 2. — С. 34.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Войтович Л.В.* Вказ. пр. — С. 457.

²⁰ *Никитенко Н., Корнієнко В.* Собор святих Софії Київської. — К., 2014. — С. 115.

²¹ *Никитенко Н.Н.* Свята Софія Київська. — К., 2008. — С. 358–359.

²² Тисяча років... — С. 88, № 63.

²³ *Янин В.Л.* Указ. соч. — С. 249, № 2. Щоправда, дослідник вказав при описі наявність кола на лівому зубці, яке насправді є літерою «о» легенди. У цьому можна повністю погодитися з думкою С. Белецького: *Белецкий С.В.* Указ. соч. — С. 141.

²⁴ *Бугославский С.А.* Текстология Древней Руси. — М., 2006. — Т. 1: Повесть временных лет / Сост. Ю.А. Артамонов. — С. 171, 192.

²⁵ *Корнієнко В.В.* До питання атрибуції княжого знаку з приділа св. Іоакима та Анни Софії Київської // *Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. праць.* — 2012. — № 22. — С. 236–240.

²⁶ Тисяча років... — С. 87–88, № 62.

²⁷ Там само. — С. 81–85, № 55, 57–59.

²⁸ *Бугославский С.А.* Указ. соч. — С. 209.

²⁹ *Высоцкий С.А.* Киевские граффити XI–XVII вв. — К., 1985. — С. 43–44.

³⁰ *Бугославский С.А.* Указ. соч. — С. 206.

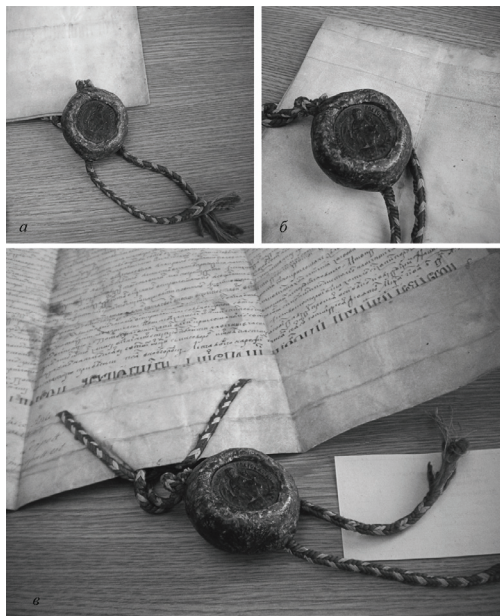
³¹ *Войтович Л.В.* Вказ. пр. — С. 280.

ДВІ ПЕЧАТКИ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ ІІ 1540 ТА 1549 рр.

Українська (руська) сфрагістика пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу завдяки студіям Олега Однороженка протягом останнього десятиліття зробила значний крок уперед. Ідеться, насамперед, про введення до наукового обігу значного джерельного матеріалу — печаток світської руської (української) еліти¹. Однак маловивченим продовжує залишатися величезний пласт сфрагістичного матеріалу еkleзіальної еліти цього періоду — духівництва².

Тому закономірно, що нашу увагу привернули дві печатки київського митрополита Макарія ІІ, які знаходяться в Головному архіві давніх актів у Варшаві (Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie) та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського в Києві.

Печатка Київського митрополита Макарія ІІ
1549 р.

Київський митрополит Макарій ІІ мало знаний в українському кліописанні. Відомості про нього в наукових опрацюваннях досить скупі. Щодо походження ієрарха є дві точки зору: одні дослідники виводять його коріння з Москви³, а інші — з Великого князівства Литовського⁴. Відомо, що він обіймав митрополічий стіл з 1534 по 1556 рр. (перед цим був луцьким єпископом), який посів шляхом корупційної схеми, прикриваючися номінацією польського короля Сигізмунда (духовним даром)⁵.

Перша, варшавська, печатка супроводжує документ, у якому Шимко Мацькович виділяє своїй дружині Софії Пашківні 700 кіп грошей та забезпечує її на власних добрах (від 9 жовтня 1540 р.).

На документі міститься шість печаток, якими їхні власники скріпили угоду як свідки⁶. Сфрагіс митрополита, єдиного з-поміж шести представників духовенства, прикріплений до пергаменту першим знизу зліва,

що засвідчує також статус його носія. Печатка (чорний віск у восковій чашці коричневого кольору) вирізняється й більшими розмірами в порівнянні з іншими.

Малюнок на сігільномі нечіткий. На перший погляд, силует постаті нагадує святого⁷. Однак, якщо уважніше придивитися, то можна побачити, що це постать Богородиці (із німбом довкола голови) на троні з Немовлям. Цей факт підтверджується наявністю двох монограм з обох боків зображення на рівні голови — **MP ΘΥ**, що вказують на Богородицю.

Легенда не прочитується — відтиск занадто нечіткий. Однак усе ж таки вдається якщо не відчитати, то, принаймні, висловити припущення, що в правій частині відтиску написано: [...] **МТРАИТЬ КІ[...]**К[...]. Це дає можливість припустити, що йдеться про напис **МИТРОПОЛИТ КІЄВСЬКИЙ**.

Печатка з київської збірки супроводжує документ, яким регулювалися функції крилосу львівської катедри (від 10 січня 1549 р.). Це воскова печатка брунатного кольору, що вміщена у восковій світло-коричневій мисці⁸. Крізь неї проходять льняні шнурочки червоного та білого кольорів. Печатка підвішена до нижньої частини пергаменту, який загнутий удвоє. Крізь цю частину пергаменту зроблено отвори, через які й проходять шнурочки, що тримають печатку.

У полі печатки карбований образ Діви Марії з Немовлям. Богородиця правдоподібно зображена на престолі — помітні поручні. Голову обрамлює німб. Відтиск нечіткий. Зображення Богородиці дещо відрізняється від попереднього. Складається враження, що тронна Матір Божа тримає Немовля на лівій руці.

Літери в легенді маюскульні, стоять щільно. Як і на вищеописаній печатці, епіграф не прочитується. Напис на печатці зберігся погано. Із верхньої частини по ледь вгадуваним обрисам літер можемо припустити, що він починається зі слів: **ВОЛ[Г]Ю Б[О]Ж[И]Ю**.

На київській печатці голова Богородиці повернена вліво (геральдично), сама фігура викарбувана масивно, у той час як на варшавській печатці малюнок Матері Божої передано дещо тендітніше. Таку ж невідповідність фіксуємо й між літерами легенд: у першому випадку лінії літер масивніші, у іншому — тонші.

Якщо на варшавській печатці прослідковуємо зірочку, яка увінчує правий поручень трону, то на київській помітно хрестоподібне завершення.

На обох печатках у нижній частині, під Богородицею, карбований геральдичний щит, зображення на якому, унаслідок слабкого відтиску, не помітно.

Вшанування жіночого божого першопочатку — душе поширене явище на теренах сучасної Європи від неолітичних часів⁹.

Початковим пунктом для культу Діви Марії став Ефеський собор 431 р. — саме тоді Марія визнана Богородицею в християнській церкві¹⁰. Відтоді культ Матері Божої стає домінуючим. Така тенденція відбувалась як на Заході, так і на християнському Сході¹¹. У Візантії Богородиця набуває статусу емблеми церкви, про що свідчить візантійська сфрагістика V–VI ст. з домінуючим образом Божої Матері.

Культ Богоматері має давні традиції й у Київській церкві. Відомо, що перші іконографічні пам'ятки із зображеннями Богородиці в Києві сягають щонайменше VI ст.¹² Однак поширення зображень Марії пов'язане з хрещенням Русі та будівництвом Софії Київської. Величний образ Матері Божої Оранти¹³, написаний у внутрішній надвівтарній частині собору, став відправним у формуванні культу Богородиці в Україні та Києві зокрема¹⁴. Частим був також іконографічний тип Матері Божої Одигітрії: Богородиця сидить на троні, стоїть або ж зображена по пояс із Немовлям на руці¹⁵.

Віддзеркаленням богородичної традиції попередніх століть є бароковий період, коли в суспільній та політичній свідомості топос Великої Матері сприймається як алегорія рідної землі¹⁶. У еклезіальному вимірі цієї доби стрімкою «кар'єри» набуває композиція Покрови Пресвятої Богородиці, яка невдовзі виходить поза межі сакрального простору. Саме вона згодом стала заступницею Війська Запорізького й донині вважається покровителькою українського війська.

Культ Марії набуває подальшого поширення в Україні й у XVIII–XIX ст. Свідченням цього є освячення церков та костелів іменем Богородиці та небувале поширення жіночого імені Марія. Виразним означенням виміру Богородиці в українській культурі є місце, яке вона займає в національному літургійному та обрядовому календарі¹⁷, етнографії¹⁸.

Загальний огляд сфрагістики київських ієрархів свідчить про глибоку традицію послуговування образом Матері Божої на печатках первосвященників Київської Русі, починаючи від XI ст.

Богородиця на троні з Немовлям на руках зустрічається вже на печатці київського митрополита Костянтина (XII ст.)¹⁹. З-поміж іконографічних типів найбільш поширеним на руських землях можна вважати композицію Богородиці Оранти²⁰.

Богородиця містилася також на печатках московських ієрархів. Відомо, що цар Іван IV 1564 р. визначив, що на печатках митрополитів та єпископів має бути, з одного боку, зображення Богородиці з Немовлям, а з іншого — рука, що благословляє, та ім'я ієрарха²¹.

На обох печатках, які складають предмет нашої уваги, Богородиця зображена сидячи на троні — тип Одигітрії. У той час, як у Софії Київській знаходиться образ Матері Божої Оранти, що могло означати

домінуючий канонічний іконографічний образ Марії на руських (українських) землях.

Так чи ні, але образ Матері Божої Одигітрії поряд із Орантою також набуває поширення на іконографічних пам'ятках. Проте на основі збережених сфрагісів ієрархів часів Київської Русі виразно домінує іконографія Оранти.

Саме цей образ знаходимо на сфрагістиці київських первосвящеників XVII ст., зокрема на печатці Йова Борецького²², у XVIII ст. — на сігільній канцелярії митрополита Рафаїла Заборовського²³.

Серед відомих богородичних композицій, які зображалися на печатках київських митрополитів та були найбільш розповсюджені в грецько-візантійському просторі²⁴ (Оранта, Одигітрія в повний зріст або ж її поясне зображення), Матір Божа на троні, карбована на двох печатках митрополита Макарія II, не так часто трапляється в композиційному ряді київської митрополичої сфрагістики.

Уже під час завершення даної розвідки нами була знайдена печатка київського митрополита Йосипа, попередника Макарія II, яка супроводжувала документ 1526 р. Паперово-мастична печатка збереглась у край поганому стані. Проте, порівнявши сфрагіс із двома відтисками митрополита Макарія II, схилиємося до думки, що в основі нововиявленого сігільному міститься образ Богородиці на троні²⁵. Доказом такої версії є співставлення вцілілих елементів печатки. У збереженому силуеті шиї та голови вгадується жіноча постать. По правий бік помітно скіпетр або поручень, який увінчаний хрестом. На рівні голови по правий (геральдичний) бік бачимо невеличкий затертий напис / образ. Цілком вірогідно, що це монограма **МР**. Інший бік печатки, унаслідок незадовільного стану збереження, не дає можливості встановити ймовірну другу частину напису. Як і на двох вищерозглянутих печатках, під даним зображенням карбований геральдичний щит. Але в цьому випадку збереглась емблема — рівнораменний хрест.

Що може означати дане зображення на печатці православного митрополита середини XVI ст.? Чи є цей образ Діви Марії в поєднанні з гербом свідченням синкретизму східного та західного іконографічного кодів?

Про Україну як край, який знаходиться на межі східної та західної християнських культур, написано багато²⁶. Історики спостерігають еклектизм католицької та православної традицій, принаймні від XIV ст., на теренах прикордоння (зони співмешкання, співжиття, перехрестя, зіткнення, змішування)²⁷ — як зі сторони Польської Корони, так і з боку Холмщини, Галичини. Прикладів цього є достатньо. Як-от хоча б грецько-візантійські розписи католицьких храмових споруд у Любліні, Кракові, Сандомирі. Який механізм такого взаємопроникнення був у середні

віки? У зонах пограниччя швидше всього «...на стихійному рівні... з'являються перші ознаки зближення латинського та руського церковних світів, зрештою, не уникнені за умов близького сусідства»²⁸. Не слід забувати також і про руський (український) фактор у Польській Короні в період правління Ягеллонів, прикладом чого є функціонування руської мови як мови королівської канцелярії.

Таке зближення відобразилось і на іконографічному коді, який увібрив риси західного та східного у стилі та формі²⁹. Чи є образи з двох печаток прикладом такого коду? Для остаточних висновків бракує якісних відтисків та залучення й аналізу значно більшої кількості сфрагістичного матеріалу даного типу.

Таким чином, розглянувши дві печатки, насамперед, можна говорити про оригінальність іконографічної композиції сфрагістичних пам'яток. Відтворення Богородиці на печатках київського ієрарха XVI ст. означає збереження та тяглість історичної та сфрагістичної пам'яті щонайменше від XII ст., відколи на печатках київського духовництва фіксуємо образи Марії. Деякі елементи композиції можуть свідчити про взаємовпливи східно- та західнохристиянських іконографічних традицій. А сам образ може бути корисним при вивченні поширення богородичного культу в Україні. І врешті, використання київським митрополитом двох матриць протягом дев'яти років спонукає до дослідження особливостей функціонування митрополичої канцелярії.

---

¹ *Однороженко О.* Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV–XVI ст. / *Monumenta Rutheniae heraldica*. — X., 2009. — Vol. I; *Його ж.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. / *Monumenta Rutheniae heraldica*. — X., 2009. — Vol. II.

² Див. праці, в яких висвітлені печатки православних, греко-католицьких церковних ієрархів Галичини, Київщини, Поділля XI–XVII ст., а також подана широка бібліографія проблеми: *Болховитинов Є.* Примечания на грамоту великого князя Мстислава Володимировича и его сына Всеволода Мстиславича, удельного князя Новгородского, пожалованную новгородскому Юрьеву монастырю // *Вестник Европы*. — 1818. — Ч. 100. — № 15/16. — С. 201–255; *Болховитинов Є.* Вибрані праці з історії Києва. — К., 1995. — С. 399–426; *Болсуновский К.* Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. — К., 1899. — С. 2, 3, 6, 7; *Янин В.* Актовые печати Древней Руси X–XV в. — М., 1970. — Т. 1; *Бірюліна О., Рудецький П.* Геральдичні символи владик Луцько-острозької єпархії // Четверта наукова геральдична конференція, Львів, 10–12 листопада 1994 р. Збірник тез повідомлень та доповідей. — Львів, 1994. — С. 6–8; *Ситий І.* Церковна старовина. — Чернігів, 2001. — С. 32–41; *Перкун В.* Грамоти українських православних та уніатських церковних ієрархів у XVII–XVIII ст. як сфрагістичне джерело // *Молода нація*. — 2001. — С. 240–251; *Perkun V.* Kilka uwag o pieczęciach ukraińskich hierarchów cerkiewnych z XVII–XVIII w. // *Pieczęcie herbowe* —

herby na pieczęciach. — Warszawa, 2011. — S. 217–226; *Перкун В., Білоус Н.* «Печатію своєю назнаменовалъ...». Печатка київського митрополита Іона (Йова) Борецького (1620–1631) // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. II. — С. 159–169; *Алфьоров О.* Молівдовули київського митрополита Михаїла (1130–1145 рр.) за матеріалами сфрагістичної колекції Олексія Шереметьєва // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. II. — С. 151–158; *Денисова Т.* Гербові та агіографічні печатки ієрархів Української греко-католицької церкви // Сфрагістичний щорічник. — К., 2013. — Вип. IV. — С. 218–244.

³ *Болховітінов С.* Вибрані праці з історії Києва. — К., 1995. — С. 120. *Мицик Ю. Макарій II* // Енциклопедія історії України. — К., 2009. — Т. 6. — С. 441.

⁴ *Bieńkowski L. Makary II* // Polski słownik biograficzny. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974.– Т. XIX/2. Zeszyt 81. — S. 216–217.

⁵ *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1998. — Т. 5. — С. 415.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7880.

⁷ Це й дало привід дослідникам ідентифікувати особу як святого, див.: *Алфьоров О., Однороженко О.* Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. — Х., 2008. — С. 98.

⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. XVIII, спр. 18.

⁹ *Бродель Ф.* Ідентичність Франції. Люди та речі. — К., 2014. — Кн. 2. — С. 36–37.

¹⁰ *Лихачев Н.* Историческое значение итало-греческой иконописи. — СПб., 1911. — С. 43.

¹¹ Наприклад, Діва Марія стає першою патронесою Плоцької кафедри (Польське королівство), і на печатці капітули цієї ж катедри від XIII ст. фіксується її зображення, див.: *Starnawska M.* Burgundzki herb kapituły płockiej // Heraldyka i okolice. — Warszawa, 2002. — S. 100.

¹² Таку думку висловив німецький дослідник образів Ганс Белтінг, згадуючи таблиці із зображеннями Матері Божої у Києві, див.: *Belting H.* Obraz i kult. — Gdańsk, 2010. — S. 70.

¹³ Зображення Богородиці у повний зріст або по пояс із Немовлям на лоні, часто із здійнятими вгору в жесті моління руками.

¹⁴ Про опіку Богородиці над Руссю-Україною у період XI–XII ст., див.: *Александрович В.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія. — Львів, 2010. — С. 48–52, passim.

¹⁵ *Жишківич В.* Пластика Русі-України X — першої половини XIV століть. — Львів, 1999. — С. 163–164.

¹⁶ *Скринник М.* Аксіологічний погляд на світоглядні основи українського бароко // Діалог культур. Святе Письмо в українських пам'ятках. — К., 1999. — С. 158.

¹⁷ Після 14 жовтня (день Покрови Пресвятої Богородиці) завершуються всі сільсько-господарські роботи, оскільки за народним повір'ям після дня Покрови приходить холодна пора року. Про це свідчить також прислів'я: Прийшла Покрова — діставай кожуха.

¹⁸ В українській весільній обрядовості Покрова також фігурує як патронеса дівочих заручин. Про це свідчить народне прислів'я: Свята Покрівонько, покрий мої доні голівоньку.

¹⁹ *Грушевський М.* Печатка м.[итрополита] Константина з Звенигорода // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1898. — Т. XXII. — С. 1–2; *Його ж.* Звенигород Галицький. Історично-археологічна розвідка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1899. — Т. XXXI–XXXII. — С. 19–22.

²⁰ *Алфьоров О.* Витоки: сфрагістична традиція Київської Русі // Тисяча років української печатки. Каталог виставки. — К., 2013. — С. 48, 49, 52, 56.

²¹ *Лакиер А.* Русская сфрагистика и геральдика. — М., 1990. — С. 107; *Коробков Н., Иванов Б.* Русские печати // Архивное дело. — 1939. — № 3. — С. 37.

²² *Перкун В., Білоус Н.* Вказ. пр.

²³ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 117, спр. 4; *Ульяновский В.* Выдубицкий Чуда Архангела Михаила монастырь. История в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. — К., 2009. — С. 100.

²⁴ *Лихачев Н.* Молищевулы греческого Востока. — М., 1991. — С. 154, 157–160, 168; *Янин В.* Актывые печаты Древней Руси X–XV в. — М., 1970. — Т. 1. — С. 47–49, 52–58.

²⁵ Львівська наукова національна бібліотека ім. Василя Стефаника, ф. III, Бібліотека Василян, МВ-413/8.

²⁶ З-поміж широкого кола фахової літератури, в якій порушувалися проблеми синкретизму в українській ідентичності, культурі та історії, східного та західного, виокремимо лише знакові протягом останніх понад 20 років праці: *Дашкевич Я.* Україна не межі між Сходом та Заходом (XIV–XVIII ст.) // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — Т. ССХХІІ — С. 28–44; *Шевченко І.* Україна між Сходом та Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. — Львів, 2001; *Яковенко Н.* Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII ст. — К., 2012; Одна з найсвіжіших публікацій на дану тему: *Gil A., Skoczylas I.* Kościoły Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458–1795. — Lublin, 2014. Автори показують синкретизм східного та західного в українській культурі та Церкві зокрема.

²⁷ *Janeczek A.* Między sobą. Polacy i Rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w. // Szkice historyczne polsko-ukraińskie. — Lublin, 2000. — S. 37.

²⁸ *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006. — С. 123.

²⁹ *Александрович В.* Зі студій над писемними джерелами до історії українського мистецтва. Малярі у мистецьких взаємозв'язках західно-українських земель XVI–XVII ст. // Записки НТШ. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. — Львів, 1998. — Т. ССХХХVІ. — С. 522.

ТИПОЛОГІЯ ГОНЧАРНИХ КЛЕЙМ ДАВНЬОРУСЬКОГО Й ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЧАСІВ ІЗ ДУБНА ТА ЙОГО ОКОЛУ

У результаті археологічних досліджень у м. Дубно та довколишніх поселеннях протягом останніх десятиріч сформувалася значна колекція такої своєрідної категорії знахідок, як гончарні клейма. На сьогодні актуальною стала потреба їхньої класифікації й характеристики. Це дасть можливість долучити локальну колекцію клейм до загальної карти відомих і систематизованих колекцій та доповнити загальну картину такого поширеного явища давньоруського та литовсько-польського часів, як клеймування гончарних виробів. Важливим моментом є також дослідження географії поширення клейм. Це дозволяє визначити найзначніші осередки гончарного виробництва в регіоні басейну середньої течії р. Іква.

Питанням функціонального призначення та символічної інтерпретації клейм присвячено чимало публікацій, починаючи з середини ХІХ ст. Робилися спроби пов'язати клейма з язичницькими символами-оберегами або ж виробничими знаками гончарів¹.

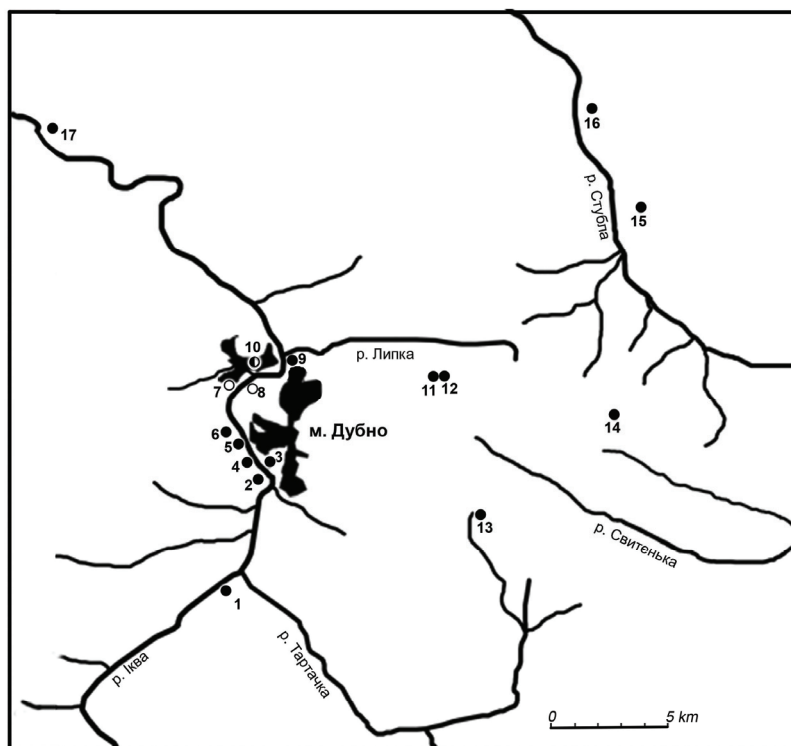
Важливий внесок у розробку питання зробив Б.О. Рибаків, який проаналізував існуючі до цього теорії. Відстоюючи версію про використання клейм як виробничих знаків, він розвинув її, указавши на можливість відстеження по клеймах виокремлення нового покоління гончарів. На його думку, це відбувалося на ускладненні знака клейма, шляхом додавання до нього нового елемента². Л.Ф. Розенфельдт же доводить, що клейма — це знаки замовників гончарної продукції³. П.П. Толочко вважає їх символами-оберегами, призначення яких — захищати продукцію майстра⁴. Цікаву гіпотезу висунув Р.С. Орлов. Він стверджує, що посуд із клеймами відображав тарифікацію податків на користь держави. Такий посуд, на його думку, виступав мірою продукту, що відчужується, а знак — на користь кого йшов збір⁵. Існують також гіпотези про вжиток клеймованого посуду під час релігійних обрядів на свята⁶. Є й інші припущення щодо призначення клейм та клеймованого посуду. Попри це, одностайної думки стосовно цього питання на сьогодні досі немає.

Увага дослідників була звернута також на розробку типології клейм, знайдених на різних територіях. В.Д. Гупало систематизувала клейма із Західної Волині й Прикарпаття⁷. М.П. Кучера провів подібну роботу зі

знахідками з літописного Плісненська⁸, О.В. Колибенко — з Переяслава-Руського⁹, В.С. Чекурков охарактеризував клейма на посуді литовсько-польської доби, знайденому в Дубні, Острозі, Корці, Рівному¹⁰.

Карта пам'яток, на яких були виявлені гончарні клейма

Умовні позначення: ● - пам'ятки з клеймами слов'яно-руського часу
○ - пам'ятки з клеймами литовсько-польської доби

1 - Ключи п. 2	6 - Тараканів п. 7	11 - Мирогоща п. 11 г біля городища
2 - Тараканів п. 4	7 - Палестина п. 2	12 - Мирогоща п. 11 б біля городища
3 - Волиця	8 - о. Дубовець (Підборецький монастир)	13 - Іванинічи п. 1 біля городища
4 - Тараканів п. 5	9 - Сурмичі п. 2	14 - Листвин городище
5 - Тараканів п. 3	10 - м. Дубно	15 - Варковичі п. 1 біля городища
		16 - Жорнів городище
		17 - Муравиця городище

Формування колекції клейм Дубна й округи відбувалося в ході систематичних археологічних розвідок В.В. Ткача, досліджень Б.А. Прищепи в м. Дубно й Муравицькому городищі, а також Р.М. Чайки в Листвинському городищі.

Вживання поняття «колекції» досить умовне, оскільки вона не є єдиною збіркою й зберігається в різних місцях (Рівненський краєзнавчий музей, Державний історико-культурний заповідник м. Дубно, археологічні фонди Львівського університету). Незважаючи на це, взяті до уваги

клейма репрезентують вузьку територію, яка в XII–XIII ст. становила округу літописного міста Дубен, що поширювалася на басейн середньої течії р. Іква. Це й дозволяє розглядати матеріал комплексно. Винятком є деякі клейма з пам'яток басейну р. Стубла. Тут вони розглядаються як складова частина археологічного матеріалу, набутого в ході систематичних досліджень на Дубенщині. Тому їх варто сприймати як близькі до клейм із округи в типологічному, просторовому та хронологічному відношеннях.

У даній статті розглядаються 80 зразків клейм. Керівним принципом їхнього групування виступає характерна спільна зображувальна риса — коло, хрест, пентаграма, двозуб або тризуб. Клейма, яким властиві індивідуальні риси, були виділені в окрему групу.

Група	А					Б			В	Г	Д
Тип Варіант	A1	A2	A3	A4	A5	Б1	Б2	Б3	В1	Г1	Д1
а											
б											
в											
г											
д											
е											
є											
ж											
з											

Група А. Клейма, основою яких є коло (48 екз.).

Тип А1. Просте коло (5 екз.).

Варіант а. Просте коло (4 екз.).

Варіант б. Зовні від кола в чотири сторони відходять знаки «куряча лапка» (1 екз.).

Тип А2. Коло з вписаним одним чи кількома колами (8 екз.).

Варіант а. Прості кола (2 екз.).

Варіант б. Коло з вписаним у нього колом, які з'єднані прямими короткими відрізками (2 екз.).

Варіант в. Коло з вписаним колом, у менше з яких вписано хрест, що поєднані між собою відрізками (3 екз.).

Варіант г. Коло з вписаним колом, між якими короткі відрізки утворюють зірковий орнамент (1 екз.).

Тип. А3. Коло з вписаним хрестом (23 екз.).

Варіант а. Просте коло з вписаним хрестом (17 екз.).

Варіант б. Коло з вписаним хрестом та крапкою (3 екз.).

Варіант в. Присутні різні доповнення ззовні кола (3 екз.).

Тип. А4. Коло з п'ятьма й більше променями від центра (5 екз.).

Варіант а. Просте коло з променями (4 екз.).

Варіант б. Від одного з променів до кола відходить додатковий відрізок (1 екз.).

Тип А5. Коло, в яке вписані інші символи та складні композиції (7 екз.).*

Варіант а. Коло з вписаною пентаграмою (1 екз.).

Варіант б. Коло зі складною геометричною композицією (1 екз.).

Варіант в. Коло з широким контуром, в який вписано малі прямокутники, а в середину — серповидні знаки (1 екз.).

Варіант г. Коло з вписаною трьохкінцевою свастикою (1 екз.).

Варіант д. У два концентричні кола вписано свастику (1 екз.).

Група Б. Клейма, в основу яких покладено хрест (10 екз.).

Тип Б1. Свастика (3 екз.).

Варіант а. Проста свастика (2 екз.).

Варіант б. Свастика, утворена послідовним накладанням чотирьох квадратів (1 екз.).

Тип Б2. Хрест (5 екз.).

Варіант а. Широколінійний хрест (4 екз.).

Варіант б. Вузьколінійний хрест (1 екз.).

Тип Б3. Чотирипромінева зірка (2 екз.).

Група В. Пентаграма (5 екз.).

Група Г. «Знаки Рюриковичів» (5 екз.).

Група Д. Інші знаки, що не вписуються в жодну з виділених груп або через фрагментарність не можуть бути точно означені (12 екз.).

Найраніші зразки клейм на Дубенщині походять із території городищ та прилеглих до них поселень, що існували в селах Мирогоща, Іваниничі, Листвин, Варковичі та Жорнів у X–XI ст.¹¹ До них також належать

* Деякі зображення на клеймах складно піддаються означенню через неповну збереженість.

клейма з Муравицького городища, яке функціонувало в X — першій половині XII ст.¹²

Значна кількість клейм виявлена поблизу Дубна, на розташованих поруч поселеннях: Тараканів п. 7 (7 екз.), Тараканів п. 5 (6 екз.), Тараканів п. 4 (5 екз.), Волиця (4 екз.).

У ході археологічних досліджень В.В. Ткачем було встановлено, що на пам'ятці Тараканів п. 7 поселення досягає піка розвитку в кінці XI — на початку XII ст., а потім слабне, продовжуючи існувати до середини XIII ст.¹³ Клейма з пам'ятки Тараканів п. 5, на основі якісних характеристик глиняного тіста, відносяться до періоду кінця XII — першої половини XIII ст. Функціонування поселення Тараканів п. 4 припиняється на початку XII ст., а на Волиці всі виявлені клейма походять із п'ятого мису, де слов'яно-руські матеріали датуються X — першою половиною XIII ст. Більшу частину клейм цих чотирьох поселень можна датувати XII — першою половиною XIII ст., тобто часом, коли на якісний гончарний посуд був великий попит.

Згадані поселення склали околицю міста Дубно, яке згадується в літописі під назвою Дубен 1100 р.¹⁴ Вони вирізнялися своїми значними розмірами й у них була зосереджена значна частка гончарного виробництва, а виготовлені вироби, як можна припускати, постачалися на міський торг чи призначалися для конкретного замовника. Тому масові знахідки клейм у цих поселеннях можуть розглядатися як свідчення існуючого зв'язку між містом і його ремісничою околицею.

Широкі аналогії клеймам групи А відомі по всій території Київської Русі, на яку поширюються знахідки клейм¹⁵. У групі Б потрібно відзначити клеймо з Листвинського городища, утворене послідовним накладанням чотирьох квадратів. Свідченням того, що цей знак давній, є широка географія його розповсюдження на теренах давньоруської держави, зокрема в Дорогобужі¹⁶, Старій Рязані, Смоленську, Галичині¹⁷. Клейма групи В датуються другою половиною XIII—XVI ст. і добре відомі в цей період на території України, Білорусі, Молдови¹⁸. Група Г утворена невеликою кількістю клейм, що в науковій літературі часто називаються «знаками Рюриковичів». Три зразки таких клейм виявлено в Листвинському городищі. Зважаючи на те, що це воно мало міський характер, є підстави вважати: посуд, клеймований знаками Рюриковичів, призначався для представників княжої влади. На це вказує й те, що клейма були знайдені на території дитинця¹⁹. Інші два клейма цієї групи походять із Муравицького городища²⁰. Зі своєрідних зразків у групі Д можна відзначити клеймо у вигляді квадрата з діагоналями, що перетинаються (такі клейма вживалися не тільки в давньоруський період, а й протягом XIV — початку XVI ст.; знайдені вони при дослідженнях у Дорогобужі та Ост-

розі²¹), а також клеймо з поселення Тараканів п. 5, що нагадує літеру «Ж». Як літерні, інтерпретуює подібні знаки В.Д. Гупало²².

Отже, можемо зробити висновок, що гончарні клейма з міста Дубно та його округи представлені як типовими, так і рідкісними зразками знаків для гончарства слов'яно-руського та литовсько-польського часів. У X–XI ст., коли в басейні середньої течії р. Ікви та на р. Стублі функціонували племінні осередки, концентрація клейм відзначається головним чином на території та поблизу городищ. З поширенням на ці терени Києворуської держави та розвитком у кінці XI–XIII ст. єдиного міського центру — Дубена, знахідки клейм концентруються в поселеннях поблизу міста.

¹ Розенфельдт Л.Ф. К вопросу о гончарных клеймах // Советская археология. — 1963. — № 2. — С. 121–122.

² Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси. — М., 1948. — С. 178–181.

³ Розенфельдт Л.Ф. Указ. соч. — С. 125–129.

⁴ Толочко П.П. Гончарное дело // Новое в археологии Киева. — К., 1981. — С. 295–298.

⁵ Орлов Р.С. Школы художественной металлообработки «Русской земли» и племенные украшения (к социальной характеристике древнерусского ремесла) // Исследование социально-исторических проблем в археологии. — К., 1987. — С. 239.

⁶ Гупало В.Д. До питання про функціональне призначення гончарних клейм // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 1995. — № 6. — С. 238.

⁷ Ее же. Гончарные клейма Прикарпаття и Западной Волины (опыт систематизации) // Советская археология. — 1985. — № 4. — С. 236–242.

⁸ Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плеснеска // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. — К., 1960. — Вып. 10. — С. 118–123.

⁹ Колибенко О.В. Гончарні клейма з Переяслава-Руського // Родовід. — 1994. — № 7. — С. 44–46.

¹⁰ Чекурков В.С. Гончарні клейма на посуді литовсько-польської доби // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць РДГУ. — Рівне, 2011. — Вип. 22. — С. 6–9.

¹¹ Прищепя Б.А. Ранні етапи розвитку волинських міст (за матеріалами досліджень Жорнівського городища) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. — Луцьк, 2009. — № 13. — С. 65; Прищепя Б.А., Ткач В.В. Слов'яно-руські городища в басейні Ікви // Археологія Тернопільщини. — Тернопіль, 2003. — С. 182–183.

¹² Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. Муравицьке городище. — Маріуполь, 2001. — С. 30.

¹³ Ткач В.В. Багатошарова пам'ятка Тараканів — 7 // Кобудь, Костянтинів, Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура. Велика Волинь. — Старокостянтинів, 2006. — Т. 34. — С. 205.

¹⁴ Летопись по Ипатскому списку. — СПб., 1871. — С. 180.

¹⁵ Рыбаков Б.А. Указ. соч. — С. 177.

¹⁶ Прищепя Б. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст. — Рівне, 2012. — С. 145, рис. 152, 29.

¹⁷ Возний І.П. Типологія клейм та орнаментация горщиків з території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X — перша половина XIII ст.) // Археологія. — 2010. — № 4. — С. 36.

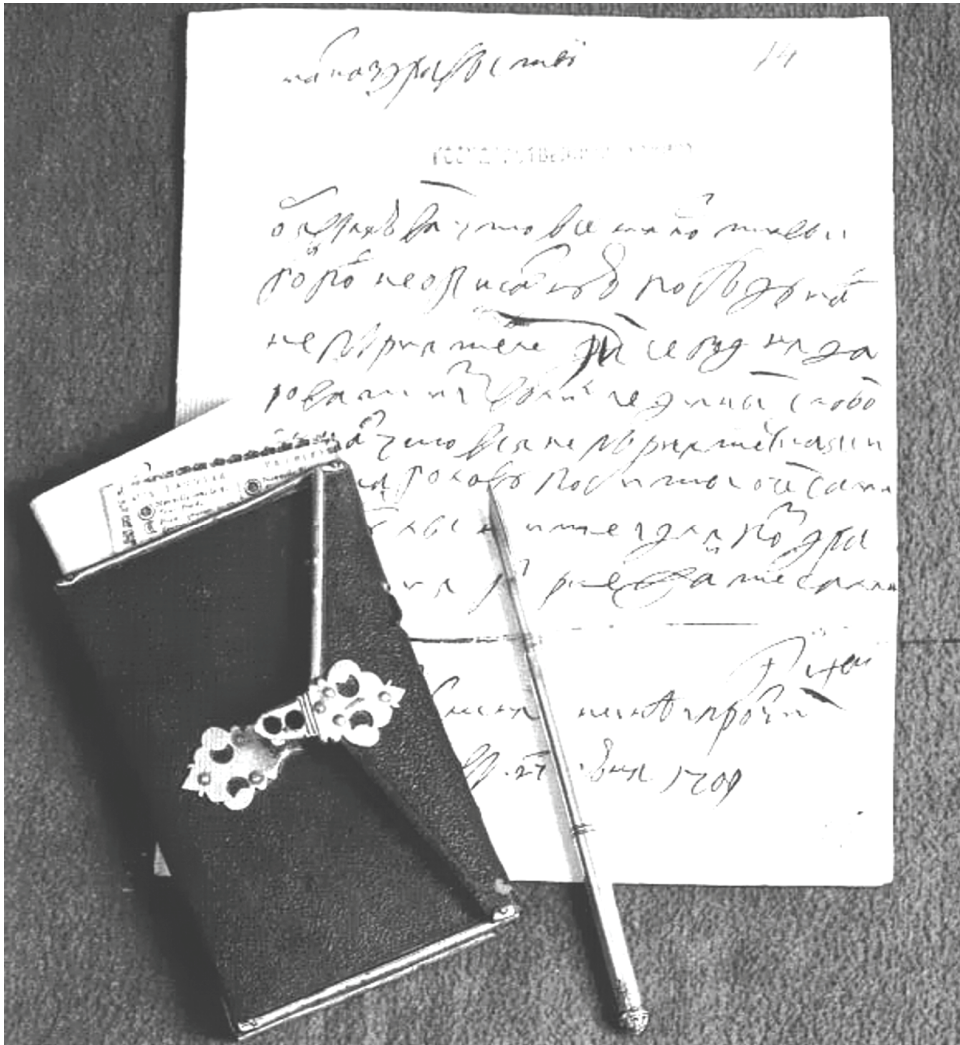
¹⁸ Оногда О.В. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу // Магістеріум. Археологічні студії. — К., 2007. — Вип. 27. — С. 71–73.

¹⁹ Чайка Р.М. Давньоруське городище Листвин і його околиці у X–XI ст. — Львів, 2009. — С. 61.

²⁰ Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. Вказ. пр. — С. 23, рис. 25.

²¹ Чекурков В.С. Вказ. пр. — С. 7.

²² Гупало В.Д. Гончарные клейма Прикарпатья и Западной Волыни... — С. 242.

ПОВІДОМЛЕННЯ

ПЕЛАГЕЯ ГАМАЛІЯ, НАРОДЖЕНА ЛЕСНИЦЬКА

2013 р. в одному з дворів Києво-Печерської лаври (Верхньої) на незначний час розташували надмогильні плити колишніх монастирських поховань. У подальшому їх перемістили на збереження до фондів, і відкритий доступ до них ускладнився (зважаючи на їхні розміри та вагу, ретельний опис цих джерел некрополістики потребує не тільки дослідницького натхнення). Серед групи цих пам'яток, більшість із яких вироблено з шиферного сланцю, особливо виділялися два фрагменти з білого мармуру. Ця, колись єдина, плита лежала в різних місцях, але, на щастя, написом догори. Робота з фрагментами дала наступний текст (подаємо згідно з оригіналом, з усіма скороченнями, орфографією, наголосами та придихами):

Его Цр̄ского Пресв̄
Глаго Величества
Войска запо̀ро̀зкаго
ЕсаѸлы Єнера̀наго Его̀
М̄ати Пана Андреа
ГамалѸй ма̀жонка
Бл̄городна Пелагиа
Григорієвна лесницка
здѣ е̄ст̄ погребена а вместе
батѸринѣ в ро̀кѸ а̀хчи
феврал̄ е̄ : жизнь зем̄
нѸю ско̀чила. славити
Прч̄стѸю [бӣбѸлюбим]
со Ст̄ыми ж̄енами всо
ѣдиненіє бѸди же ей
вѣчноє Ѹпокоеніє
Аминь

П'ятий рядок знизу прочитати повністю не вдалося. Розлам плити прийшовся саме на нього. Сучасною мовою текст слід перекласти так: «Його царської пресвітлої величності Війська Запорозького осавула генерального його милості пана Андрія Гамалії дружина, шляхетна Пелагея Григорівна Лесницька тут є похованою, а в місті Батурині року 1698 5 лютого життя земне скінчила. Славити Пречисту [...] зі Святими Жонами в злуці буде ж їй вічне упокоєння. Амінь».

Згідно з генеалогією роду Гамалій, уміщеної в «Малоросійському родословнику», ім'я дружини генерального осавула Андрія Михайловича невідомо. Подана інформація лише про те, що вдова отримала разом із синами всі його маєтності. Сам Андрій Михайлович помер 1696 р.¹ В. Кривошея, очевидно, віднайшов цей тестамент. Він датував його 1694 р. та назвав дружину небіжчика «Оленою (Григорівною Лещинською)»².

Завдячуючи цьому похованню, дізнаємося, що дружиною генерального осавула Андрія Гамалії була Пелагея Григорівна Лесницька. Її батьком, скоріше за все, був миргородський полковник, учасник Хмельниччини та генеральний суддя (1661–1662 рр.) Григорій Сахнович Лесницький³.

Цей пам'ятник некрополістики збагачує наші знання про рід Гамалій та їхні шлюбні стратегії.

---

¹ *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. — К., 1908. — Т. I: А–Д. — С. 240–241.

² *Кривошея В.В.* Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. — К., 2010. — С. 273.

³ Там само. — С. 477.

УТОЧНЕННЯ ДАТИ НАРОДЖЕННЯ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО, ГАЛИЦЬКОГО ТА ВСІЄЇ РОСІЇ ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО

Життєвий шлях визначного громадського діяча, теолога, непересічного ієрарха української церкви, митрополита Київського, Галицького та всієї Росії Варлаама Ясинського припав на XVII — початок XVIII ст. Святий Димитрій Ростовський вважав владу «стовпом» Печерської обителі, для сучасників він був взірцем — «таков намъ подобаше архіерей» та «мужем воистину святым». Відрізок життя владу від народження до прийняття чернечого постригу та представлення київською консисторією кандидатом на ігумена Києво-Братського монастиря 1665 р. менш за все підкріплений історичними джерелами. Дата народження архієрея й дотепер залишається нез'ясованою. У науково-енциклопедичній літературі наявні два підходи у висвітленні цього питання. З одного боку, вказується на відсутність даних¹, у більшості інших видань наводиться дата 1627 р.² та зауважується шляхетне походження владу³.

Рис. 1.

Іларіон Мигура. Епітафійон.

Дата народження ієрарха — 1627 р. — обчислена дослідниками XIX ст. на основі епітафійону Іларіона Мигури⁴, виконаного «на погребеніє въ ст. Лавръ Печр. чстнаго тѣла сего въ Дху Стомъ втца своего и архіпастира» В. Ясинського (рис. 1). У полі овального картуша вигравірувано невеликий текст у два стовпці, що прославляє чесноти Варлаама Ясинського⁵, останній рядок містить дату та відомості про автора⁶. У епіцедії, виконаній 14 жовтня 1707 р., зазначено, що В. Ясинський у «въ осмдесятолтной старости скончіся». Вірогідно, що для даного поетичного твору І. Мигура міг заокруглити кількість років, прожитих архієреєм.

Нами досліджений ще один епітафійон митрополиту Варлааму Ясинському 1707 р., який зберігається у фондах Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (рис. 2). Пам'ятка

потрапила до музею 1909 р. після експедиції о. Сушка по Потелицькому деканату (нині у складі Рава-Руського району Львівської обл.)⁷. Епітафійон є яскравим зразком давньоукраїнської станкової гравюри, виконаної визначним майстром Інокентієм (Іваном) Щирським. Щодо авторства мідьориту, то Д. Ровінський розшифровував ініціали «I.S.» як «Іван Стрельбицький». Утім, П. Попов першим висловив думку, яка була визнана науковцями⁸, про те, що твір виконаний І. Щирським. На гравюрі обличчя владики зображене з характерними індивідуальними рисами. Припускаємо, що І. Щирський входив до кола осіб, які особисто знали митрополита В. Ясинського.

Підпис Пилипа Орлика під епітафійоном вказує на нього як автора поетичного твору — «написа и воспіса». Він навчався в Києво-Могилянській колегії, закінчив її 1694 р. Там його наставником був професор філософії, майбутній місцеблуститель патріаршого престолу Стефан Яворський, протектором якого був В. Ясинський. За рекомендацією С. Яворського П. Орлик займає посаду консисторського писаря в канцелярії київського митрополита Варлаама Ясинського. За кілька років до смерті архієрея він обіймає посаду генерального писаря в Батурині й стає довіреною особою гетьмана Івана Мазепи. Отже, оскільки П. Орлик близько знав владику, подана ним інформація заслуговує на довіру. У пам'ятці так окреслено рівень їхніх взаємовідносин: «Въ знаменіе синовскія къ отцу и архипастыреви своему любве и неописаннаго за премногия благодеяния».

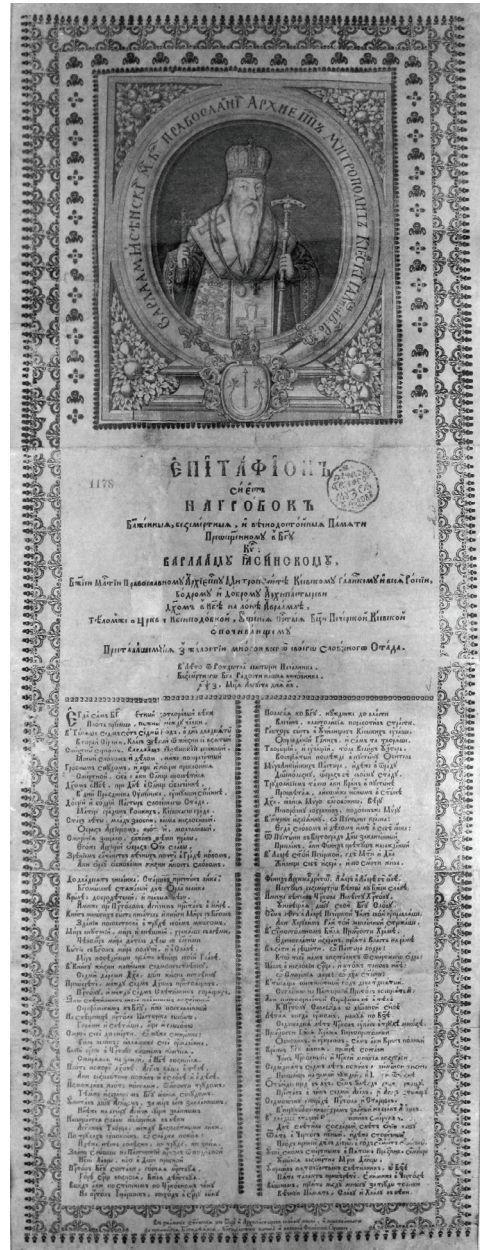

Рис. 2. Інокентій Щирський. Епітафійон.

Досліджуваний епітафійон є змістовним прикладом етикетної поезії початку XVIII ст., коли відразу після смерті духовної особи з'являється друком перша, хоч і невелика за форматом, точна біографія архієрея з його портретом. Текст пам'ятки датований кириличною абеткою 22 серпня 1707 р., у п'ятницю свята седмиці Успіння Пресвятої Богородиці. Найважливішим для нашого дослідження є наступне речення епітафійону: «Сімдесят сім літ пожив во временной жизни». Відтак, датою народження архіпастиря за біографією, написаною Пилипом Орликом, має бути 1630 р.

---

¹ Православная богословская энциклопедия. — Петроград, 1902. — Т. 3. — С. 78; Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. — К., 2001. — С. 617; Енциклопедія історії України. — К., 2013. — Т. 10. — С. 762.

² Енциклопедія українознавства. — Париж–Нью-Йорк, 1984. — С. 3995; *Поньрко Н.* Варлаам Ясинский // Труды Отдела древнерусской литературы. — Л., 1990. — Т. XLIV. — С. 57.

³ Православная энциклопедия. — М., 2003. — Т. 6. — С. 605; Славянская энциклопедия. XVII век / Авт.-сост. В.В. Богуславский. — М., 2004. — Т. 1. — С. 205.

⁴ *Ровинский Д.* Материалы для русской иконографии. — СПб., 1884. — Вып. 1. — Лл. 35; Пам'ятка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 285, спр. 7175–7179 (7176), арк. 2.

⁵ Остання публікація тексту: *Яременко М.* Маловідомий «Епітафійон» Варлаамові (Ясинському) 1707 р. (про самоусвідомлення київської церковної еліти початку XVIII ст.) // Київська Академія. — 2013. — Вип. 11. — С. 91.

⁶ *Цинковська І., Юхимець Г.* Панегіричні композиції Івана Мигури (за матеріалами колекції мідних гравірувальних дощок XVII–XIX ст. Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2005. — Вип. 10. — С. 192.

⁷ Науковий архів у Львові ім. Андрея Шептицького, Гр-730 (папір, мідьорит; 86,3 х 31; 100 х 42).

⁸ *Ровинский Д.* Материалы для русской иконографии. — СПб., 1884. — Вып. 1. — С. 5; *Его же.* Подробный словарь русских гравированных портретов. — СПб., 1889. — Т. I. — Стлб. 410; *Свенціцький І.* Початки книгопечатання на землях України. — Львів, 1924. — С. 190–191; *Попов П.* Матеріали до словника українських граверів. — К., 1926. — С. 105.

ГЕРАЛЬДИЧНІ СИМВОЛИ НА ЗБРОЇ: ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Виявлення та ідентифікація особистої зброї на сьогодні є актуальним завданням історичного зброєзнавства. Величезну роль у процесі встановлення власника зразка відіграє наявність та правильне прочитання зображених на ньому символів.

Зокрема, нанесені на різні частини зброї геральдичні знаки дозволяють нерідко піднести атрибуцію зразка на якісно новий рівень. Утім, у ході дослідження виникає чимало проблем.

Так, в історичному музеї Переяслав-Хмельницького зберігається вишукано оздоблений металевий пернач (інв. № 647), позначений гербом «Косцеша» (Kościeszka)¹. Відповідно до «Малоросійського гербовника» В.К. Лукомського та В.Л. Модзалевського, зазначеною гербовою фігурою в середині XVII ст. користувався рід Бубликів-Погорельських, який походив з Польщі² (рис. 1).

«Косцеша» також належала іншому дворянському роду польського походження — Валкевичам. Їхній предок, Василій, переселившись в Україну, служив полковим хорунжим у Стародубі (1661 р.). У 1661 й 1672 рр. за заслуги отримав від українських гетьманів у власність села, право на які 1721 р. було підтверджено царською грамотою³.

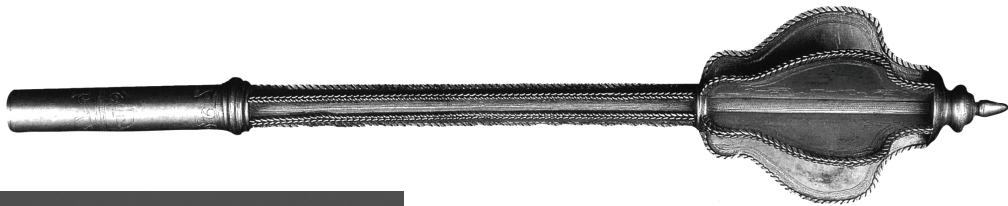

Рис. 1. Пернач, XVII ст., з колекції
Переяслав-Хмельницького державного
історичного музею, інв. № 647.

Утім, герб «Косцеша» має більш поважну історію: відомий у Речі Посполитій від XV ст., він вважається одним із найдавніших. Легенда про його походження сягає часів Болеслава Хороброго⁴. Маючи декілька відмін, більшість з яких не стосуються основної фігури, герб протягом століть належав різним родам у Литві та Галичині⁵. Згідно з оцінкою польських дослідників, цю гербову фігуру загалом використовувало понад 150 родів.

Як бачимо, точно встановити особисту приналежність булави стає можливо лише за наявності додаткових атрибуруючих ознак.

Ця теза справедлива також для клинкової зброї. Розглянемо інший цікавий експонат, що зберігається в колекції Переяслав-Хмельницького історичного музею, — шабля другої половини XVIII ст., Литва-Україна (інв. № 646). Її виконано та декоровано в популярному в Речі Посполитій орієнтальному стилі.

На сталевому клинку малої кривизни, при основі, розміщено герб «Погоня», виконаний у техніці обронного гравірування.

Герб пройшов великий історичний шлях — від особового геральдичного знака литовських князів до державного герба Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. Перші згадки про «Погоню» як князівський символ відомі з літописів ще наприкінці XII — початку XIV ст., а її перше візуальне зображення зустрічається вже на печатці «короля Литви і Русі» Гедиміна (1316–1341 рр.)⁶.

Пізніше зображення вершника з піднятим мечем використовувалося 1366 р. на печатці великого князя Ольгерда. На печатках великих князів Ягайла (1386 і 1387 рр.) і Вітовта (1401 р.) зображення вершника розмістилося на щиті й перетворилося на герб. Від першої половини XV ст. воно було повернуто ліворуч згідно з правилами європейської геральдики. Так герб отримав завершену форму, очевидно, відтоді «Погоню» можна вважати повноцінним гербом та державним символом Великого князівства Литовського.

У подальшому «Погоня» використовувалася також як родовласницький символ як великих князів, так і дрібної шляхти Речі Посполитої.

Дослідники встановили, що геральдичний знак «Погоня» мав чимало відмін. Різні варіанти стали гербами воєводств Великого князівства Литовського (окрім Жемайтійського). У геральдиці шляхетських родів Великої Литви налічують принаймні п'ять відмін «Погоні». Особливості зображення центральної геральдичної фігури вершника дозволяють пов'язати той чи інший знак із різними шляхетськими родинами в Польщі, Литві та Україні.

У шляхетській геральдиці вершник «Погоні» входить до складу десятків родових гербів, єдиною спільною рисою яких є їхнє литовське походження. Серед нобілітету Волині ці роди представлені князями Сан-

гушками (XVI — початок XVII ст.), Чарторийськими (XVI–XVII ст.) та Корецькими (XVI ст.)⁷.

В українській шляхетській геральдиці наявні також різновиди так званої «Погоні Польської», що значно відрізняються від класичного взірця та аналізованого зображення на клинку. Можемо лише зазначити, що аналогічний дослідженому тип «Погоні» зустрічається на земельних печатках Київського воєводства до середини XVII ст.⁸

Отже, гербове зображення в нашому випадку дає небагато відомостей, дозволяючи лише встановити регіон походження зброї та попереднє датування в межах надто широких для точної атрибуції.

Рис. 2. Шабля, друга половина XVIII ст., з колекції Переяслав-Хмельницького державного історичного музею, інв. № 646.

Слід зауважити, що навіть у випадках, коли походження родового герба начебто добре обґрунтоване, при поверховому дослідженні досить легко припуститися помилки. У зв'язку з цим маємо ще раз повернутися до експоната з Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького, який ми розглядали в попередніх публікаціях⁹. Мова йде про шаблю (інв. № О-249 (КП-2394)) з клинком типу «шамшир» та майже ятаганим руків'ям. Герб Дуніних-Борковських на срібній гарді відкритого типу, постбарокова орнаментика оправи, походження пам'ятки, нарешті, інформація іконографічних джерел спонукали нас тоді висловити припущення про можливу приналежність цього предмета комусь із представників української гілки роду Дуніних-Борковських першої половини XVIII ст. Водночас, незвична форма ефеса викликала чимало запитань, підважуючи датування «зверху», власне, переносячи його на кінець XVIII ст.

Подальша дослідницька робота дала змогу остаточно розставити всі крапки над «і»¹⁰. Так, титул графів Священної Римської імперії, закріплений у вигляді корони на родинному гербі, належав представникам польської гілки Дуніних-Борковських тільки від 1818 р.¹¹ Наскільки нині відомо, українські Дуніни-Борковські в родових гербових зображеннях, зокрема на речах повсякденного вжитку, використовували лише дворянську, можливо, навіть нашоломну корону; в окремих випадках вона відсутня взагалі.

Поглиблений аналіз орнаментики та додаткові мистецтвознавчі консультації дозволяють говорити про датування декору досліджуваної зброї початком ХІХ ст. Відголоси барокових мотивів кінця ХVІІІ ст., що присутні в оздобленні зброї, за низкою ознак відрізняються від справжнього постбарокового стилю, який на початку ХVІІІ ст. знаменував собою перехід до епохи рококо. Найбільш виразно стилістика ХІХ ст. простежується на зворотному (внутрішньому) боці гарди та каптурці.

Навряд чи можемо говорити й про більш давню оправу кінця ХVІІІ ст., до якої пізніше додали герб: виріб має цілісний, завершений вигляд. Відтак, серед наявних на сьогодні атрибуцій цього предмета найправильнішим, очевидно, слід вважати запис у першому повоєнному каталозі музею від 1967 р., де зброю ідентифіковано як «шаблю польську ХІХ ст.»¹².

На нашу думку, усе ж має йтися про першу третину ХІХ ст. Судячи з усього, шаблю оправлено невдовзі після отримання представниками польської гілки Дуніних-Борковських графського титулу, за задумом виробника — у стилі «старої» орієнталізованої зброї, що наслідує постбарокові традиції.

Рис. 3. Шабля Дуніних-Борковських (польська гілка), перша половина ХІХ ст., Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, інв. № О-249.

¹ *Ostrowski J.* Księga Herbowa Rodów Polskich. — Warszawa, 1899. — Т. 1. — S. 263–264.

² *Лукомский В.К., Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник. — К., 1993. — С. 53.

³ Валкевичи // Энциклопедический словарь / [Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон]. — СПб., 1891. — Т. V (9): Буны–Вальтер. — С. 418.

⁴ *Лакиер А.Б.* Русская геральдика. — СПб., 1855. — С. 437.

⁵ *Ostrowski J.* Ibid. — Warszawa, 1899. — Т. 2. — S. 155.

⁶ *Шаланда А.* Генезис «Пагоні» — дзяржаўнага герба Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага // «Беларускі Гістарычны Зборнік – Białoruskie Zeszyty Historyczne». — № 16. [Электронний ресурс]. — Режим доступу: http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/16/16kom_szalanda.htm. — Назва з екрану.

⁷ *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. — Х., 2008. — С. 123–129, 133–138, 149–150.

⁸ *Його ж.* Українська земельна геральдика XVI–XVIII ст. за сфрагістичними джерелами // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць. — К., 2004. — Число 11. — Т. 1. — С. 148.

⁹ *Тоїчкін Д.В.* Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження. — К., 2007. — С. 189–190; *Його ж.* Проблеми атрибуції клинкової зброї: знахідки фігур династичних гербів шляхти Волині на клинках шабель литовського й руського походження XVII–XVIII ст. // Матеріали XXX Всеукр. науково-практичної історико-краєзнавчої конф. [«Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю»], (Луцьк, 24–25 бер. 2009 р.). — Луцьк, 2009. — Вип. 30. — С. 106.

¹⁰ *Його ж.* Клинкова зброя козацької старшини XVI — першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації. — К., 2013. — С. 328–330.

¹¹ *Boniecki A.* Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — Warszawa, 1900. — Cz. 1. — Т. 2. — S. 34.

¹² Оружие: каталог. — Днепропетровск, 1967. — Вып. 3 / [сост. О.В. Кузьмина]. — С. 34.

ДЕЩО ПРО РІД БУТОВИЧІВ

Впливовий та заможний поміщик Київського повіту Київської губернії Іван Федорович Бутович був онуком сотника зеньківського Ілька Бутка (? — до 1695), засновника роду Бутовичів-Базилевичів.

В.Л. Модзалевський, у цілому, дослідив генеалогію цього роду¹, але під час роботи з метричними книгами, сповідальними відомостями й ревізькими казками с. Мирівка (нині Кагарлицького району Київської області) вдалося виявити матеріали, які суттєво доповнюють родовід Бутовичів.

Величезні маєтності у Васильківському (з 1805 р. Київський) повіті, а саме села Мирівка, Германівка, Германівська Слобода, Ольшанка Германівська, Стави (Жидівські Стави), Янівка, Феклівка, Бендюгіка, були куплені Іваном Федоровичем Бутовичем 29 січня 1803 р. за 14 000 рублів асигнаціями у відомого авантюриста — голови Київського суду, дійсного статського радника Юзефа Михайловича Моржковського². Своєю резиденцією Іван Федорович обрав с. Мирівку, де проживав практично постійно.

У сповідальних відомостях мирівського приходу міститься така інформація: 1807 р. у панському будинку — надвірний радник Іван Федорович Бутович, 43 років, його дружина Агнія Іванівна, 36 років, та син Микола, 16 років³; 1808 р. — надвірний радник Іван Федорович Бутович, 44 років, його дружина Агнія Іванівна, 37 років, та син Микола, 17 років⁴; 1810 р. — колезький радник Іван Федорович Бутович, 46 років, та його дружина Агнія Іванівна, 39 років⁵; 1812 р. — колезький радник Іван Федорович Бутович, 48 років, його дружина Агнія Іванівна, 41 року⁶; 1813 р. — колезький радник Іван Федорович Бутович, 48 років, його дружина Агнія Іванівна, 41 року⁷; 1814 р. — колезький радник Іван Федорович Бутович, удовець, 50 років⁸; 1816 р. колезький радник Іван Федорович Бутович, 52 років, його син Микола Іванович, 22 років⁹*

Відомо, що в І.Ф. Бутовича від першого шлюбу були дочка Наталія, у заміжжі княгиня Жевахова, та син Микола, згаданий у вищезазначених сповідальних відомостях.

Щодо Наталії, то в метричних книгах записано:

---

* Таким чином, можна визначити більш точну дату народження Івана Федоровича — це приблизно 1763 р. До того ж, імовірно, 1809 р. він отримав чин колезького радника, а у другий шлюб вступив десь 1816 р.

10 травня 1806 р. мешканець Мамаївки Малоросійської Полтавської губернії Переяславського повіту поміщик, ротмістр Михайло Жевахов, син відставного прем'єр-майора князя Спиридона Семеновича Жевахова, 25 років, православний, вінчався першим шлюбом у мирівській церкві Різдва Богородиці з дочкою поміщика Київського повіту, дворянського маршала, надвірного радника Івана Федоровича Бутовича (ім'я нареченої пропущено. — *В.Т.*), 17 років. Свідок — майор барон Петро фон Штакельберг, очевидець — губернський секретар Іван Савенков¹⁰;

18 вересня 1816 р. Ольга, дочка княгині Наталії Жевахової, хрестила в мирівській церкві Різдва Богородиці Надію, дочку землеміра Вікентія Михайловича Гурського¹¹.

Щодо сина Миколи, то у сповідальних відомостях с. Стави наводиться така інформація про його родину: 1830 р. — власник маєтку, ротмістр Микола Іванович Бутович, 40 років, його діти — Іван, 14 років, Ганна, 11 років, Олександр, 8 років¹²; 1832 р. — поміщик, ротмістр Микола Іванович Бутович, 38 років, його діти — Іван, 18 років, Олександр, 12 років, Ганна, 10 років¹³; 1839 р. — поміщик, ротмістр і кавалер Микола Іванович Бутович, 44 років, його діти — Іван, 25 років, Ганна, 18 років, Олександр, 17 років, Микола, 3 років¹⁴.

Село Стави Микола Іванович отримав після смерті батька. Статський радник Іван Бутович помер 24 січня 1822 р. у с. Мирівка, у віці 60 років, від лихоманки¹⁵.

Про дітей Івана Федоровича від другого шлюбу — з Олександрою Станіславівною, уродженою Баневською* — у сповідальних відомостях мирівського приходу занотовано: 1827 р. — померлого статського радника Івана Бутовича діти: Володимир, 10 років, Йосип, 9 років, Михайло, 8 років, Іван, 7 років, Євгенія, 6 років, при них також Софія Станіславівна Петровська, 17 років, імовірно, молодша сестра Олександри Станіславівни Бутович¹⁶; 1829 р. — померлого статського радника Івана Бутовича діти: Володимир, 11 років, Йосип, 11 років, Михайло, 10 років, Іван, 9 років, Євгенія, 8 років^{17**}.

Інформація про дітей Бутовичів міститься й у метричних книгах мирівської церкви Різдва Богородиці:

---

* Її брат — колезький радник Октавій Станіславович Баневський — був власником с. Суцани, а згодом і с. Бендюгівки Київського повіту.

** В.Л. Модзалевський серед дітей І.Ф. Бутовича називає Віктора, 1816 року народження, який відсутній у наведених документах, проте генеалог не згадує Йосипа; інформація про народження Івана в с. Мирівка 17 грудня 1820 р. не підтверджується метричною книгою за 1820 р. (*Модзалевский В.Л. Указ. соч. — С. 143–144*).

1 січня 1819 р. народився в с. Мирівка, а 2 січня охрещений Йосип, син статського радника Івана Федоровича Бутовича. Хресний батько — його високопревосходительство Андрій Трощинський^{18*};

8 листопада 1819 р. народився в с. Мирівка, а 9 листопада охрещений Михайло, син статського радника Івана Бутовича. Хресний батько — полковник Авраамій Клеверцов¹⁹;

1 січня 1822 р. народилася в с. Мирівка, а 2 січня охрещена Євгенія, дочка статського радника Івана Бутовича. Хрещена мати — графиня Юзефа Падовська²⁰;

29 грудня 1831 р. Володимир та Євгенія Бутовичі хрестили Софію, дочку дворянина Вікентія Михайловича Гурського та його дружини Олександри Григорівни²¹;

26 квітня 1834 р. потонув, а 28 квітня відспіваний у церкві Різдва Богородиці Йосип, 16 років, син мирівської поміщиці Олександри Бутович²².

Імовірно, десь наприкінці 1834 р. відбувся розділ маєтків між спадкоємцями Івана Федоровича Бутовича, оскільки 1835 р. усі селяни Мирівки названі вже власністю тільки Володимира Івановича Бутовича²³. У сповідальних відомостях за 1846 р. він зафіксований як місцевий поміщик, 28 років, разом із дружиною Софією Василівною, 24 років²⁴. З цього часу вони постійно проживали в маєтку аж до 1865 р., яким датується останній наявний документ²⁵. Власником села він показаний і за ревізіями 20 жовтня 1850 р. та 25 січня 1858 р., причому в першій названий колезьким регістратором та кавалером²⁶, а в другій — уже губернським секретарем та кавалером²⁷.

Про молодшу з дочок Івана Федоровича Бутовича — Євгенію — зустрічаємо запис у метричній книзі за 1844 р.: 13 листопада лектор англійської мови Імператорського університету св. Володимира Микола Оттонович фон Фрейман, першим шлюбом (сповідання не зазначено. — *В.Т.*), 27 років, вінчався в мирівській церкві Різдва Богородиці з дочкою померлого статського радника Івана Федоровича Бутовича дівцею Євгенією Іванівною Бутович, 22 років. Поручителі з боку нареченого — його батьки, генерал-майор Оттон Оттонович Фрейман та генерал-майорша Шарлотта Самойлівна Фрейман, з боку нареченої — її брат, київський повітовий предводитель дворянства Володимир Іванович Бутович, та його дружина Софія Василівна Бутович²⁸.

17 серпня 1843 р. у мирівській церкві Різдва Богородиці київський повітовий предводитель дворянства та кавалер Володимир Іванович Буто-

---

* Трощинські були сусідами Бутовичів за маєтками Кагарлик, Кагарлицька Слобода та Гороховатка Київського повіту.

вич разом із полковником та кавалером Іполитом Бларасікером був поручителем на вінчанні поручика лейб-гвардії Уланського його імператорської високоності полку князя Миколи Миколайовича Манвелова, православного, 28 років, з дівцею Вірою Василівною Мещерською, дочкою померлого колезького радника князя Василя Мещерського, православною, 22 років²⁹.

7 березня 1871 р. Софія Василівна Бутович, дружина дійсного статського радника Володимира Івановича Бутовича, разом із мирівським землевласником Миколою Миколайовичем Клебергом хрестила в мирівській церкві Різдва Богородиці Володимира, сина священника Михайла Івановича Черняхівського та його дружини Параскеви Харитонівни^{30, *}.

---

¹ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К., 1908. — Т. 1. — С. 139–147.

² Там же. — С. 141–142.

³ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДАК України), ф. 127, оп. 1015, спр. 180, арк. 1120–1120 зв.

⁴ Там само, спр. 186, арк. 907–907 зв.

⁵ Там само, спр. 202, арк. 961.

⁶ Там само, спр. 215, арк. 641.

⁷ Там само, спр. 217, арк. 505.

⁸ Там само, спр. 220а, арк. 1343.

⁹ Там само, спр. 242, арк. 729.

¹⁰ Там само, оп. 1012, спр. 1267, арк. 701.

¹¹ Там само, спр. 1408, арк. 722 зв.

¹² Там само, оп. 1015, спр. 418, арк. 127 зв.

¹³ Там само, спр. 449, арк. 268.

¹⁴ Там само, спр. 567, арк. 44 зв.–45.

¹⁵ Там само, оп. 1012, спр. 1499, арк. 840.

¹⁶ Там само, оп. 1015, спр. 380а, арк. 925.

¹⁷ Там само, спр. 404, арк. 786.

¹⁸ Там само, оп. 1012, спр. 1455, арк. 588.

¹⁹ Там само, арк. 590.

²⁰ Там само, спр. 1499, арк. 836.

²¹ Там само, спр. 1657, арк. 309.

²² Там само, спр. 1735а, арк. 110.

²³ Там само, спр. 1769, арк. 87–101 зв.

²⁴ Там само, оп. 1015, спр. 709, арк. 168.

²⁵ Там само, спр. 1078, арк. 124 зв.

---

* Софія Василівна Бутович була хресною матір'ю й інших дітей мирівських священників, зокрема Василя Михайловича Доленга Семеновського. Цей запис ми наводимо, оскільки в ньому зазначений чин Володимира Івановича Бутовича.

²⁶ Державний архів Київської області, ф. 280, оп. 2, спр. 981, арк. 340.

²⁷ Там само, спр. 1449, арк. 281.

²⁸ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1969, арк. 195 зв.–196.

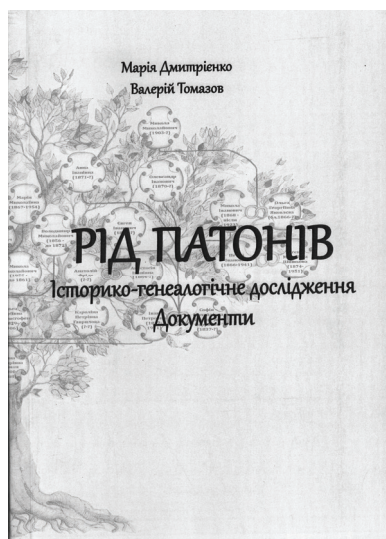
²⁹ Там само, арк. 186 зв.–187.

³⁰ Там само, спр. 3741, арк. 87 зв.–88.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ,
АНОНСИ, ДИСКУСІЇ

Рец. на кн.: Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 344 с., іл.

2013 р. побачила світ книга Марії Дмитрієнко та Валерія Томазова «Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи». Ця унікальна праця — визначна подія в сучасній українській генеалогії, яка сьогодні переживає бурхливе відродження. Отже, поява кожного дослідження з родознавства привертає пильну увагу науковців.

Рецензована праця, написана на ґрунтовній джерельній базі, відтворила історію славетного роду Патонів, який відіграв визначальну роль у російській та українській історії й культурі.

Джерела, які використовує генеалогія, надзвичайно різноманітні й охоплюють практично всі пам'ятки, пов'язані з людською діяльністю. Цим пояснюється й різноплановість документів, залучених дослідниками для реконструкції родоводу Патонів. Автори книги, відшукавши в архівах Російської Федерації та України справи про дворянство різних гілок роду, метричні свідоцтва, послужні списки, посвідчення, дипломи, світлини, ввели до наукового обігу величезний інформативний матеріал, створили розлоге генеалогічне дерево із 39 осіб дев'яти поколінь роду, початки якого сягають першої третини XVIII ст.

Марія Дмитрієнко та Валерій Томазов, зібравши багаточисельні факти, відновили декількастолітні генеалогічні зв'язки між поколіннями, прослідкували в умовах Російської імперії, Гетьманату, радянського тоталітарного режиму, незалежної України долі та діяльність, висвітили заслуги кожного із прямих нащадків роду Патонів від Георга до сьогодення.

Учені заповнили низку лакун генеалогії Патонів, а саме — надали переконливу доказову базу про особливе середовище, в якому формувалися світила української науки і техніки: Євген Оскарович Патон (1870–1953) — академік та віце-президент АН УРСР, фундатор та директор Інституту електрозварювання АН УРСР, Заслужений діяч науки УРСР, Герой Соціалістичної Праці, кавалер багатьох орденів та лауреат

премій у галузі науки і техніки — та Борис Євгенович Патон (нар. 1918 р.) — академік та президент НАН України, директор Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України, Заслужений діяч науки і техніки УРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці, Герой України, кавалер багатьох вітчизняних та іноземних орденів, лауреат премій у галузі науки і техніки, член багатьох іноземних наукових товариств та академій.

Праця Марії Дмитрієнко та Валерія Томазова «Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи» складається із вступного слова академіка НАН України В. Смоля (3 с.), трьох розділів: «До генеалогії роду Патонів» (10 с.), «Патони (Паттони) та Паттон-Фантон-де-Веррайон: поколінний розпис» (14 с.), «Література щодо генеалогії та історії роду Патонів» (25 позицій).

Дослідники значну увагу приділили історіографії досліджуваного питання, проаналізували наукові студії про життя та творчість представників роду Патонів: А. Чеканова, М. Доброхотова, В. Онопрієнка, Л. Кістерської, П. Севбо, І. Малишевського, А. Шумкова та ін. Надзвичайно цікавою є також порушена авторами проблема спадковості здібностей та начерк про стан дослідженості цього феномену.

Документальна частина є домінуючою у праці. Підбірка складається зі 136 різнопланових документів (292 с.). Так, під № 1 міститься донесення надвірного радника Петра Патона в Контору будівництва її імператорської величності будинків і садів у Петербурзі з проханням надати йому атестат про службу від 1 серпня 1795 р., а під № 136 — Витяг з указу Президента України № 28/2012 від 21 січня 2012 р. про нагородження президента Національної академії наук України, директора Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона НАН України, академіка НАН України Бориса Євгеновича Патона орденом Свободи.

Книга забезпечена довідковим апаратом, а саме іменним покажчиком, який складається з 435 прізвищ. Це дуже зручно для читача.

Вкладка із зображенням генеалогічного дерева роду Патонів наочно відтворює родинні зв'язки, що значно полегшує сприйняття інформації. Але, на нашу думку, родовід бажано було б збільшити для зручності в користуванні.

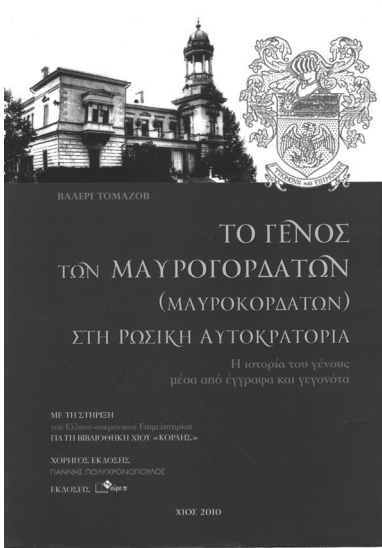
Праця ілюстрована 72 чорно-білими світлинами, які відбивають миттєвості життя родини Патонів — від Оскара Петровича Патона та його дружини Катерини Дмитрівни, батьків Євгена Оскаровича, до Бориса Євгеновича з онукою Ольгою.

Рецензоване історико-генеалогічне дослідження містить відомості про дати народження та хрещення Патонів, про їхніх хрещених батьків, соціальний статус представників роду, навчання дітей і племінників у вищих навчальних закладах, обіймані посади чи військові звання.

Для складання родовідного розпису автори використали різноманітні джерела офіційного походження — десять провідних архівних установ України та Росії: Державний архів міста Києва, Науковий архів Президії Національної академії наук України, Поточний архів Президії Національної академії наук України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Київ), Центральний державний архів громадських об'єднань України (Київ), Центральний державний історичний архів України (Київ), Архив внешней политики Российской империи (Москва), Государственный архив Российской Федерации (Москва), Российский государственный архив Военно-морского флота (Санкт-Петербург), Российский государственный исторический архив (Санкт-Петербург).

Повертаючись до генеалогії як науки, хочеться особливо наголосити, що праця Марії Дмитрієнко та Валерія Томазова «Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи» — важливий здобуток на ниві цієї перспективної спеціальної історичної дисципліни.

З виступу грецького історика *Μιχαήλα Βαρλάσα* на презентації книги *Βαλερία Τομαζοβα «Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γευγονόια»* (острів Хіос (Греція), 2 вересня 2011 р.)^{*}

Дозвольте розпочати промову, присвячену книзі, з подяки Фонду Марії Цакос та адміралові Ставросу Міхаїлідісу за надане нам це чудове приміщення; Грецько-українській палаті та особисто панові Яннісу Поліхронопулосу за запрошення виступити з приводу цієї виняткової книги; людям, які працювали над нею, і, особливо, нашим друзям, братам Антонісу та Яннісу Паліосам за їхній внесок і, нарешті, усім присутнім, хто має намір терпляче й серйозно вислухати те, що ми хотіли б сказати про доробок пана Томазова.

Книга сама по собі є цілим всесвітом смислів, віртуальним світом, який запрошує нас блукати всередині нього стежками, накресленими автором. Тому одразу ж декларуємо, що не намагатимемося розвивати власне бачення історії роду Маврокордато, або Маврогордато, а залишатимемося вірними меті — презентації книжки. Історичний матеріал є хаосом, і кожен твір, у свій особливий спосіб, впорядковує лише його частину. Отже, з самого початку слід з'ясувати, що на цій презентації немає місця для нудної казуїстики чи дріб'язкової критики, зауважень щодо браку крихти інформації чи незгоди з якимись деталями. У цьому нам допомагає помітна риса книги, яку можна охарактеризувати як детальний виклад історико-генеалогічного дослідження на основі вивчення роду через різноманітні сімейні перекази та генеалогічні дерева. У даній праці, справді, винятково багаті та цікаві історичні рамки, які автор — і це дуже правильно — не зазначає в тексті, а відсилає читача до інших робіт, цим самим підштовхуючи його до роздумів над зв'язком матеріалу книги із загальною історією.

^{*} Переклад з новогрецької **Мар'яни Мокривської**. Публікується з незначними скороченнями.

Робота пана Валерія Томазова «Рід Маврогордато (Маврокордато) в Російській імперії. Історія роду в документах і фактах». — Хіос: Видавництво АП, 2010 (Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα. — Хіос: Εκδόσεις ΑΠ, 2010) є викликом мікроісторії.

Оскільки такий термін може здивувати, пояснимо в кількох словах, що маємо на увазі. Мікроісторія як автономний історичний метод у дослідженні має на меті розуміння загальної історії через вивчення невеликих явищ та випадків з окремими людьми. Вона виникла на противагу довільним спрощенням макроісторії, яка значно витісняла індивідуальні випадки з історії, фокусуючись загалом на «типових» подіях. Мікроісторія не обмежується дрібними фактами, а пов'язує мале з великим та індивідуальне із загальним. Це виглядає так, ніби ми спостерігаємо за світом крізь певну щілину, яка, однак, не обмежує нам горизонт. Один із засновників мікроісторичної школи каже, що це начебто фільтрувати морську воду через крупинки піску.

Пан Томазов цю функцію свого дослідження в кінці вступної частини першого розділу (на сторінці 40) характеризує таким чином: «Численні важливі історичні події XVIII і першої половини XIX ст. наклали відбиток на історію роду Маврокордато».

Далі слідує епізоди з історії етногенезу румунів, а також зауваження, що багато представників роду Маврокордато жили й провадили діяльність у ряді країн колишньої Російської імперії.

Хто би міг подумати, що хіоська історія, як історія Хіоса чи хіосців, посідає центральне місце у грецькій історії. У всіх великих центрах грецької діаспори до XX ст. відчувається помітна присутність вихідців із Хіоса. Завдяки розташуванню острова та успіхам його економіки хіосці, як у більш ранні часи, так і за часів великої катастрофи XIX ст., відігравали ключову роль у розвитку торгівлі та судноплавних мереж. З перших століть османського панування Хіос і його мешканці підтримували рівні збалансовані стосунки зі Сходом і Заходом та на високому рівні брали участь в освітніх рухах і формуванні нових суспільних ієрархій, зокрема так званих фанаріотів. До того ж, не були випадковими ані відданість Кораїса Хіосу, ані багаточисельні згадки про острів у джерелах тієї епохи, причому не лише в текстах, а часто в описаннях.

У післяреволюційний період деякі з найвизначніших сторінок історії грецької держави пов'язані з хіосцями. Перший модернізований політичний рух за участі Маврокордатоса, Негріса, Гларакіса мав чітко хіоське забарвлення, як і аристократична критика політичної нефункціональності грецької держави Підзіпіосом та мешканцями Трієста. Грецька буржуазія довгого XIX ст. була, головним чином, хіоською, і найвідоміші

пам'ятки, засновані нею (такі, як музей Бенакі, дім Вуроса, лікарні Сінгру та Благовіщення, пологовий будинок «Єлена», весь Ермуполі), тісно пов'язані з Хіосом. Відправним пунктом і базою найважливіших переказів про знаменитих городян Стефаноса Ксеноса та Вікеласа став Хіос.

Отже, мова йде про величезну спадщину, яка змушує нас часто дивитися на історію через особистий зв'язок з нами. Книжка про рід Маврокордато підштовхує нас сприймати історію, пропускаючи її крізь себе. Регіони сучасних Південної Росії, України, Молдови, Румунії та Польщі були впродовж століть у центрі театру провідних історичних подій, які сформували фундамент сьогоднішнього світу. Подорожуючи цими землями не як дослідник, а як звичайний турист, будь-хто може знайти там сліди перебування та розквіту вихідців із Хіоса. Визначні експонати, звичайно, знаходяться в Національному музеї Бухареста, на них, датованих, як правило, XVIII ст., можна побачити імена хіосців та їхніх родичів.

Книга пана Томазова вводить нас у цей світ, систематизуючи паралельно маршрути пересування людей та сімей, пов'язуючи їх із певними місцями та подіями, іноді дуже точно та детально, що вражає. Таким чином, чимало дивовижного можна довідатися про багатьох визначних членів роду Маврокордато, як вони жили й поводитися в місцях свого мешкання, як розпоряджалися власним майном та займалися комерцією. Ми не могли не відчувати невеличкої радості, коли на сторінці 43 прочитали, що московський будинок, який належав біглому до Росії господарю Молдови Олександрю Маврокордато, на прізвисько Філаріс, був колись прихистком жінки — прототипу героїні «Пікової дами» О. Пушкіна. Такі відступи пана Томазова знайомлять нас, через літературу, і не тільки, з Російською імперією довгого XIX ст., пов'язуючи наш пізнавальний світ із результатами своєї складної та кропіткої праці.

Завдяки спорту, як раніше, так і нині, ми вивчаємо географію Європи і світу, а сьогодні маємо нагоду через окремі та фрагментарні історії членів хіоської діаспори розумно пов'язати нашу історію, наше теперішнє існування з історією ширшого регіону Чорного моря та Південно-Східної Європи.

Книга «Рід Маврогордато (Маврокордато) в Російській імперії» не описує загалом історію Хіоса, а лише невелику її частину. Це не є недоліком, а, навпаки, однією з найважливіших характеристик видання. По суті, книга пана Томазова є третьою у видавничій серії, до якої входять також праці Костаса Авгітідіса «Федір Павлович Родоканакі. Купець, підприємець, судовласник і банкір Одеси» (Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. Ο μεγαλέμπορος, επιχειρηματίας, πλοιοκτήτης και τραπεζίτης της Οδησσού) та Лілії Белоусової «Рід Петрококкіно. Одеський період. XIX — початок XX ст.» (Το γένος των Πετροκόκκινων. Περίοδος της Οδησσού 19ος — αρχές

200ῶ ἀίωνα). Усі вони вийшли друком у видавництві «АлфаПі» за підтримки меценатів. Значення цього проекту величезне, тому що крок за кроком вимальовується картина хіоської історії. До честі упорядників серії, що починається з Російської імперії, а саме недоступного для вивчення в наших архівах періоду, який має певні особливості, слід зазначити, що добре, коли цим займаються спеціалісти на місцях. Таким чином, виокремилася й неформально сформувалася наукова програма з історії Хіоса. Щось подібне можна знайти лише в передвоєнній діяльності Філіппоса Аргентіса, на результати якої до сьогодні спирається вся наукова спільнота, яка досліджує хіоську історію. З цієї точки зору, внесок праці пана Томазова зростає, тому що вона переплітається з іншими, уже виданими, дослідженнями й тими, які, ми би дуже цього хотіли, з'являться в майбутньому.

Отже, у цьому контексті написана книга пана Томазова, та відповідно до характеру твору сформована і його структура. Праця складається з трьох частин, двох розділів та додатків. Дослідженню передують привітання офіційних осіб та представників різних інституцій, а також необхідна та досить фахова передмова перекладача Ксенії Тишкевич. І на решті, слідує відмінне за суттю від наукової розвідки стисле інформативне вступне слово автора.

Один із двох розділів присвячений князівській гілці роду — Маврокордато, яка починається з Олександра Маврокордато, відомого під прізвиськом «Таємничий» (ο εἰς Ἀτορρήτων), а другий — нетитулованим гілкам роду Маврогордато. Розділи, у свою чергу, поділяються на підрозділи відповідно до гілки, про яку йде мова, причому в назвах, крім прізвища, використовується родове прізвисько, котре мало кожне з відгалужень, щоб відрізнятись одне від одного.

Слід зупинитися трохи на цих відмінностях і на питаннях дворянських титулів, а також на сенсі дворянства в рамках грецької та російської державних систем. Так, на сторінці 75 автор наводить лист посла Російської імперії в Афінах від 4 червня 1870 року:

«... згаданий Димитрій Георгійович Маврокордато дійсно належить до роду князів Маврокордато, однак оскільки відповідно до 3-ї статті грецької конституції титули дворянства й відзнаки не жалують грецьким підданам та не визнають за ними, то він у Греції не має права користуватися цим титулом; за кордоном же носіння титулів грецькими підданими допускається іноземними урядами».

Очевидно, що автор зрозумів специфіку отримання князівського статусу — і дуже добре — згідно з концепцією Російської імперії щодо дворянства і його передачі з покоління в покоління чи між представниками родинного кола. Дослідник у кожному окремому випадку від-

стоювання дворянської гідності членами роду Маврокордато подає детальну інформацію про необхідні передумови й процедури для визнання дворянського статусу компетентними органами. Як ми довідуємося з викладу пана Томазова, російське суспільство будувалося за строгою ієрархією, в якій було передбачено місце для кожного: належав він чи до аристократії, чи до буржуазії. Відповідно до діяльності й матеріальних статків людини їй надавалися посади, титули, атрибути, привілеї та обов'язки через системну бюрократичну процедуру, яку міг змінити лише цар. Характерно, що, коли згаданий вище Димитрій Георгійович Маврокордато докладав зусиль для визнання у спадковому дворянстві, то отримав від компетентного органа — Герольдії — пояснення, що він завдяки своїй службі на імператорському флоті має право лише особистого, а не спадкового дворянства. Справа була передана на розгляд царя Миколи II, який нарешті залишив Маврокордато у спадковому дворянстві 24 січня 1917 року, за кілька місяців до вибуху більшовицької революції, таким чином завершивши процес, що тривав майже 50 років.

Випадок із князівською гілкою Маврокордато примушує нас звернути увагу на визнання у дворянстві деяких Маврокордато через титули, які вони мали в князівствах Молдовлахії чи Влахобогданії, якщо оперувати термінами епохи, що були поширені й на нашому острові.

Серія непорозумінь та помилок щодо посад і дворянських титулів впливає з того, що ми називаємо різними кодами спілкування. В Османській імперії не існувало ані спадкового дворянства, ані сформованої аристократії, як, наприклад, у державах феодального Заходу чи самодержавних країнах. Титули або посади, зафіксовані в джерелах, треба намагатися виводити від початкового, зокрема османського, терміна. Таким чином, поряд із князівським титулом ми знаходимо слова «бей», «воєвода» та інші, які перекладаються їхніми власниками з прихованими намірами або через незнання відповідно до західної системи титулів.

У будь-якому випадку, визнання у дворянстві в межах Російської імперії відносилось до внутрішньої процедури державного апарату. Центральними стрижнями було дотримання законів, лояльності до царя й підпорядкування суспільства та економіки державним механізмам. Такі умови присвоєння титулів і відзнак та строга ієрархія суспільних прошарків — для прикладу, зможете прочитати про верству торговців — культивували створення нового стану серед народів імперії, формуючи строкате за своїм походженням суспільство знаті та буржуазії, яке разом із російською аристократією утворило вищий стан імперії. Показовою є історія Михайла, сина Родіона Миколайовича Кантакузіна, який домогся визнання за собою аристократичних титулів по лінії своєї матері, і йому вдалося отримати повний титул «Князь Кантакузін граф Сперанський» (с. 49).

Можна говорити про процес русифікації князівської гілки Маврокордато переважно в політичному та культурному, ніж національному значенні. Як походження Маврокордато, які осіли й були визнані в Росії, так і майбутнє розселення членів роду свідчить більше про процес мобільності керуючого класу в міжнародному масштабі — ми сказали б «джет сет» тієї епохи, — ніж про створення грецько-російського прошарку дворян і буржуа. Революція й драматичні зміни на політичній сцені ХХ ст. знищують цю категорію в Росії / СРСР, і це змусить багатьох членів роду повернутися, про що відомо з грецької літератури про емігрантів, а також із багатьох кінематографічних історій, які повинні детально бути вивчені.

У Греції політична традиція Революції полковників 1921 року й невдалі кроки королівської сім'ї у внутрішній і зовнішній політиці скасували як юридично (*de jure*), так і фактично (*de facto*) блиск і використання титулів і дворянства. Тому згадки про шляхетне походження, які становлять кістяк книжки, можливо, вразять грецького читача, але так він зможе зрозуміти реальність політичної ситуації за кордоном.

Повертаючись знову до структури двох розділів, можемо зауважити, що історія осіб князівської гілки, відмінна від історії інших членів роду, свідчить, імовірно, про прогресуюче переміщення уваги Російської імперії з аристократичної діаспори на економічну. Характерним є те, що в ХІХ ст. більшість із них переїжджає та намагається реалізуватися в районах північного узбережжя Чорного моря, і їхній соціальний підйом базується саме на економічній діяльності, а не на володінні владою та її використанні. Зі сторінок книжки, а також з інших джерел можемо дізнатися про зв'язок різних сімей, в основному хіоського походження. Напевно, найцікавішою є історія, яка стосується гілки «Нікола», викладена в другому підрозділі другого розділу. У генеалогії даної гілки ми можемо впізнати цілий ряд прізвищ і топонімів, які характеризують хіоську торговельну діаспору в період її розквіту. Прізвища Петрококкіно, Скараманга, Негропонтє, Севастопуло, Сгута, Родоканакі пов'язують гілку «Нікола», крім Росії, з Ліворно, Трієстом, Константинополем.

У багатьох випадках бачимо шлюби, які укладаються між членами тих самих родів, або носіями тих же прізвищ, що вказує на матримоніальну політику Маврокордато в обмеженому колі. Напевно, найхарактернішим прикладом є шлюб Георгія Маврокордато, представника молдавської гілки, з Веронікою Маврокордато, представницею гілки «Нікола» (с. 79–80). Родинні та земляцькі зв'язки були основним способом організації підприємницьких справ хіосців, що пояснювалося відсутністю сильної держави, дешевиною організації справи та пануванням міцних стосунків між особами. Цього факту достатньо, щоб витягнути кінчик нитки і,

йдучи за нею, аж до сьогодні простежити історію не лише завдяки помітним членам роду, імена яких відомі, але й багатьом іншим.

Численні представники роду були остаточно відрізані від Греції (і, звичайно, від Хіуса) або тому що були інтегровані в російське суспільство, або тому що втекли в інші європейські країни. Важливим показником інтеграції було набуття великої власності, часто значних земельних ділянок, можна сказати маєтків, що нерідко було пов'язано зі спекулятивними обладнаннями з землею, зокрема й у Греції, особливо в другій половині ХІХ ст. Таке володіння великим майном, яке належало Амвросію Маврогордато, і його збільшення нам описує пан Томазов на сторінках 136–137. Син Амвросія — Петро — зовсім інший випадок, він пристрасно служив, як й інші члени родини, наукам і був прихильником старовини. Маніакальний колекціонер і талановитий міфотворець, він зміг переконати оточуючих, що був директором одеського Археологічного музею. З 1910 року Петро Маврогордато створив у Тюрингії в містечку Рьомгільд велику площу, забудовану спорудами, та назвав це П'єрато. Колекціонер, купець, засновник Спілки філателістів України та численних музейних товариств, він став останнім знаменитим і суперечливим представником сім'ї, який народився як грек, жив як росіянин, подорожував як емігрант під французьким іменем, інтегрувався в німецьке суспільство й помер у Рьомгільді, збагативши своєю колекцією замок Глюксбург і Музей іграшок у Зонненберзі. У Британському музеї знаходяться 145 предметів, які він особисто подарував чи продав до 1922 року. На противагу йому, Георгій, син Іоанна Маврогордато з Хіуса, був прийнятий у члени петербурзького Археологічного інституту й зробив блискучу кар'єру на державних посадах (с. 123–124). Тут ми спостерігаємо, як освіта й державна служба стали знаряддям асиміляції.

Відповідно показником асиміляції в російському суспільстві стали філантропічна та благодійна діяльність. Ми знаємо багато імен благодійників, які збагатилися в Росії й робили пожертви на користь Греції. Пан Томазов наводить відповідні види діяльності представників роду Маврогордато в Росії та російських громадах за кордоном. Наприклад, Матвій Маврогордато, який у Парижі став співзасновником Будинку престарілих для російських емігрантів. До того ж багато греків або громадян грецького походження поховані на російських — православних — кладовищах Європи в дореволюційний і переважно в післяреволюційний період.

Мабуть, найцікавішою постаттю, яка фігурує в книзі й залишається найбільш невідомою для грецької громадськості, є Матвій Миколайович Маврогордато з гілки «Нікола», який активно займався комерційною діяльністю в Одесі аж до смерті. В одному з чудових фрагментів своєї

книги пан Томазов описує нам його кар'єру, пожертви і внески на благо Одеси, а також зусилля для отримання звання спадкового почесного громадянина, на що було витрачено багато років та сотні рублів.

Кожний окремий випадок міг би спонукати нас до обговорення деталей походження, діяльності й служби представників роду Маврогордато, щоразу висвітлюючи все нові сторони нашої спільної історії. Для нас найважливішим внеском праці Валерія Томазова є те, що автор залишається вірним меті історико-генеалогічного дослідження. У додатку містяться архівні виписки про членів роду, які не вказані в розділах, і подаються зображення родовідних дерев різних гілок.

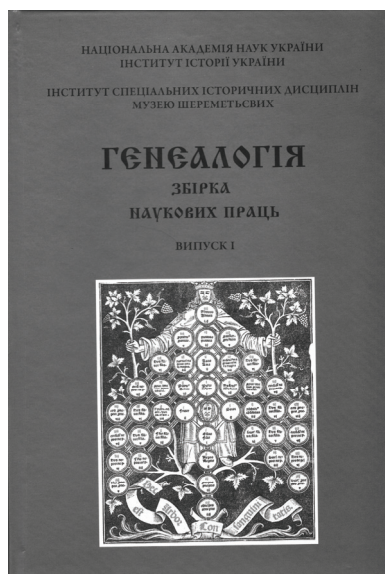
Хтось запитає, чи має недоліки ця праця? Не існує таких, що не мають помилок. Дана книга є винятковою, довершеною за змістом і формою, оскільки є зрозумілою, функціональною та легко читається. На завершення можемо вказати на недолік, який нас особисто турбує, але в той же час не применшує значення книги пана Томазова, а наголошує на відповідальності кожного за жахливе становище хіоської історії — відсутність підсумкового епілогу, який висвітлює дійсну й високу цінність документального дослідження автора. Але це було б дуже важко, оскільки відповідні студії розглядають хіоську історію, починаючи з передвоєнного періоду, чому присвячена дуже важлива праця Константиноса Сгуроса «Історія», яка, проте, не торкається років, яких сягає дослідження пана Томазова.

І на закінчення, книга «Рід Маврогордато (Маврокордато) в Російській імперії» є працею, цінність якої виявиться з часом, коли вона буде використана й засвоєна грецькою історіографією й громадськістю Хіоса. А на початку життя книги вважаємо, що нам треба подякувати всім учасникам проекту — автору, перекладачеві, меценатам, видавцям за їхній видатний внесок в історію Хіоса.

Марія Дмитрієнко, Ярослава Іщенко

ДЕ У ВІКАХ СХОВАНЕ НАШЕ КОРИННЯ?

Рец. на кн.: *Генеалогія. Збірка наукових праць*. — К.: Видавничий дім «Простір», 2013. — Вип. I / Упор. В. Томазов. — 439 с., рис., фото

Дане видання, без сумніву, повинно викликати значний інтерес серед науковців, оскільки воно відображає рівень розвитку родознавства та порушує багато актуальних, а інколи дискусійних питань як у царині теорії та методики, так і в практиці генеалогії та суміжних спеціальних дисциплін.

Останнім часом вітчизняне родознавство переживає бурхливий розвиток, тому цілком закономірною подією стало проведення в Києві 27–29 травня 2011 р. Українських генеалогічних читань. Цей науковий форум досі не мав собі рівних: за рівнем представництва, науковим значенням, суспільно-інформаційним резонансом він перевершив усі сподівання організаторів.

Треба всіляко вітати той факт, що організатори форуму не обмежили заздалегідь обраною темою учасників зібрання, надавши їм унікальну можливість розповісти всім про власні дослідницькі здобутки, провести обмін думками, ближче познайомитися й визначити основні проблеми, що зацікавили науковців і надалі потребують обговорень.

Серед учасників з'їзду були провідні фахівці з Польщі (4 особи), Білорусі (7 осіб), Росії (8 осіб), а також представники наукових інституцій та вищих навчальних закладів України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Вінниця, Острогож, Біла Церква, Дрогобич, Луцьк, Суми, Полтава, Обухів, Севастополь).

Книга, яку ми пропонуємо всім, хто торкається генеалогії у своїй науковій та викладацькій діяльності, містить три розділи. Укладачам усе ж вдалося поділити за змістом виголошені доповіді, незважаючи на різноманітність порушених проблем. Це, на наш розсуд, видається цілком логічним, адже саме тематика отримала дороговказ, що дозволяє вільно орієнтуватися в розмаїтті та образності назв доповідей. Саме три рубрики — то системний навігатор того, на чому потрібно сконцентрувати увагу не тільки безпосередньо генеалогам, а й іншим зацікавленим у розвитку й

здобутках спеціальних історичних дисциплін та, зрештою, звернути увагу на, так би мовити, «побічний» матеріал в архівних пошуках.

Ця книга просто необхідна, як своєрідний підручник з історіографії генеалогії, дає читачам конкретне уявлення щодо того, над чим працюють учені провідних установ України та їхні закордонні колеги. Зазначимо, що поділ на розділи все ж умовний, бо одночасно кожний із них включає статті, що мають безпосереднє відношення, скажімо, до геральдики, нобілетики, біографістики, просопографії, фотодокументалістики, епістології, історичної картографії тощо.

Отже, книга має такі розділи: 1. «Теорія, методика і практика генеалогії»; 2. «Генеалогія окремих родів та соціальних груп»; 3. «Генеалогія та родова геральдика: до проблеми взаємозв'язків». Як бачимо, вони далеко не повною мірою охоплюють усі проблеми генеалогії. Учені неодноразово звертали увагу наукової громадськості на зв'язок історико-генеалогічних та історико-біографічних досліджень, порівнювали предмет, об'єкт, мету, джерельну базу. Так, для прикладу, у журналі «Український історик» було вміщено дві статті Л. Винара, присвячені Дмитру Івановичу Дорошенку, в яких опубліковано документи, що стосуються походження матері історика¹. Другим прикладом може слугувати стаття Д. Павличка «Наш родич — Арсеній Тарковський»². З'ясовується, що його дядьком був Панас Саксаганський, а Іван Карпенко-Карий був одружений із Надією Тарковською, рідною сестрою батька Арсенія. Використовуючи дані з книги Софії Тобілевич «Мої стежки і зустрічі» (1957 р.), автор повідомляє про те, що «дід і баба Тарковського були збіднілою дворянською родиною польського походження». Батько Арсенія проводив небезпечну для царського режиму роботу, сидів у в'язниці, вигороджував на допитах Карпенка-Карого, був засланий до Сибіру за свої політичні переконання³. Тобто час, про який іде мова, ХІХ ст., дає значну інформацію щодо нашого сучасника, відтак — для його родоводу та біографії. Тепер у багатьох біографічних статтях походження людини не приховується, навіть якщо воно й непролетарське. Генеалогічні відомості містяться в багатьох біографічних розвідках. Так, у колективній праці «Українки в історії» вже зустрічаємо дані не тільки з біографії видатних жінок нашої Батьківщини, а й генеалогічний і просопографічний матеріал, що може слугувати поштовхом для подальших пошуків відомостей про наших видатних співвітчизниць⁴. Тож обов'язковим є звернення генеалогів до праць із біографістики, не тільки теоретичних, а й практичних, що відкривають нам чимало позабутого та незнаного⁵.

На сторінках періодичних видань постійно друкують біографії відомих учених. Наприклад, у номері журналу «Київська старовина», присвяченому 80-річчю з дня заснування Національної академії наук, опублі-

ковано матеріали академіків-фундаторів ВУАН. Серед них — широко відомі імена: Орест Левицький, Михайло Туган-Барановський, Степан Смаль-Стоцький, Володимир Косинський. Тут наявні дані, які раніше воліли не згадувати. Уперше для широкої наукової громадськості повідомлялося про те, що Орест Левицький народився в сім'ї священика православної церкви. Його предки обіймали високі уряди в Гетьманщині, а більшість із них ще й були відомі як «мазепинці»⁶.

До речі, у статті про Михайла Туган-Барановського автор повідомив цікаву деталь: більш детально про родину відомого вченого можна дізнатися з повісті О. Купріна «Гранатовий браслет». Саме там подано близький до реального сімейний портрет родини Туган-Барановських. Не зайвим буде сказати, що академіки Михайло Туган-Барановський та Володимир Косинський походили з дворянських родин⁷.

Маючи за об'єкт дослідження сім'ю, коли акцент зміщено з особи на родину, до якої вона належить, автори намагаються створити колективний портрет, висвітлюючи спільні для представників однієї родини якості. Відбувається процес — від одиничного до загального, і в колективному портреті кожна особа займає своє місце. Так, вивчаючи біографію всесвітньовідомого вченого, академіка Петра Капиці, автор зазначає: «Ми звернемося назад, в історію предків ученого, бо тільки так зможемо пояснити пов'язаність з Україною»⁸. Тут бачимо пряме посилення вченого на сім'ю, а для нас відверту вказівку — від загального до одиничного, від родини, оточення до особи як об'єкту вивчення.

Свого часу відомий генеалог та геральдист В. Сенютович-Бережний наголошував у своїх працях, що для кращого розуміння різних історичних подій треба вивчати минуле людей, котрі беруть участь у них: «Між тим, для яснішого розуміння нашої історії, особливо бурхливої доби Богдана Хмельницького, нам не слід забувати й голос її предків, та вона психологічно, до великої міри, являлася і витвором того середовища, з якого вийшла та в якому розвивалася»⁹.

Повертаючись безпосередньо до змісту статей рецензованої збірки з генеалогії, необхідно відзначити, що вміщений матеріал демонструє, як змінюється джерельна база досліджень відповідно до хронологічного періоду історії — залежно від державного устрою, впливу пануючої ідеології, релігії, суспільного запиту на вичерпність поданої інформації або її навмисне замовчування.

У першому розділі книги — «Теорія, методика і практика генеалогії» (с. 7–68) — сім статей. Перша з них — «Генеалогічні дослідження в Державному архіві Одеської області: досвід та перспективи» кандидата історичних наук, заступника директора Держархіву Одеської області Лілії Білоусової — містить огляд фондів архіву, які можуть стати в пригоді

генеалогам у ряді досліджень та реконструкцій родоводів. Дослідниця достатньо детально аналізує інформаційні можливості різних за походженням документів. Студія Л. Білоусової є своєрідним путівником із джерельної бази генеалогії різних етнічних груп півдня України — євреїв, поляків, греків, німців. Автор також знайомить читачів із науковими проектами, які здійснюються працівниками архіву разом із генеалогічними товариствами й дослідницькими інституціями, як України, так і зарубіжжя. У статті акцентовано увагу на зусиллях колективу архіву в напрямку активізації та популяризації родовідних розвідок серед широкого загалу.

Олександр Богинський, відомий російський генеалог, секретар Російської генеалогічної федерації, присвятив своє дослідження фондам деяких державних воєнних архівів Росії, визначенню інформаційного потенціалу цих документів для історико-біографічних і генеалогічних студій (с. 27–33). Автор пропонує свою методику пошуку необхідних відомостей, заважає на особливостях роботи з фондами перелічених закладів.

Наступна стаття доктора історичних наук, голови Українського геральдичного товариства Андрія Гречила присвячена огляду двох видавничих проектів товариства. Перший — «Генеалогічні записки» — є фаховим часописом, де оприлюднюються матеріали з родознавства та суміжних історичних дисциплін. Другий — «Реєстр особових гербів» — спрямований на впорядкування й популяризацію особової геральдики.

Стаття представника Білорусі кандидата історичних наук Олександра Груші «Усні джерела генеалогічної інформації у Великому князівстві Литовському наприкінці XV — першій третині XVI ст.» (с. 41–47) зацікавить учених-медієвістів уже самою постановкою завдання — проаналізувати значення усних джерел для історико-родовідних студій. Автор робить спробу з'ясувати, які соціальні прошарки та групи використовували усні генеалогічні свідчення, наскільки глибокою була генеалогічна пам'ять, хто був її носієм. Науковець відмітив, що пам'ять зберігає інформацію про предків у третьому та четвертому поколіннях. Її глибина пояснюється переважно тим, що вона слугувала практичним завданням. Пам'ять необхідна для збереження соціального становища, підтвердження прав на володіння. Знати про три-чотири покоління було цілком достатньо, щоб довести свою приналежність до шляхетського стану, а два-три покоління вистачало, щоб обґрунтувати право на власність. Зазначимо, що автор досить переконливо, на прикладах доводить свої висновки щодо джерельного значення такої пам'яті.

Цікавою є розвідка віце-президента Російського родовідного товариства Алли Краско «Нагальні завдання генеалогічного просвітництва: з досвіду роботи петербурзьких генеалогів». Досвід, отриманий у Школі

практичної генеалогії (Санкт-Петербург), дозволив їй щедро поділитися ним з колегами, акцентуючи увагу на особливостях такої просвітницької діяльності (с. 49–53).

З огляду на важливість піднятої в рубриці проблеми й, зокрема, наявність в архівних сховищах зберігання відповідних генеалогічних документів, значний інтерес складає стаття доктора історичних наук, директора Держархіву Вінницької області Юрія Легуна «Генеалогічні матеріали у фондах Державного архіву Вінницької області та форми роботи з ними» (с. 55–59). Вона містить характеристику основних документальних колекцій, де наявна генеалогічна інформація. Okремо автор приділив увагу формам і методам пошуку, а також особливостям роботи з різновидовими джерелами. Це особливо важливо не тільки для науковців, а й для аматорів-генеалогів, шукачів та укладачів власних родоводів.

Для викладачів вищих навчальних закладів у нагоді стане огляд кандидата історичних наук, доцента Львівського національного університету імені Івана Франка О. Целуйка «Генеалогія в навчальному процесі студентів-істориків» (с. 61–67). Автор публікації торкається важливої проблеми — місця генеалогії в освітньому процесі істориків, а також наводить свій досвід її викладання. Увагу читачів приверне факт використання практики міждисциплінарних студій із залученням навіть досягнень біології (з огляду на зростання інтересу до так званої ДНК-генеалогії).

У другому розділі «Генеалогія окремих родів та соціальних груп» упорядник логічно об'єднав 21 доповідь згаданої проблематики. Відкривається ця рубрика статтею кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту історії України НАН України Наталії Білоус «“Багатоликі” Ходики: до генеалогії київського роду XVI — першої половини XVII ст.» (с. 71–79). Розвідка продовжує дослідження відомого українського вченого Володимира Антоновича про цю відому київську родину¹⁰. Її представники належали до різних соціальних груп тогочасного суспільства, зробили стрімку кар'єру в органах місцевого самоврядування, набули значних статків. Н. Білоус провела велику роботу щодо пошуку генеалогічної документації, щоб реконструювати генеалогію та родинну історію Ходиків.

Доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук Олексій Винниченко поставив за мету у своєму дослідженні з'ясувати — «Звідки взялися князі Химські» («Причинки до генеалогії Брацлавської шляхти XV–XVII ст.») (с. 81–95). Розглядаючи одне з найдавніших дискусійних питань української генеалогії щодо існування князів Химських та їхнього походження, автор на значній джерельній базі досліджує родинні зв'язки брацлавської аристократії та доходить до переконливих висновків, що князі Химські — це фікція, що

виникла в результаті помилок попередників. Статтю супроводжує генеалогічна схема (с. 96), а також документ, що дає підставу авторові переконувати опонентів у правоті своїх тверджень.

Приверне до себе увагу дослідників-генеалогів змістовна стаття кандидата історичних наук, завідувача відділу історичних пам'яток Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України Ірини Ворончук «Актові книги гродських і земських судів як джерело генеалогічних досліджень: складнощі та пастки практичних процедур». Автор розглянула методики досліджень, зауваживши на важливості джерел масового характеру для родовідних пошуків; підкреслила значення для історії України ранньомодерної доби актових книг гродських і земських судів. Вони дозволяють реконструювати філіаційні зв'язки та персональний склад конкретних родинних шляхетських структур. Стаття застерігає науковців від помилок, які трапляються при орієнтації на «іменний критерій». Цінним є те, що дослідниця надала ряд практичних рекомендацій, які допоможуть дослідникам уникнути можливих помилок.

Кандидат історичних наук, доцент Гродненського державного аграрного університету Віталій Голубович представив свою статтю «Проблеми генеалогії шляхти Полоцького воєводства XVI–XVII ст.» білоруською мовою. У ній проаналізовано історіографію та джерела з генеалогії полоцької шляхти, зроблено спробу пояснити причини деформації її історичної пам'яті, показано динаміку змін у родовому складі еліти Полотчини XVI–XVII ст. (с. 115–123).

Наш колега з Польщі — голова Польського геральдичного товариства Славомір Гужинський — представив до уваги українських генеалогів статтю «Про користь від читання надгробних інскрипцій» (с. 125–133). Некрополістика — одна зі спеціальних історичних дисциплін, яка успішно почала розвиватися в Україні в 90-х рр. XX ст. Усім, хто вивчав спеціальні історичні дисципліни, відомі праці Людмили Проценко про некрополі Києва¹¹. Подібні книги написано про кладовища Одеси, Харкова, Львова, Вінниці, Херсона¹² тощо. Звичайно, некрополістика виникла не на порожньому місці. Її основи заклали вітчизняні історики дожовтневого періоду¹³. У світі написано величезну кількість праць із проблем вивчення «міст мертвих» — усіх без винятку поховальних пам'яток, від доісторичних часів до сьогодення. У даному випадку автор дослідив пам'ятну дошку в замку Монтрезор, яка походить із костелу Босих Кармелітів у Львові та присвячена Пьотру Браницькому (помер 1761 р.). Предмет уваги склав напис на дошці, герб та промова, виголошена на похованні померлого. Саме аналіз трьох складових виявив хитросплетіння генеалогічних зв'язків, ментальність епохи та джерельний потенціал епіграфічних студій.

Доктор Івона Дацька-Гужинська у своїй доповіді «Про незнаних дітей польської магнатерії у світлі парафіяльних метрик померлих костелу Св. Хреста у Варшаві в 1670–1801 рр. Вибрані приклади» (с. 135–149) поділилася досвідом із виявлення інформації про невідомих дітей польських магнатів. Джерельний матеріал демонструє традицію багатодітності знаті, цікаві грані їхнього повсякдення, традиційні зв'язки між родами. У статті зроблено наголос на важливості генеалогії магнатських родів із метою виявлення їхньої ролі в давньому польському суспільстві.

Дмитро Кобринський, викладач кафедри гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), представив дуже цікавий матеріал у повідомленні «Історія роду Кобринських з Черкащини» (с. 151–155) — статтю-розповідь про генеалогічне дослідження, результатом якого став вихід книги «У дзеркалі родоводу» (2009 р.). Автор висвітлив історію восьми поколінь своїх предків і знайшов понад 300 родичів. Особливістю дослідження було залучення чималої кількості представників роду до співпраці. Важливим практичним результатом такого підходу стає розвиток та відродження традицій родинної взаємодопомоги та підтримки.

Стаття доктора історичних наук, завідувача кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія» П. Куликовського — «Родина Єльців на Київщині в другій половині XV–XVI ст.» (с. 157–172). Панський рід Єльців належав до місцевих київських шляхетських родів. Документально його історія простежується з другої половини XV ст. До кінця XVI ст. представники роду займали чільні позиції на Київщині, мали високий майновий статус, користувалися авторитетом у шляхетському середовищі регіону. Шляхом успішних шлюбів, монарших надань, поземельних трансакцій їм вдалося зосередити у своїх руках значні земельні володіння, що стало основою для входження Єльців у першій половині XVII ст. до складу місцевої магнатерії. Стаття може слугувати прикладом наукового підходу до інформаційного блоку документарію, ретельного ставлення до численних фактів, фахового підходу до предмету дослідження.

Микола Михайліченко, кандидат історичних наук, старший викладач Сумського національного аграрного університету, запропонував нашій увазі статтю «Дворянська родовідна книга Харківського намісництва як джерело з історії козацько-старшинських родів Слобожанщини» (с. 175–179). Невелике за обсягом повідомлення стало спробою здійснити дослідження інформаційного потенціалу офіційного родовідного джерела та матеріалів, пов'язаних із його укладанням. Намісницька книга містить відомості до вивчення соціального статусу, майнового становища та родових зв'язків місцевої еліти.

Слобідської старшини стосується також розвідка кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України Світлани Потапенко — «Списки та відомості 1757–1767 рр. як джерело до генеалогії козацької старшини Слобідських полків» (с. 181–193). У ній автор з'ясовує інформативні можливості обліково-статистичних документів для реконструкції родоводів слобідської панівної верхівки. Стаття цікава не тільки висновками, а й спробою конкретно показати ті неочікуваності, що зустрічає дослідник під час дослідження.

Наш колега з Мінська Сергій Рибчинок, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Білоруського науково-дослідницького центру електронної документації, представив своє дослідження «До родоводу Адама Міцкевича, чи ще раз про фальсифікації доказів на дворянство в західних губерніях Російської імперії в першій половині XIX ст.» (с. 195–209), яке не може залишити байдужим нікого, хто любить великого поета. Значна увага приділена шляхетському роду Міцкевичів, представники якого проживали у XVIII ст. на території Новогрудського повіту Великого князівства Литовського. Зроблено стислий огляд джерел, що стосуються процесу визнання цього роду в дворянстві Російської імперії. Аналізуються окремі новознайдені документи. І, що дуже важливо й заслуговує на всіляке схвалення, наведено поколінний (7 поколінь) розпис роду Міцкевичів. Залишається побажати, щоб дискусійні питання, що ще існують, були вирішені.

Хоча дворянський рад Феніних відомий понад 500 років, але він ще недостатньо досліджений. Навіть після видання книги В.М. Рихлякова «Фенины» (СПб., 1999. — 104 с.), де подано поколінний розпис роду, праця продовжувалася. Знаний російський генеалог Вадим Рихляков і підготував для нашого читача статтю «Феніни — дворяни Слобідсько-Української, Харківської та Катеринославської губерній» (с. 211–215), яка знайомить з історією деяких гілок роду. Процес реконструкції генеалогії Феніних потребував опрацювання значного архівного матеріалу, більшість з якого введено до наукового обігу вперше.

Надзвичайно цікавий аспект генеалогії дворянських родів України, а саме їхнє етнічне походження, порушив відомий генеалог, кандидат географічних наук, президент Російського генеалогічного товариства (Санкт-Петербург), віце-президент Міжнародної академії генеалогії, директор Інституту генеалогічних досліджень Російської національної бібліотеки Ігор Сахаров у розвідці «Полтавські ірландці графи О'Рурки: до питання про етнічний склад дворянства України» (с. 217–237).

Розглядаючи родовід графів О'Рурків, засновником якого був ірландець Корнеліус О'Рурк, учений демонструє процес адаптації, а згодом і

асиміляції представників роду на новій батьківщині. Від онука родоначальника — графа Моріца Єгоровича — походить полтавська гілка роду. Автор також детально дослідив історію роду після загибелі Російської імперії. Під час дослідження було залучено багато раніше не використаних джерел — архівні документи та свідчення представників роду. Подана до статті родовідна схема та ілюстрації значно доповнюють сприйняття матеріалу.

Стаття кандидата історичних наук, наукового співробітника Інституту історії НАН Білорусі Анастасії Скап'ян «Родова та історична пам'ять в роду Олельковичів-Слуцьких» (с. 239–253) написана про роди Великого князівства Литовського, котрі згасли в XVI ст. Автор розглянула різні форми існування історичної пам'яті у вигляді старовини, окремих видів «тетогія», родової та літургійної пам'яті. Перехід до проведення цілеспрямованої політики пам'яті був пов'язаний із відходом від традицій православної культури та зміною політичного статусу останніх представників роду. Перехід у католицизм князів Слуцьких спричинив зміни у способі збереження пам'яті про себе. Перевагу було віддано зберіганню та охороні літературних, архітектурних та художніх пам'яток. Саме в XIX ст., виходячи з вимог пануючої в Російській імперії державної ідеології, починається міфологізація образів князів Слуцьких як оборонців християнської православної віри та покровителів населення на теренах Білорусі, що активно підтримується православною конфесією й зараз. У кінцевому рахунку, це призводить до навмисної фальсифікації пам'яті про минуле.

Тепер можна твердити, як зазначає автор, про включення родів Великого князівства Литовського до загальноєвропейського процесу зі створення «культурної пам'яті». Представники магнатерії прагнули довести своє шляхетство, щоб у майбутньому спиратися на традицію («старовину»), а не на вилугу. Виникнувши під впливом Ренесансу, віяння розвинулися й закріпилися з середини XVI ст. і серед уже православних родів, що чітко прослідковується на прикладі князів Олельковичів-Слуцьких.

Кандидат історичних наук, доцент Дрогобицького державного університету імені Івана Франка Ігор Смуток, автор статті «Формування родів руської шляхти Перемишльської землі (XV–XVIII ст.)» (с. 239–253) продовжує низку запропонованих у збірнику досліджень із генеалогії шляхти різних українських регіонів. Більшість генеалогів розуміють «рід» як спільноту, усі представники якої походять від одного предка, є носіями одного прізвища та пов'язані між собою кровними зв'язками. Однак автор презентованої розвідки на прикладах доводить, що серед перемишльської шляхти до початку XVII ст. родові прізвища та приналежність до одного роду не завжди співпадають — нерідко власники

одного й того ж маєтку засвоювали спільне прізвище, але не були представниками одного роду. У той же час, відомі випадки, коли гілки одного роду отримували різні прізвища.

Серед понятійного інструментарію кожного дослідника генеалогії (зокрема шляхетської) чільне місце відводиться такій категорії, як «рід». І. Смуток зазначив, що це певна сукупність осіб, поєднаних зв'язками. Якщо йдеться про шляхетські роди, то маємо справу з представниками кількох поколінь, котрі походять від одного спільного предка по чоловічій лінії. На практиці для їх означення, як правило, використовують родові прізвища.

Наш польський колега — доктор, професор, віце-директор Інституту історії Шльонського університету Єжи Сперка — у статті «Стан досліджень лицарських родів середньовічної Малопольщі» (с. 272–285) — проаналізував процес вивчення генеалогії середньовічних лицарських родів Польщі в ХХ — на початку ХХІ ст. Що цінно, автор демонструє методи та тенденції студій цього напрямку спеціальних історичних дисциплін. Висновки, з якими ми однозначно погоджуємося, прочитавши уважно його статтю, підкреслюють важливість методів топографічного вивчення родів та застосування порівняльних досліджень у контексті суспільної історії середньовічної Польщі.

Кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, член-кореспондент Міжнародної академії генеалогії Валерій Томазов є, власне, автором ідеї скликання даного генеалогічного форуму, що успішно була втілена в життя зусиллями київських дослідників спеціальних історичних дисциплін. Він представив науковій громадськості надзвичайно цікаву розвідку «Соціальний статус купців-хіосців Маврогордато в Російській імперії: пошуки дворянства» (с. 287–300). Автор демонструє процес адаптації греків-хіосців, які оселилися в Приазовсько-Причорноморському регіоні наприкінці ХVІІІ — початку ХІХ ст. та створили потужні економічні структури. На прикладі долі окремих представників роду Маврогордато простежено зміну їхнього соціального статусу — від купців-іноземців до дворян, причому звертається увага на значні зусилля для просування по ієрархічній драбині. Дослідник висвітлює фактори асиміляції хіосців, серед яких — придбання нерухомості, зокрема маєтків, причому в різних губерніях імперії, зміна матримоніальної політики, культурна, громадська та благодійницька діяльність. Стаття вирізняється значною джерельною базою, ретельним описом родовідної складової — біографій, фаховою досконалістю в деталях, умінням автора подати, на перший погляд, сухий матеріал, хронологічною точністю.

Автор дослідження «Генеалогія княжого роду Острозьких: проблеми конструювання та реконструкцій» (с. 303–336) — Василь Ульяновський,

доктор історичних наук, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Відомий історик взявся за вирішення складної проблеми, що неодноразово ставала предметом уважного розгляду фахівців — походження роду князів Острозьких. Учений докладно викладає версії як представників самого роду та його апологетів, так і незалежних науковців. Дослідник залучив величезну кількість джерел, щоб послідовно продемонструвати, як це робилося на практиці. Ця стаття буде в пригоді всім генеалогам, котрі зможуть на свої очі побачити майстерність старшого колеги не обходити увагою жодного факту, залучати до дослідження відомості зі скриптографії (монети), поезії (літературознавство), геральдики тощо з метою обґрунтування свого бачення. За наведеними автором архівними даними, «в Україні XVI ст. саме рід Острозьких найактивніше намагався пов'язати своє походження з часами Київської Русі та претендував на близьку спорідненість із династією Рюриковичів» (с. 329). Цей поширений князівський рід, який віддавна гніздився на Волині, має «залізні» докази свого давнього походження — родові маєтки, ретроспективний ряд власників яких прямо вів до руських Рюриковичів¹⁴.

Божена Чвойдрак, доктор, ад'юнкт Інституту історії Шльонського університету, представила на суд колег розвідку «Стан досліджень середньовічної династичної генеалогії в Польщі на початку XX ст.» (с. 337–343). Династичні зв'язки завжди залишалися в полі зору польських дослідників через своє значення для політичної історії. Навіть стислий огляд свідчить про значущість зазначеної тематики в польській історіографії. Дослідниця підкреслила важливість вивчення саме генеалогічного аспекту, а не тільки політичної діяльності державних керманічів, а також відзначила зміщення акцентів у сучасній генеалогії, зокрема важливість жіночого фактора.

Кандидат історичних наук, завідувач відділу інформаційно-краєзнавчої роботи Білоцерківського краєзнавчого музею Євген Чернецький оприлюднив розвідку «Краффа-Корбути герба Корчак на Київському Поліссі та Пороссі у XVIII–XIX ст.» (с. 345–371). Стаття написана завдяки інформаційній підтримці Володимира Корбута (сина Миколая з Полідарівки). Відмітивши нерівномірність у дослідженні еліти українських (руських) князівств пізнього середньовіччя (переважно княжі роди), автор зазначив, що без реконструкції родоводів тогочасного боярства годі й розраховувати на значний поступ у висвітленні історії середньовіччя взагалі. Дискусійним і сьогодні залишається питання про формування гербових родів. У цей раз Є. Чернецький зосередився на роді Караффа-Корбут герба Корчак. Цим гербом користувалася значна частина автохтонної еліти руського князівства XV ст. Учені вже висловилися на користь клієнтарної моделі формування гербового роду Корчаків, вважаючи, що

давнє галицьке боярство імітувало структуру польських гербових родів. Протилежної думки Францишек Сікора, котрий розглядає Корчаків як давній руський рід, який із середини XIV ст. вже був дуже розгалуженим і складався із впливової групи бояр та чималої кількості шляхти. Вивчивши історію Корбутів та реконструювавши їхній родовід, автор дійшов висновку, що їхнє справжнє походження слід шукати серед холмських Корчаків XV ст. Існує й версія про спільне походження з Браницькими та Зюльковськими.

Мінчанин Андрій Янушкевич, кандидат історичних наук, доцент Білоруського інституту правознавства, запропонував дослідження «Вплив родинних зв'язків на формування складу ротмістрів найманого війська Великого князівства Литовського в 1558–1579 рр.» (с. 373–394). Він чудово показав зв'язок між отриманням посади ротмістра найманого війська та спорідненням найвищих урядових кіл Великого князівства Литовського. Довів, що зі зміною великого гетьмана (Миколай Радзивілл-Чорний помер у травні 1565 р., і його заступив Григорій Ходкевич) у складі ротмістрів (рота — основна частина найманого війська, а ротмістр — висока посада у військовій ієрархії, яка давала право на низку привілеїв, зокрема володіння маєтками) сталася відчутна ротація. Гетьман лобював перед королем призначення та ротмістрські посади своїх родичів, як кровних, так і по жіночій лінії. Служба найманців у війську давала можливість кар'єрного росту, чим широко користувалися представники нового клану, що міцнів. Таким чином, у елітних верствах Великого князівства Литовського відбувалися значні зміни, що позначалося на боекздатності держави.

Розділ «Генеалогія та родова геральдика: до проблеми взаємозв'язків» містить розвідки з надзвичайно актуального напрямку досліджень, оскільки міждисциплінарні студії відкривають нові можливості для науковців.

Безсумнівно, інтерес фахівців викличе проблема, порушена кандидатом історичних наук, науковим співробітником Інституту історії України НАН України Олександром Алфьоровим — «Хрестильні імена Ізяславичів у світлі живих сфрагістичних пам'яток» (за матеріалами колекції О. Шереметьєва) (с. 387–393). Як зазначає автор, результати останніх досліджень із антропоніміки Рюриковичів перевернули всі очікування істориків. Родові імена виявилися цікавим та несподіваним джерелом розуміння процесів усередині княжих сімей Київської Русі. У добу середньовіччя ім'я володаря престолу грало неабияку роль, а в певних випадках — визначальну. Ім'я дитини було важливою складовою її інкорпорації в рід, визначення її місця в ньому. Сьогодні важко зрозуміти той важливий факт, що одночасно з династичним ім'ям кожен княжич

отримував і християнське. Це відбиток не тільки формування християнської культури в княжій сім'ї, адже ім'я князя поминається в церквах під час літургії. Такий факт важливий у розумінні тодішньої ієрархічної системи. У писемних джерелах історії Київської Русі здебільшого фігурують родові імена (у літописах зрідка натрапляємо на згадку про святого патрона князя), хоча з XII ст. календарні поступово витісняють їх. Важливим джерелом для пропонованого дослідження були сфрагістичні пам'ятки.

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України Олег Однороженко у своїй статті «Руські родові герби XIV–XVI ст. як генеалогічне джерело» (с. 395–425) продовжив традицію попередників — науковців середньовіччя та раннього модерного часу — з вивчення геральдики в тісному зв'язку з генеалогією. Відомий учений на значній джерельній базі переконливо показав: герби та їхнє зображення на печатках слугують для ідентифікації особи та з'ясування її належності до певного роду. Геральдичні пам'ятки руських княжих та шляхетських родів XIV–XVI ст. з точки зору наявної в них генеалогічної інформації виразно вказують на великий джерельний потенціал подібного роду студій, що відіграє вирішальну роль у з'ясуванні походження різних елітних родів — княжих та шляхетних. Це добре видно на прикладі князів Несвітських та їхніх молодших гілок — князів Вишневецьких, Збарзьких, Порницьких, Вороницьких, Тристянських; князів Острозьких та їхніх відгалужень — князів Заславських, Солтановичів і Стретовичів.

Завершує збірку наукових статей розвідка «Доля клейнових гербів шляхти Великого князівства Литовського та її гербовий сепаратизм у другій половині XVII–XVIII ст.» (с. 427–432) Олексія Шаланди, кандидата історичних наук, завідувача сектору геральдики та нумізматики Інституту історії НАН Білорусі. Автор розглянув фактори, що сприяли зменшенню кількості самотутніх «клейнових» гербів у білорусько-литовській шляхти й, зрештою, домінуванню польської шляхетської геральдики. Дослідник дійшов висновків: за умов, коли польський герб став одним із головних доказів приналежності його носія до шляхетського стану, заміна в діловодстві печаток підписами та тісний зв'язок «клейнової» геральдики зі сфрагістикою призвели до зникнення великої кількості «клейнових» родових знаків чи до їхньої полонізації через натуралізацію, уніфікацію та міфологізацію. Разом із тим, використання білорусько-литовською шляхтою Великого князівства Литовського у своїх гербах таких елементів, як князівська митра та плащ, є проявом своєрідного гербового «сепаратизму». Це було нагодою підкреслити свій особливий статус у межах загальної з поляками Речі Посполитої.

Звичайно, не з усіма тезами, висловленими авторами, ми можемо погодитись, але цього й не потрібно, оскільки однією з функцій цього збірника є поживлення дискусій із нагальних проблем родознавства. Є, звичайно, і певні технічні огріхи. Хотілося б, щоб автори частіше використовували ілюстративний матеріал. Але все це, безумовно, не впливає на високий рівень рецензованого видання.

Не можемо не підкреслити шляхетність його поліграфічного подання й художнього оформлення, що здійснено завдяки зусиллям фахівців Інституту історії України НАН України, Музею Шереметьєвих у Києві та Видавничого дому «Простір». Підкреслимо, що книга вийшла завдяки благодійництву відомого в Україні колекціонера, громадського діяча та мецената Олексія Шереметьєва.

Українські генеалогічні читання отримали значний суспільний резонанс не тільки в Україні, а й за кордоном. Можна стверджувати, що конференція вже зайняла гідне місце серед найавторитетніших наукових генеалогічних форумів і надалі буде збирати найвідоміших фахівців світу. А перший випуск наукового збірника «Генеалогії» має посприяти подальшому динамічному розвитку української генеалогії та інтеграції вітчизняної історичної науки до європейської.

---

¹ *Винар Л.* Дмитро Іванович Дорошенко: життя і діяльність // Український історик. — 2001. — Т. 4. — С. 9–67; *Його ж.* Заповіт Наталії Дорошенко. — 1999. — Т. 2/4. — С. 266–267.

² *Павличко Д.* Наш родич — Арсеній Тарковський // Сучасність. — 2000. — № 9. — С. 81.

³ Там само. — С. 82.

⁴ Українки в історії / За ред. В. Борисенко. — К., 2004.

⁵ Українська біографістика. Зб. наукових праць. — К., 1996. — Вип. 1. — С. 7; Українська історична біографістика: забуте і невідоме // За ред. М.М. Алексієвця. — Тернопіль, 2005. — Ч. 1.

⁶ *Сарбей В., Москвич Л.* Академік Орест Левицький // Київська старовина. — 1998. — № 6. — С. 74.

⁷ *Горкіна П.* Академік Михайло Туган-Барановський // Київська старовина. — 1998. — № 6. — С. 94.

⁸ *Процюк С.* Академік Петро Копиця // Сучасність. — 1980. — № 4. — С. 61–62.

⁹ *Сенотювич-Бережний В.* Рід і родина Виговських // Український історик. — 1970. — № 1–3. — С. 149.

¹⁰ *Антонович В.В.* Паны Ходьки — воротили городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII вв. // Киевская старина. — 1882. — № 2. — С. 235–261; передрук: Киевские войты Ходьки // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К., 1995. — С. 160–185.

¹¹ *Проценко Л.* Київський некрополь: путівник-довідник. — К., 1994; *Її ж.* Історія Київського некрополя. — К., 1995 та ін.

¹² Головань В. Перлов И. Старое кладбище Одессы. Первый некрополь Одессы. — Одесса, 1994; Некрополі України / Упоряд.: І.В. Дивний, М.Т. Пархоменко, О.М. Титова. — К., 1999; Луній Г. Личаківський цвинтар. — Львів, 1996 та ін.

¹³ Серед вітчизняних дослідників некрополістики були: М. і О. Грушевські, Й. Гермайзе, Ф. Ернест, Ф. Сенгалевич, І. Каманін, С. Маслов, Ю. Квітницький-Рижов, В. Модзалевський та ін.

¹⁴ Цит. за кн.: Журко О.І. До питання про походження і роль Острозького роду в історії. — Любар, 2000. — С. 217–221.

АНОТАЦІЇ

Неля Герасименко

ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ ХАНЕНКО ТА ЙОГО РІД

У статті досліджується життя, наукова й громадська діяльність О.І. Ханенка — представника відомого українського козацько-старшинського роду.

Ключові слова: генеалогія, історія України, українська культура.

Славомир Гужинський

ПРО КОРИСТЬ ВІД ЧИТАННЯ НАДГРОБНИХ ІНСКРИПЦІЙ

Автор дослідив пам'ятну дошку в замку Монтрезор, яка походить із костелу Босих Кармелітів у Львові та присвячена Пьотру Браницькому, котрий помер 1761 р. Предмет уваги дослідника склали напис на дошці, герб та промова, виголошена на похованні Пьотра Браницького. Аналіз трьох згаданих складових демонструє хитросплетіння генеалогічних зв'язків, ментальність епохи та джерельний потенціал епіграфічних студій.

Ключові слова: Пьотр Браницький, герб, інскрипція, предки, костел Босих Кармелітів, надгробок.

Івона Дацька-Гужинська

ПРО НЕВІДОМИХ ДІТЕЙ ПОЛЬСЬКОЇ МАГНАТЕРІЇ У СВІТЛІ ПАРАФІЯЛЬНИХ МЕТРИК ПОМЕРЛИХ КОСТЕЛУ СВ. ХРЕСТА У ВАРШАВІ В 1670–1801 рр. ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ

Дослідниця здійснила аналіз метричних книг померлих костелу св. Хреста у Варшаві за 1670–1801 рр. на предмет виявлення невідомих дітей польських магнатів. Джерельний матеріал демонструє традицію багатодітності знаті, цікаві грані їхнього повсякдення, взаємин із іншими родами, а також урядниками й слугами. Авторка наголошує на важливості вивчення генеалогії магнатських родів із метою висвітлення їхньої економічної, політичної та культурної діяльності.

Ключові слова: костел, парафіяльні метрики, Річ Посполита, Варшава, діти, потомство.

Людмила Довгополова

ЛАВРСЬКЕ СЕЛО ЧОПОВИЧІ: ІСТОРІЯ ФАЛЬШИВОГО ДВОРЯНСТВА

У статті досліджуються складні земельні відносини представників одного з найдавніших родів зауської шляхти — Меленевських із Чоповськими, найближчими сусідами за лаврським маєтком Чоповичі. На значній джерельній базі висвітлюються перипетії визнання роду Чоповських у російському дворянстві.

Ключові слова: Меленевські, Чоповські, дворянство, шляхта, Чоповичі.

Наталія Лобко

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті розглянуто класифікацію генеалогічних джерел у працях попередників і запропоновано власний підхід до неї. Автор вважає, що основним критерієм групування джерел із генеалогії є їхній зміст та інформаційне наповнення.

Ключові слова: джерелознавство, генеалогічні джерела, класифікація, генеалогічні дослідження.

Микола Михайліченко

АБЕТКОВІ СПИСКИ ДВОРЯН ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ГЕНЕАЛОГІЇ СЛОБІДСЬКИХ КОЗАЦЬКО- СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ

У статті аналізуються абеткові списки дворян Харківського намісництва. Визначено інформаційні можливості джерела для генеалогічних досліджень.

Ключові слова: алфавітні списки, Харківське намісництво, Слобідська Україна, дворянство, козацька старшина.

Світлана Потапенко

ЛОКАЛЬНИЙ СОЦІУМ ПІД ЛУПОЮ ІМПЕРСЬКОГО УРЯДУ: ОБЛІК ДІТЕЙ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ У 1760–1770-х рр.

У статті на прикладі Слобідської України розглядаються практики уряду Російської імперії з посилення контролю за населенням периферій.

Зроблено висновок, що така політика вкладалася в загальноєвропейські тенденції того часу. Проаналізовано заходи губернської влади щодо обліку дітей колишніх старшин Слобідських полків.

Ключові слова: Слобідська Україна, козацька старшина, облік, історичне джерело.

Ігор Смуток

СТУПНИЦЬКІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ XIV–XVIII ст. (ПОХОДЖЕННЯ, ГЕНЕАЛОГІЯ, ДЕМОГРАФІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК)

У статті реконструйована генеалогія Ступницьких, висвітлені різні аспекти життя представників роду (демографічний розвиток, географія розселення, соціальна мобільність). Проведені порівняння з іншими шляхетськими родами та здійснено спробу з'ясувати, що таке руська шляхта Перемишльської землі як певна соціокультурна та конфесійна група.

Ключові слова: Ступницькі, Перемишльська земля, руська шляхта, генеалогія.

Валерій Томазов

ОДЕСЬКІ СЕВАСТОПУЛО: СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС РОДИНИ

Автор на значній джерельній базі реконструює історію родини Севастопуло, яка належала до аристократії о. Хіос. На початку XIX ст. Севастопуло оселилися в Одесі, де, спираючись на впливових родичів та значний капітал, відразу посіли помітне місце серед купецтва. Представники родини відігравали значну роль в економічному, культурному та громадському житті нової батьківщини, що сприяло подальшому просуванню по соціальній дробині.

Ключові слова: Одеса, Севастопуло, Хіос, купець, спадковий почесний громадянин, дворянство.

Олександр Алфьоров

ГРАФІТИ СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА РУСЬКІ ГЕРБИ

У результаті часткового обстеження стін Софійського собору в Константинополі було віднайдено групу середньовічних європейських та руських знаків. Аналіз зображень дозволив виділити серед них герби лицарів, прапори хрестоносців, гмерки та руські герби XII–XIV ст. При до-

слідженні всі графіті були порівняні з відомими геральдичними пам'ятками тієї епохи.

Ключові слова: графіті, Софія Константинопольська, герби, гмерки, княжі знаки Рюриковичів, прапори, хрестоносці.

Віталій Перкун

ДВІ ПЕЧАТКИ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ II 1540 ТА 1549 рр.

Стаття присвячена двом печаткам київського митрополита Макарія II, датованим 1540 та 1549 рр. Автор аналізує іконографічні образи печаток та приходиться до висновку, що сігілографічний матеріал київських церковних ієрархів є цінним джерелом для сфрагістичних досліджень, вивчення роботи митрополичих канцелярій та висвітлення ступеня вшанування культу Богородиці.

Ключові слова: Макарій II, печатка, сфрагістика, Богоматір, Марія, культ.

Вячеслав Корнієнко

ЗНАКИ РЮРИКОВИЧІВ У ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Стаття присвячена публікації малюнків-графіті Софії Київської, які виявлені під час досліджень 2006–2012 рр. Пропонується можлива атрибуція княжих знаків, робляться припущення щодо мотиваційних обставин появи цих графіті.

Ключові слова: епіграфіка, графіті, геральдика, Софія Київська, княжий знак.

Юрій Пшеничний

ТИПОЛОГІЯ ГОНЧАРНИХ КЛЕЙМ ДАВНЬОРУСЬКОГО ТА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЧАСІВ ІЗ ДУБНА ТА ЙОГО ОКРУГИ

У статті опубліковано результати роботи з типологічного упорядкування колекції гончарних клейм давньоруського та литовсько-польського часів із м. Дубно та його округи. У структурованій формі розвідка висвітлює характерні зображувальні риси «дубненської» колекції клейм та дозволяє розглядати її в контексті явища клеймування гончарного посуду, а також виділити певні регіональні особливості. Увага звертається на зміну географії поширення знахідок клейм у зв'язку із суспільно-полі-

тичними змінами в краї наприкінці XI — на початку XII ст., унаслідок яких гончарне ремесло в значній мірі починає концентруватися в околичних поселеннях міста.

Ключові слова: клеймо, посуд, поселення, Дубно, городище, група, тип, варіант, знак.

АННОТАЦИИ

Неля Герасименко

АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ ХАНЕНКО И ЕГО РОД

В статье исследуется жизнь, научная и общественная деятельность А.И. Ханенка — представителя украинского казацко-старшинского рода.

Ключевые слова: генеалогия, история Украины, украинская культура.

Славомир Гужинский

О ПОЛЬЗЕ ЧТЕНИЯ НАДГРОБНЫХ ИНСКРИПЦИЙ

Автор исследовал памятную доску в замке Монтрезор, которая находилась в костёле Босых Кармелитов во Львове и была посвящена Петру Браницкому, умершему в 1781 г. Предметом внимания ученого стала надпись на доске, герб и речь, произнесенная на похоронах Петра Браницкого. Анализ трех названных составляющих демонстрирует хитросплетения генеалогических связей, ментальность эпохи и источниковый потенциал эпиграфических исследований.

Ключевые слова: Петр Браницкий, герб, инскрипция, предки, костёл Босых Кармелитов, надгробие.

Ивона Дацкая-Гужинская

О НЕИЗВЕСТНЫХ ДЕТЯХ ПОЛЬСКОГО МАГНАТСТВА В СВЕТЕ ПРИХОДСКИХ МЕТРИК УМЕРШИХ КОСТЁЛА СВ. ХРИСТА В ВАРШАВЕ В 1670–1801 гг. ИЗБРАННЫЕ ПРИМЕРЫ

Исследовательница проанализировала метрические книги умерших костёла св. Христа в Варшаве за 1670–1801 гг. на предмет выявления неизвестных детей польских магнатов. Источниковый материал демонстрирует традицию многодетности знати, интересные грани их повседневности, отношения с другими родами, а также чиновниками и слугами. Автор акцентирует внимание на важности изучения генеалогии магнатских родов с целью освещения их экономической, политической и культурной деятельности.

Ключевые слова: костёл, приходские метрики, Речь Посполитая, Варшава, дети, потомство.

Людмила Довгополова

ЛАВРСКОЕ СЕЛО ЧОПОВИЧИ: ИСТОРИЯ ФАЛЬШИВОГО ДВОРЯНСТВА

В статье исследуются сложные земельные отношения представителей одного из древнейших родов заушской шляхты — Меленевских с Чоповскими, ближайшими соседями по лаврскому имению Чоповичи. На широкой источниковой базе освещаются перипетии признания рода Чоповских в российском дворянстве.

Ключевые слова: Меленевские, Чоповские, дворянство, шляхта, Чоповичи.

Наталия Лобко

ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

В статье проанализирована классификация генеалогических источников в работах предшественников и предложен собственный подход к ней. Автор считает, что основным критерием группировки источников по генеалогии является их содержание и информационное наполнение.

Ключевые слова: источниковедение, генеалогические источники, классификация, генеалогические исследования.

Николай Михайличенко

АЛФАВИТНЫЕ СПИСКИ ДВОРЯН ХАРЬКОВСКОГО НАМЕСТНИЧЕСТВА КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ ГЕНЕАЛОГИИ СЛОБОДСКИХ КАЗАЦКО-СТАРШИНСКИХ РОДОВ

В работе анализируются алфавитные списки дворян Харьковского наместничества. Определены информационные возможности источника для генеалогических исследований.

Ключевые слова: алфавитные списки, Харьковское наместничество, Слободская Украина, дворянство, казацкая старшина.

Светлана Потапенко

**ЛОКАЛЬНЫЙ СОЦИУМ ПОД ЛУПОЮ ИМПЕРСКОГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА: УЧЕТ ДЕТЕЙ КАЗАЦКОЙ СТАРШИНЫ
СЛОБОДСКИХ ПОЛКОВ В 1760–1770-х гг.**

В статье на примере Слободской Украины рассматриваются практики правительства Российской империи по усилению контроля над населением периферии. Сделаны выводы о том, что такая политика соответствовала общеевропейским тенденциям того времени. Проанализированы меры, предпринятые губернской властью относительно учета детей бывшей казацкой старшины Слободских полков.

Ключевые слова: Слободская Украина, казацкая старшина, учет, исторический источник.

Игорь Смуток

**СТУПНИЦКИЕ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ РУССКОЙ ШЛЯХТЫ
ПЕРЕМЫШЛЬСКОЙ ЗЕМЛИ XIV–XVIII вв. (ПРОИСХОЖДЕНИЕ,
ГЕНЕАЛОГИЯ, ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ
РАЗВИТИЕ)**

В статье реконструирована генеалогия Ступницких, раскрыты различные аспекты жизни представителей рода (демографическое развитие, география расселения, социальная мобильность). Проведены сравнения с другими шляхетскими родами и предпринята попытка уяснить, что такое русская шляхта Перемышльской земли как определенная социокультурная и конфессиональная группа.

Ключевые слова: Ступницкие, Перемышльская земля, русская шляхта, генеалогия.

Валерий Томазов

ОДЕССКИЕ СЕВАСТОПУЛО: СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС СЕМЬИ

Автор на значительной источниковой базе реконструирует историю семьи Севастопуло, которая принадлежала к аристократии о. Хиос. В начале XIX в. Севастопуло поселились в Одессе, где благодаря влиятельным родственникам и значительному капиталу сразу заняли заметное место среди купечества. Представители этой семьи играли значительную роль в экономической, культурной и общественной жизни нового отечества, что способствовало дальнейшему продвижению по социальной лестнице.

Ключевые слова: Одесса, Севастопуло, Хиос, купец, потомственный почетный гражданин, дворянство.

Александр Алферов

ГРАФФИТИ СОФИИ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКОЙ: ЕВРОПЕЙСКИЕ И РУССКИЕ ГЕРБЫ

В результате частичного исследования стен Софийского собора в Константинополе было найдено комплекс средневековых европейских и русских знаков. Анализ изображений позволил выделить среди них гербы рыцарей, стяги крестоносцев, гмерки и русские гербы XII–XIV вв. При исследовании все граффити были сравнены с известными геральдическими памятниками той эпохи.

Ключевые слова: граффити, София Константинопольская, гербы, гмерки, княжеские знаки Рюриковичей, стяги, крестоносцы.

Вячеслав Корниенко

ЗНАКИ РЮРИКОВИЧЕЙ В ГРАФФИТИ СОФИИ КИЕВСКОЙ

Статья посвящена публикации рисунков-граффити Софии Киевской, обнаруженных во время исследований 2006–2012 гг. Предлагается возможная атрибуция княжеских знаков, предполагаются мотивационные обстоятельства появления этих граффити.

Ключевые слова: эпиграфика, граффити, геральдика, София Киевская, княжеский знак.

Виталий Перкун

ДВЕ ПЕЧАТИ КИЕВСКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРИЯ II 1540 И 1549 гг.

Статья посвящена двум печатям киевского митрополита Макария II, которые датируются 1540 и 1549 гг. Автор анализирует иконографические образы печатей и приходит к выводу, что сигиллографический материал киевских церковных иерархов является ценным источником для сфрагистических исследований, изучения работы митрополичьих канцелярий и освещения степени почитания культа Богородицы.

Ключевые слова: Макарий II, печать, сфрагистика, Богоматерь, Мария, культ.

Юрий Пшеничный

**ТИПОЛОГИЯ ГОНЧАРНЫХ КЛЕЙМ ДРЕВНЕРУССКОГО
И ЛИТОВСКО-ПОЛЬСКОГО ПЕРИОДОВ ИЗ ДУБНА И ЕГО
ОКРУГИ**

В статье опубликованы результаты работы по типологическому упорядочению коллекции гончарных клейм древнерусского и литовско-польского периодов из г. Дубно и его округи. В структурированной форме исследование освещает характерные изобразительные черты «дубненской» коллекции клейм и позволяет рассмотреть ее в контексте явления клеймления гончарной посуды, а также выделить определенные региональные особенности. Обращается внимание на смену географии распространения находок клейм в связи с социально-политическими изменениями в краю в конце XI — начале XII вв., вследствие чего гончарное ремесло в значительной мере начинает концентрироваться в околичных поселениях города.

Ключевые слова: клеймо, посуда, поселение, Дубно, городище, группа, тип, вариант, знак.

ANNOTATIONS

Nelia Herasymenko

OLEXANDER IVANOVYCH KHANENKO AND HIS KIN

This article explores the life, scientific and social activity of O.I. Khanenko — a representative of the famous Ukrainian Kozak-Hetman clan.

Keywords: genealogy, the history of Ukraine, Ukrainian culture.

Slavomir Huzhynsky

ABOUT THE USEFULNESS OF READING TOMB INSCRIPTIONS

The author has investigated the memorial plaque in the castle in Montrezor, which comes from the church of the Discalced Carmelites (or Barefoot Carmelites) in Lviv and is dedicated to Piotr Branicki, died in 1761. The inscription on the memorial plaque, the coat of arms and the epitaph proclaimed at the funeral of Piotr Branicki has become the subjects of the researcher's attention. The analysis of three mentioned components shows the intricacies of the genealogical connections, the mentality of the epoch and the potential of the sources of the epigraphic studies.

Keywords: Piotr Branicki, coat of arms, inscription, ancestors, the Carmelite Church, gravestone.

Ivona Datska-Huzhynska

ABOUT THE UNKNOWN CHILDREN OF THE POLISH MAGNATES IN THE LIGHT OF THE PAROCHIAL METRICS OF THE DEAD IN THE CHURCH OF ST CHRIST IN WARSAW IN 1670–1801. THE CHOSEN EXAMPLES

The researcher has analyzed the metrical books of the dead in the church of St Christ in Warsaw during 1670–1801 trying to find out the information about the unknown children of the Polish magnates. The source material presents the tradition of the noblemen of having many children, describes the interesting sides of their everyday life, their relations with other families, governors and servants in their own castles. The author emphasizes the importance of the research of the genealogical aspect of the history of the magnate families in the illustration of their economic, political and cultural activity.

Keywords: Polish Roman Catholic church, parish birth records, Rich Pospolyta, Warsaw, children, descendants.

Ludmyla Dovgopolova
**LAVRA'S VILLAGE CHOPOVYCHI:
THE HISTORY OF A FALSE NOBLESSE**

The researcher has investigated the complicated land relations of the representatives from one of the oldest szlachta families of Zaushshia land — Melenevski with Chopovski, the nearest neighbors on the Lavra's manor Chopovychi. The vicissitudes of Chopovski kin recognition in Russian nobility are covered on a large source base.

Keywords: Melenevski, Chopovski, nobility, szlachta, Chopovychi.

Nataliia Lobko
**THE SPECIFICITIES OF GENEALOGICAL SOURCES
CLASSIFICATION**

The article provides generalized classification of genealogical sources with regard to the previous practices; offers a new approach to classification of genealogical sources. The author proves the informational content to be the key criterion for grouping genealogical sources.

Keywords: source studies, genealogical sources, classification, genealogical research.

Mykola Mykhailichenko
**ALPHABETICAL LISTS OF THE NOBILITY OF KHARKOV
PROVINCE AS A SOURCE FOR GENEALOGISTS OF COSSACK
OFFICIALDOM OF SLOBODA UKRAINE**

The researcher has analyzed the alphabetical lists of nobility of Kharkov province. The information possibilities of alphabetic listings for genealogical research have been determined.

Keywords: alphabetical lists, Kharkov province, Sloboda Ukraine, nobility, Cossack officialdom.

Svitlana Potapenko
**LOCAL SOCIETY UNDER LOUP OF IMPERIAL GOVERNMENT:
RECORDING CHILDREN OF SLOBODA UKRAINE COSSACK
OFFICIALS IN THE 1760–1770s**

The article investigates the practices that Russian imperial government launched to reinforce the control over peripheral societies by the example of

Sloboda Ukraine. Special attention is paid to the measures of local authorities concerning the record of children of former Sloboda Ukraine Cossack Officials.

Keywords: Sloboda Ukraine, Cossack officials, record, historical source.

Ihor Smutok

**THE STUPNITSKI KIN IN CONCEPT OF THE RUSIAN SZLACHTA
HISTORY OF PEREMYSHL LAND OF THE 14–18th CENTURIES
(THE ORIGIN, GENEALOGY, DEMOGRAPHIC AND SOCIAL
DEVELOPMENT)**

In the article the genealogy of Stupnitski family has been reconstructed, the different aspects of the kin (demographic development, settlement geography, social mobility) have been exposed. The author has carried out a comparison with other szlachta clans and attempted to find out, what is the Russian szlachta from Peremyshl land represents as a certain socio-cultural and confessional group.

Keywords: Stupnitski, Peremyshl land, Russian szlachta, genealogy.

Valerii Tomazov

**THE SEVASTOPULOS FROM ODESSA:
THE SOCIAL STATUS OF THIS FAMILY**

The author has reconstructed the history of Sevastopulos, which belonged to the aristocracy of Chios Island, on the considerable source base.

In the early 19th century Sevastopulos settled in Odessa, where they immediately occupied a prominent place among the merchants owing to their influential relatives and significant capital.

The representatives of the family played a significant role in the economical, cultural and social life of the new motherland, that contributed to a further rise on the social ladder.

Keywords: Odessa, Sevastopulos, Chios, merchant, hereditary, honorary citizen by birth, nobility.

Olexandr Alfiorov

**CONSTANTINOPLE ST. SOPHIA GRAFFITI:
EUROPEAN AND RUSIAN ARMS**

A group of medieval European and Russian arms have been discovered as a result of a partial survey of the walls of Constantinople St. Sophia. Analysis of

images revealed among them the knight arms, the crusader flags, hmerks and Russian arms — from the 12th–14th centuries. During the study all graffiti was compared with well-known heraldic relics of that period.

Keywords: graffiti, Constantinople St. Sophia, arms, hmerks, flags, crusaders.

Vitalii Perkun

**TWO SEALS OF KYIV METROPOLITAN MAKARII II
OF THE 1540 AND 1549 YEARS**

The article is devoted to the two seals of Kyiv metropolitan Makarii II, dated 1540 and 1549. The author has analyzed iconographic images of the seals and concludes that sigillographical material of Kyiv hierarchs is a valuable source for sphragistical research, studying of metropolitan offices and coverage of the degree of worship bestowed upon the Holy Mother.

Keywords: Makarii II, seal, sphragistics, Holy Mother, Maria, cult.

Viacheslav Korniienko

**THE SIGNS OF RURIKOVICH FAMILY
IN KYIV ST. SOPHIA GRAFFITI**

The article is dedicated to the publication of Kyiv St. Sophia graffiti-drawings, which have been revealed during the period of modern research, 2006–2012. The study proposes the possible attribution of royal crests, and hypothesizes on the motivation behind the appearance of the graffiti.

Keywords: epigraphy, graffiti, heraldry, Kyiv St. Sophia, prince sign.

Yurii Pshenychnyi

**THE TYPOLOGY OF THE POTTERY BRANDS OF ANCIENT
RUSIAN AND LITHUANIAN-POLISH TIMES FROM DUBNA
AND IT'S DISTRICTS**

The article publishes the results of the work with typological arrangement of a collection of ancient Russian and Lithuanian-Polish pottery markings from the Dubno city and its districts.

In a structured format the study covers typical features of «Dubnenska» collection of markings and allows us to examine it in the context of the tableware pottery marking phenomenon, and also to give a coverage to some regional features. Attention is paid to the geography of the changing spread of the markings due to social and political changes in the region at the end of

11th — the beginning of 12th centuries. As a result the pottery craft largely begins to centralize in the settlements surrounding the city.

Keywords: Stamp, dishes, settlement, Dubno, a group, type, variant, sign.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ — кандидат історичних наук, науковий співробітник сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України. E-mail: hetmanec@ukr.net.

БАКАЛЕЦЬ ОЛЕКСІЙ АНДРІЙОВИЧ — кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. E-mail: bakalecbar@mail.ru.

ВАРЛАС МІХАЛІС — історик, завідувач секції генеалогії Фонду великого еллінізму (о. Хіос, Греція).

ГЕРАСИМЕНКО НЕЛЯ ОЛЕКСІЇВНА — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

ГУЖИНСЬКИЙ СЛАВОМІР — доктор, голова Польського геральдичного товариства, член правління Міжнародної генеалогічної академії.

ДАЦЬКА-ГУЖИНСЬКА ІВОНА — доктор, співробітник відділу допоміжних історичних дисциплін та археографії Інституту історії Польської академії наук.

ДЕНИСОВА ТЕТЯНА ЯКІВНА — науковий співробітник відділу фондів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.

ДМИТРИЄНКО МАРІЯ ФЕДОРІВНА — доктор історичних наук, професор.

ДОВГОПОЛОВА ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА — інженер, генеалог-аматор.

ІЩЕНКО ЯРОСЛАВА ОЛЕГІВНА — кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, правознавства і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

КОРНІЄНКО ВЯЧЕСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу пам'яток княжої та козацької доби Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

ЛОБКО НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету.

МИХАЙЛЧЕНКО МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету.

ПОТАПЕНКО СВІТЛАНА ПЕТРІВНА — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

ПЕРКУН ВІТАЛІЙ ПАВЛОВИЧ — кандидат історичних наук, науковий співробітник сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України.

ПШЕНИЧНИЙ ЮРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ — науковий співробітник відділу історії Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, аспірант кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

СМУТОК ІГОР ІВАНОВИЧ — кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТОІЧКІН ДЕНИС ВІТАЛІЙОВИЧ — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України.

ТОМАЗОВ ВАЛЕРІЙ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ — кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України. E-mail: tomazov.valery@gmail.com.

ЗМІСТ

Від редакційної колегії	3
-------------------------------	---

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА ПРОСОПОГРАФІЯ

<i>Неля Герасименко</i> ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ ХАНЕНКО ТА ЙОГО РІД	6
---	---

<i>Славомир Гужинський</i> ПРО КОРИСТЬ ВІД ЧИТАННЯ НАДГРОБНИХ ІНСКРИПЦІЙ.....	17
--	----

<i>Івона Дацька-Гужинська</i> ПРО НЕВІДОМИХ ДІТЕЙ ПОЛЬСЬКОЇ МАГНАТЕРІЇ У СВІТЛІ ПАРАФІЯЛЬНИХ МЕТРИК ПОМЕРЛИХ КОСТЕЛУ СВ. ХРЕСТА У ВАРШАВІ В 1670–1801 рр. ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ	28
---	----

<i>Людмила Довгополова</i> ЛАВРСЬКЕ СЕЛО ЧОПОВИЧІ: ІСТОРІЯ ФАЛЬШИВОГО ДВОРЯНСТВА	44
---	----

<i>Наталія Лобко</i> ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	65
---	----

<i>Микола Михайліченко</i> АБЕТКОВІ СПИСКИ ДВОРЯН ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ГЕНЕАЛОГІЇ СЛОБІДСЬКИХ КОЗАЦЬКО- СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ	73
---	----

<i>Світлана Потапенко</i> ЛОКАЛЬНИЙ СОЦІУМ ПІД ЛУПОЮ ІМПЕРСЬКОГО УРЯДУ: ОБЛІК ДІТЕЙ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКИХ ПОЛКІВ У 1760–1770-х рр.	78
---	----

<i>Ігор Смуток</i> СТУПНИЦЬКІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ XIV–XVIII ст. (ПОХОДЖЕННЯ, ГЕНЕАЛОГІЯ, ДЕМОГРАФІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК)	88
--	----

<i>Валерій Томазов</i> ОДЕСЬКІ СЕВАСТОПУЛО: СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС РОДИНИ	109
---	-----

ГЕРАЛЬДИКА, СИМВОЛІКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Олександр Алфьоров</i> ГРАФІТІ СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА РУСЬКІ ГЕРБИ.....	124
--	-----

Вячеслав Корнієнко

ЗНАКИ РЮРИКОВИЧІВ У ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ 137

Віталій Перкун

ДВІ ПЕЧАТКИ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ II
1540 ТА 1549 рр..... 145

Юрій Пшеничний

ТИПОЛОГІЯ ГОНЧАРНИХ КЛЕЙМ ДАВНЬОРУСЬКОГО
ТА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЧАСІВ ІЗ ДУБНА ТА ЙОГО ОКРУГИ..... 152

ПОВІДОМЛЕННЯ

Олександр Алфьоров

ПЕЛАГЕЯ ГАМАЛІЯ, НАРОДЖЕНА ЛЕСНИЦЬКА 160

Тетяна Денисова

УТОЧНЕННЯ ДАТИ НАРОДЖЕННЯ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО,
ГАЛИЦЬКОГО ТА ВСІЄЇ РОСІЇ ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО..... 162

Денис Тоїчкін

ГЕРАЛЬДИЧНІ СИМВОЛИ НА ЗБРОЇ: ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ 165

Валерій Томазов

ДЕЩО ПРО РІД БУТОВИЧІВ 170

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, АНОНСИ, ДИСКУСІЇ

Олексій Бакалець

Рец. на кн.: *Дмитрієнко М.Ф., Томазов В.В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи.* — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 344 с., іл. 176

З виступу грецького історика **Міхаліса Варласа** на презентації книги *Валерія Томазова «Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα»* (острів Хіос (Греція), 2 вересня 2011 р.) 179

Марія Дмитрієнко, Ярослава Іщенко

Де у віках сховане наше коріння? Рец. на кн.: *Генеалогія. Збірник наукових праць.* — К.: Видавничий дім «Простір», 2013. — Вип. I / Упор. В. Томазов. — 439 с., рис., фото 187

Анотації 202

Відомості про авторів 217

Зміст 219

CONTENTS

Editorial Board's Note	3
-------------------------------------	---

GENEALOGY AND PROSOPOGRAPHY

<i>Nelia Herasymneko</i> OLEXANDER IVANOVYCH KHANENKO AND HIS KIN	6
<i>Slavomir Huzhynsky</i> ABOUT THE USEFULNESS OF READING TOMB INSCRIPTIONS	17
<i>Ivona Datska-Huzhynska</i> ABOUT THE UNKNOWN CHILDREN OF THE POLISH MAGNATES IN THE LIGHT OF THE PAROCHIAL METRICS OF THE DEAD IN THE CHURCH OF ST CHRIST IN WARSAW IN 1670–1801. THE CHOSEN EXAMPLES	28
<i>Ludmyla Dovgopolova</i> LAVRA'S VILLAGE CHOPOVYCHI: THE HISTORY OF A FALSE NOBLESSE	44
<i>Nataliia Lobko</i> THE SPECIFICITIES OF GENEALOGICAL SOURCES CLASSIFICATION	65
<i>Mykola Mykhailichenko</i> ALPHABETICAL LISTS OF THE NOBILITY OF KHARKOV PROVINCE AS A SOURCE FOR GENEALOGISTS OF COSSACK OFFICIALDOM OF SLOBODA UKRAINE	73
<i>Svitlana Potapenko</i> LOCAL SOCIETY UNDER LOUP OF IMPERIAL GOVERNMENT: RECORDING CHILDREN OF SLOBODA UKRAINE COSSACK OFFICIALS IN THE 1760–1770s	78
<i>Ihor Smutok</i> THE KIN STUPNITSKI IN CONCEPT OF THE RUSIAN SZLACHTA HISTORY FROM PEREMYSHL LAND OF THE 14–18 th CENTURIES (THE ORIGIN, GENEALOGY, DEMOGRAPHIC AND SOCIAL DEVELOPMENT)	88
<i>Valerii Tomazov</i> THE SEVASTOPULOS FROM ODESSA: THE SOCIAL STATUS OF THIS FAMILY	109

HERALDRY, SUMBOLOGY AND SPHRAGISTICS

<i>Olexandr Alfiorov</i> CONSTANTINOPLE ST. SOPHIA GRAFFITI: EUROPEAN AND RUSIAN ARMS	124
---	-----

Viacheslav Korniienko

THE SIGNS OF RURIKOVICH FAMILY IN KYIV ST. SOPHIA GRAFFITI 137

Vitalii Perkun

TWO SEALS OF KYIV METROPOLITAN MAKARII II
OF THE 1540 AND 1549 YEARS..... 145

Yurii Pshenychnyi

THE TYPOLOGY OF THE POTTERY BRANDS OF ANCIENT RUSSIAN
AND LITHUANIAN-POLISH TIMES FROM DUBNA AND IT'S DISTRICTS 152

REPORTS

Olexandr Alfiorov

PELAGEIA HAMALIIA, BORN LESNYTSKA 160

Tetiana Denysova

CLARIFICATION OF THE DATE OF BIRTH OF KYIV, GALICIA
AND ALL-RUSSIA METROPOLITAN VAARLAM IASYNSKII 162

Denys Toichkin

HERALDIC SYMBOLS ON WEAPONS: PROBLEMS OF IDENTIFICATION 165

Valerii Tomazov

SOMETHING ABOUT THE KIN BUTOVITCH 170

REVIEWS, ANNOUNCES, DISCUSSIONS

Oleksii Bakalets

Review of the book: *Dmytriienko M., Tomazov V. The Kin Paton: Historical-
Genealogical Research. Documents. — Kyiv: Institute of History of Ukraine of NAS
of Ukraine, 2013. — 344 p., illustrations* 176

From the speech of Greek historian **MikhailisVarlas** at the presentation of the
ValeriiTomazov's book «*Το γένος των Μαυρογορδάτων (Μαυροκορδάτων) στη Ροσική
Αυτοκρατορία. Η ιστορία του γένους μέσα από έγγραφα και γεγονότα*» (*Chios Island
(Greece), September, 2 2011*) 179

Mariia Dmytriienko, Yaroslava Ishchenko

Where our roots are hidden in the Centuries? Review on a book: *Genealogy.
The Digest of Scientific Works. — Kyiv: Publishing House «Prostir», 2013. — Issue I/
Arranged. V. Tomazov. — 439 p., illustrations, photo* 187

Annotations 202

Notes on Authors 217

Contents 219

Наукове видання

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА МЕТОДИКИ**

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЧИСЛО 24

ГЕНЕАЛОГІЯ ТА ГЕРАЛЬДИКА

Редактор: *Г. Калиниченко*

Науково-організаційне забезпечення:

В. Томазов, Г. Калиниченко, О. Алфьоров, А. Торонцева, А. Халмурадова

Комп'ютерна верстка: *Л. Зубець*

Підписано до друку 28.12.2014 р. Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. 18,12. Обл. вид. арк. 16,67.

Наклад 300 прим. Зам. 76. 2014.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул. Грушевського, 4.